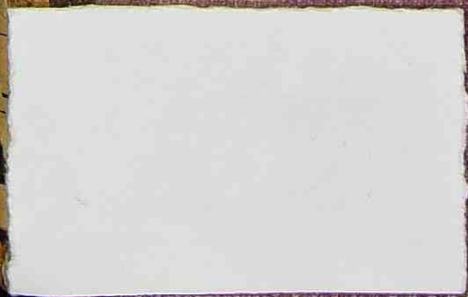

НБ ОНУ імені І.І.Мечникова

Бібліотека
М. КОМАРОВА
№ ~~65~~
188.

91.

Фуд

VII 43

[89179-3]

2916

Бібліотека
М. КОМАРОВА
№ ~~65~~
188.

180100.

2916

30 а 91.

Бібліотека
М. КОМАРОВА

№ ~~81~~
188.

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА

II

М. К.

10

2916

91.
89179-3

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА

Бібліотека
М. КОМАРОВА
65
188

2
ТОМЪ ДРУГИЙ

M. K.

Кóштомъ П. А. Лобка

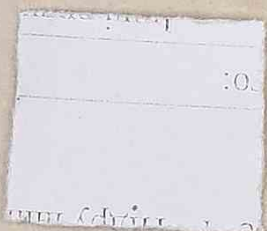

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

НБ ОНУ імені М. Грушевського

8-05.08

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ
Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ.
С. Петербургъ. 20 мая 1862 года.

Ценсоръ *Θ. Веселаго.*

ДВА С И Н И

Въ типографіи Департамента Удѣловъ.

ДВА СИННІ.

I.

Чоловікъ умеръ, двѣ дітѣи мині покинувъ, два синні. Треба мині заробляти, треба своїхъ дітѣи годувати. Не справлюсь самá. Тѣ продалá, тѣ продалá — усѣ попрѣдалá. Вáжко намъ убогимъ своє добро збувати, що воно въ насъ кровью обкипіло!

Збулá... клопочуся, бідкаюся зъ нѣчи до нѣчи. Ніколи гарáздъ и діточками втішатись....

А дітки ростуть, уже й вьютця коло мене и щебечуть, мої соловейки.

II.

Андрійко бувъ у мене повновідий, яснобкий, кучерявий; весѣлий бувъ хлопчикъ, жвавий. Було за день добре мині впечѣтця своєю пустотою, а ще лучче роз-

важити. И посварюсь, и поцілюю його. Вінъ бувъ старенький.

А що вже Василько, — тихий, сумірний: и въ хаті не чутъ, и на дворі невідно. Бувъ якийсь задумшливий зь-малку. Чи те, що вінъ у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Богъ давъ.

Андрійко село обіжить, — вернетця червоний, сміючися, пустуючи; а сей, гледі, підъ хатою де-небудь сидітиме: землію пересипаєтця, або зілля всякі вишукуює; роскочує щось — робачка вигребе, або метелика вловить, — дивитця, думає.... Гукне Андрій, вінъ увесь издринетця. А коли, то було ляже въ садку, та цілісінський день и пролежить нерухомо, мовъ прислухаєтця до чого.

»Що се задумався, сину?« спитаю.

»Який сей світъ великий, нене!«

Ще хлопцямъ бувъ, приземкомъ, а всі вже зілля знавъ: и якъ зветця, и де й коли процвітає, и якимъ цвітомъ; и коли пташки у вірай одлітають, и коли прилітають зь вірею — усє вінъ тєє знавъ.

»Се йому такъ Богъ давъ!« було мнї кажуть люде.
»Не хайте його, — се йому такъ Богъ давъ!«

III.

Ото було тіми вечерами довгими осінніми, якъ вже

стбмить мене робота, заберу обойко до себе на коліна, та почну на добрий розумъ навчати — якъ вмю, такъ и навчаю.... Росказую імъ и про те, и про друге, — толкуюся зь ними. Отъ же, мій Андрійко хутко и заскучає; такъ вінъ и варитця: бли собі тре, и позіхає, и зітха.
»Пустить вже, мамо!« проситця. А скоро пустивъ, чого не загадає! и гомонить, и пустує, поки й сонъ змже. А Василько буде хоч цілечку ніч тую довгу изо мною сидіти, мене слухаючи, та мнї въ вічи пильнєсенько дивлячись.

Поснемо. Въ-ночі прокінесся, — не спить Василько мій.

»Сіну! чому не спишь?«

»Такъ.... Не хочу!... Чого, мамо, ніч темна-невідна?«

»Такъ Богъ давъ, дитино, що темно у-ночі.... Спи!« кажу ему: »спи!«

Вінъ и змвкне.... Тільки довго ще непокійно ворочаетця.

Будо, якъ місяць въ вікнєчно засвітить, Василько дивитця, очей не зводячи. А я одъ людей чула, що недобре, якъ на соннихъ дітей місяць сіпле проміннямъ, — то й укриваю було їхъ и наказую Василькові: »Не дивись, Василечку, на місяць — не годітця!« Вінъ и зітхне.... То вже въ ряді-годі упаде така нічка, щобъ вінъ спочивъ тихимъ дұхомъ, — або зовсімъ нема йому сну, або жъ сні непокійні снятця.

Андрійко не такий. Уже зоря занялась, вже й сонєчко

зійшло, а вінъ міцнімъ сномъ висипається, розкидався-розгорівся.... Якъ ёго зъ-вечора трѣдно упорхати, такъ и підняти у-ранці. А прокинувся вінъ, мій пустунчикъ, — и гѣкомъ ёго въ хаті, ажъ сохи движать! Ну бігати, гомоніти, гайнувати, ажъ усє піде жужмомъ! А самó такє радєє, весєлє, мїлє!... До тó вжє, хочъ жалко, не жалко, а трєба впиніть: и пострахаєшь бу-ло, и покрикнешъ на ёго....

Васілько мєншенський, а навчєє старшого брата. Андрийко скорий бувъ, палкий, якъ іскра: то було три-чи на день и бїльшь посваритця зъ дїтьми на улиці, атó й побєтця за яку пустоту.

»Андрийку!« каже тоді Василь, »а що ти невесєлий?«

»Бивсь, отъ що!«

»Отó-то й бачишь, Андрийку, що за твою пустоту тобі и не минулось; а якъ-би ти не заводивсь, то й не смутковавъ би тепєрь, и не стїдно бъ було, що тебе попобито!«

А Андрийко єму своє:

»И такъ сидіть нѣдно!«

Та зновъ югнє зъ хати, — и слїдъ загувъ!...

Тїхий бувъ Васілько, розсѣдливий. Хто ёго й на рѣзумъ добрий наставлявъ, Господь ёго знає! Чи піде було, чи не піде до товариша, вжє й повернѣвсь, вжє й дѣма: не засидитця, не заграєтця ні дє. Такъ и зрїсь на самоті, самъ изъ собою.

Не говіркий бувъ, не смішливий. У кого вжє вінъ вдався такий! Андрийко, то всїхъ дївчатъ у селі знає. Робить и дїло, щїримъ сєрцемъ робить, а годинку урвє собі на гуляння парубѣцькє! Сей же, якъ до чѣго ставъ, — и очєй не зведє и дѣмки ні на-що не звєрне — усє душа ёго въ роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла въ насъ чѣтка — некрѣтчина сєго року бѣде. Якъ я почѣла, начє менє хѣлодомъ обняло. Поглянула на своїхъ парубківъ: що-то за хорѣші, за молоді, Бѣже мій добрий!

Одногó ранку — бодай такого ніхтó не оглядавъ! — свазано мині, що на чєрзі Андрийко у некрѣти....

Збїраю останнє, споряжаю ёго.... Яковѣ-то свою дитину на лихо, на бїдѣ виражати! Хто тогѣ не знає, нехай-же менє спитає!... А вінъ, то на моїхъ очяхъ вжє прививъ.... Дє той поглядъ молодєцький, дє той всміхъ весєлий!

Чи мині жь тє оповїдати, що не одна нєнька стара хлопцеві сєрдєнькє слїзьми вялила? Плакали и молоді очи за нимъ, за ёго гарною врѣдою! Любо-вїнь пісні виспївує було ясними зорями. Гѣлосъ ёго по усєму сє-

лү разлягаецца. Отъ же й вiспiвавъ собi дiвчiну лiбу та гiрну. Лiтнiй порi, тiхими та тiплыми ночiми, лежy було довго безъ сну, — дyмаю та горyю, и чyю було розмoву iхъ тiху та лiбу.... Спoдiвалась я не-вiсточкi, якъ лiстiвочкi, собi на втiху.... Пiшла моi спoдiванкa слiдомъ за негрyтами!...

V.

Казано вь сeреду везтi новобранцiвъ по обiдi. Спiжy я та дожидiю тiй годiни, — коли вбiгае мiй Василь-ко задiханий, блiдий, и за нимъ два чоловiки вь хiту.

»Панiмiтко! спорядiть обiхъ: панъ звелiвъ и Василь брiти.«

Я вiри не йму iмъ.

»Не бyде сeгo!« таки на iхъ кажy. »Ажe жь панъ самъ людiна Бoжа!«

»Нi, мiмо«, промoвить Василь, »такъ вoнo дiсне естъ, якъ вoнi тобi казалi!...«

И вci менe вмовляють, а вь менe сeрце нiче замeрло: и чyю, що гoвoрять, и бiчу iхъ, а до сeрця нi що мiнi не дохoдить....

VI.

Вiзджали три трoйки. Усe новобранцi. За ними рiдъ

иде, проважiе. Сiла й я мiжъ своiми синiми, iду. Шляхъ мигтiть; гаi та полi на бчi набiгають....

И такъ мiнi стiлося, нiче я дитiна малi: не розумiю нiчого, не знiю, не пам'ятаю. Тiлько, якъ глянy на дiтeй, то страшно стiне.

Прiхали до приeму, повелi iхъ, а ми стоiмo, ждемo. Менe мoвъ сонъ хiлить, та бyдять менe — хто плачемъ, хто риданнямъ. Пeршихъ вiвели моiхъ.... Гoсподи, Бoже мiй! Ти жь у насъ великий, ти жь мiлостивий! Лyчче бь я у зeмлю поховiла iхъ обiхъ!...

VII.

Привелi менe у тeмну якyсь хатiну — землiнка, чи лeхъ, чи щo вoнo такe, не скажy. Якiйсь москiль сидiть: головiчъ, розкoпланий, невмiваний, пiдъ щoтiною увeсь, якъ iжакъ. Се бyде iхъ старший, дiдько....

Клiняюсь, прошy: »Не оставте лiскою вiшою, добродiю, и моiхъ синiвъ!«

Даю eмy, що змоглiсь, грошенiтъ; атo полотнi, и на дiтoгъ дe-щo....

»Не журiсь, старyшка!« прохрипiвъ: »трoшки вiшi синкi поскучають — безъ тoго не мoжна вь свiтi, а тамъ злiбитця: молодцi бyдуть, отъ якъ и я, примiромъ кажучи!«

Поглянyла я тодi спiльна на eго: червoний, обдyтий

якийсь вінъ, бчи въ ёго якось помёрхли.... Бóже жъ мій!... А мої сині, мої голубі сізі! Що у їхъ душа тепёреньки свята, и поглядъ ясний, и любі обличчя квіткою процвітають!...

VIII.

Попрощалися. Провелі мене діти за місто....
Отъ ище й-дóсі, якъ виберетця літомъ день гарячий, дүшний, то й згадаю собі те прощання наше: отъ, идемо містомъ... позачінювані будінки, запінняні вігна скрізь; за містомъ сосніна темна, далёка заступіла шляхъ пісковатий; сүне передь очіма по піску рипливий візь, на небі сонце пекуче....

IX.

Зосталася я сама-самісінька, недугуючи. Ні сну мні, ні одпочінку. Роблю черезъ сілу, нічого не знаю, не чую....

Минає рікъ, и другий, и пятий....

Обняла мене мовъ хмара чорна; тільки й світятця мні, якъ дві зіроньки темної нóчи: то дітоньки мої!

По Різдві, сижу я одного вечора, такъ вже у пізні лягови, пряду.... На дворі завиріоха, ажъ у вікна бье, и світло мигтить....

Коли — стукъ-стукъ! Одчинію — Василь!

»Василечку, сіночку мій! а Андрійко дё?...«

»Нема вже, мамо, Андрія! Лігъ Андрій, мамо, та й не встане вже?...«

А я наче знала: я ёго що-дня въ Бóга, що-нóчи оплакала!... А жити бъ такому, та жити! На вірість, и на сілу, й на лічко у батька удавсь: отъ-же за батькомъ и на той світь погнався!...

»Зстарили ви, ненько!... Якъ вамъ тутъ жилóся? нужді прийняли?...«

»А такъ мні жилóся: устаю — плачу, и лягаю — плачу, такъ мні жилóся!«

»Я, мамо, до васъ умірати прийшовъ!...«

Придивлюсь до ёго, — лішенько моє!... Вонó й молодё, та вже надломлене!...

»Сіночку мій! бодай би я не діждала твого слова почути!«

Отъ же то щіра правда була, що вінъ сказавъ.

Тане й тане мій Василько, якъ свічка. Полёжавъ, похирівъ — та на весні й переставився.

Дё ёму й жити було! Вонó й росло такъ, абі слава, а тії виправки та походи сілу зъ ёго усю вибрали....

»Не на те народівсь, моя маї, щобъ мні людеї на війні тратити!« було каже. »Не для такихъ, якъ я, війна, и воєннїгъ зъ мене не жвавий!«

Ягъ вже въ тяжкóму недúзі лежавъ, то все було дý-
ма та дýма собі.

»О Бóже, Бóже!« заговóрить: »який у тебе світь
красний! А я й не наживсь у світі, а я й не навчív-
ся, я й не знаю нічого!...«

И въ остáнню годíну промóвивъ:

»Не живъ я, мамо, на світі! тільки збiрався жити!...«
Молоде, то якъ косóю скосило.... А я зостáлася....

X.

Тiлько минi й потiхи, що коли приснiтця моi дiтки.
Та все снiтця вони малeнькими, а парубкaми нiкoли
не приснiтця.

И якъ живiї вони стоiть передъ душею моєю: Ан-
дрiйко весeлий, кучерявий, нiби по хaтi бiгає та го-
монiть, а въ хaтi ясно-ясно! Васiлькo надъ квiткaми
та зiллiями сидiть, задумався....

Прокiнусь, — пyсто! робiта дождiає; треба жити, тре-
ба дiло робити, треба терпiти гóрeнькo....

Живу.... Дивлюсь, якъ хaта вaлитця; чую, що й са-
мá я пiломъ припадаю, — якoсь туманiю, нaче живá у
зeмлю вхожу....

НЕ ДО ПАРИ

НЕ ДО ПАРИ.

1.

Якъ не живи, а лихо не мине. Такъ уже намъ Богъ давъ, така вже доля наша....

Була въ мене небога; при мині вона й зросла, бо сиротою zostалася зъ-малечку. Я й батька и матіръ її поховала и оплакала; я й її розуму навчала, и добра її гледіла. У неі була и хата славна, и селідьба, и скрині, такі на колесахъ, що було перехилилися та й дна рукою не достанешъ.

Живе вона въ мене веселеньга собі, а хороба!... така чорнобрива та яснобка, та уста руміні, та станочокъ струнький! А що весела була, жартовлива!

И хазійка зъ неі добра, роботяща. Якъ дійшла вона літъ своїхъ, то я безъ клопоту хлібъ їла: вона й зробить усе, и доглядить усего, и обміркує все, и хату мні звеселить.

II.

Живемо ми оттакееньки приятненько собі та любо. Коли — разомъ я помічати стала, що Парася щось сама собі думає та думає. Голосно словця не скаже, весело не засміється, не глянє. И змарніла тріхи.

Мині вона не признається, а я не питаю. Ходіла вона и на улицу, и на вечорниці. Іде було й скаже: »Тіточко-голубочко! я піду до дівчатъ«, або тамъ куді; а теперъ уже випурхне зъ хати, не питаючи мене.

III.

Одного вечора вернулаь вона така тіха, а весела; хоче ніби щось міні сказати, и не каже.

»Що, Парасю-голубонько? що тобі доброго трапилось?«

А вона все варується міні сказати, тільки глянє та счервоніє. А я все наполегаю: скажи, та скажи!

Вона встала и говорить тоді: »Я, тіточко мила.... я вже хутко заміжъ піду.«

»Бóже тобі поможи! Нехай Мати Бóжа щастя-таланъ дає!«

Питаю, за ко́го вона думає....

»За Семєна Палія.«

»Охъ, дитино моя! чи то жъ до-пáри?« кажу.

»До пáри, до любої вподоби!« одгаже міні гордо.

IV.

А Семєнь Палій той та бувъ на все село чудний та дивний. Багатірь бувъ, а живъ якъ убогі люде живуть. Вінъ було не придбає, а втеряє, ярмаркуючи. Чи вінъ продає, чи вінъ купує, то все не на користь собі, усяке єго опшукáє, абі хто схотівъ. Не те, щобъ вінъ бувъ такъ-собі: розумна въ єго голова була, и слóвомъ вінъ було впо́бить тебе, якъ ме́домъ; а про те дивний, якийся дивний зъ єго чоловікъ бувъ. Такихъ людей я й не бачила. Було иноді на єго ніби щось найде: лежатиме цілісінький день у горóді, наче недужий, або нічъ проблукáє по степу, по полю. Хто єго знає, що єму!

V.

Отъ я й викладаю все тее небóзі. А вона.... Звісно вже, що дівчина не вважає ні на віщо, полюбивши. Любить, то вже любить. Хочъ и знає, що буде недóля, та не боїтця, — про свою долю байдуже!

Раділа я й просіла. Вона плакала, слухаючи; а до Палія Семєна душа її, якъ той метеликъ до огню — не одженешъ, не зупинишъ. Що міні робіти? Не звáжилась розлучати, поблагословила.

VI.

Та й сама радувалась, дівлючись на життя їх миле та любе. Прийду́ було до них у гостину — сидять у-күпці. Що жь то за щасливі! що жь то за хоробі! якъ я до ёго придивілась, прилюби́лась, мой ма́тинко, — то вінъ мині за дитину рідну ставъ. Такий у ёго поглядъ бувъ, така мѡва, така краса, що рідне тобі, та й годі!

Прибіжить́ було Парася до мене на хвилиночку.... Господи, яка весела, яка щаслива!

»А що, Парасю?«

»Та добре мині, тіточко-сердечко, добре мині! любить вінъ мене дуже. И кроку відъ себе не відпускає; все просить співати. »Сідай коло мене, співай мині, пташко, співай!« Отъ я й співаю, а вінъ слухає та дивитця мині въ вічі... Що-то за бчи Господь ёму давъ!»

»А хазійствечко ягъ?« питаю.

»Та й хазійствечко нічого теперъ. Добре, все добре. Я вже такъ порядкую, такъ гожу ёму!... А вінъ, тіточко, вінъ усє не дає діла робити, — ей-же-Богу!... Пѡраюсь тамъ коло печи, абб-що, а вінъ: »Чого се такъ довго, Парасю?« — »Та я для тебе, голубе, щобъ ти »смашнійше ззівъ.« — »Байдужє«, каже, »мині про те, »серденько! Осъ иди сядь коло мене, та обійми, та бұ-

»демо говорити, якъ у світі жити, якъ люде живуть у світі.« И якъ почне вінъ, тіточко, розмовляти, то я й позабуваю все, що тамъ респочала робити и що до чо́го. Схамену́сь, то ажъ со́ромъ, яка зъ мене господі́ня.... Тепереньки я вже розумніша ста́ла, пѡраюсь, мію, шію.... А вінъ, дивлюсь, и осмутніє, и похму́рий такий ста́не, и не їсть, не пѡє нічо́го. А я прошу́, а я прошу́: »Та хочъ покоштуй, та хочъ губою »приторкнись! вонѡ добре, не-абі-яке.« — »Де жь не »добре, коли ти своїхъ ручѡкъ доложіла, та ще й дұ-»мокъ!« ніби сміючись изъ мене, говорить. А я ёго цілувати, — тоді вінъ изно́въ весєлий.«

VII.

Я було радію, слухаючи того її щебетання. Не було й гадки, щобъ усє те щастя у велике ліхо повернулось. Хочъ Парася вже не втащає до мене, якъ перше, та я все дұмаю: »Се тогѡ, що вона тамъ собі у щасті та въ роскоші.« Сказано: *Добре длькові, то й Бѡга забує!*

Отъ, якбсь я зібралась, та й пішла до них у неділю. Ха́та зачинена. Я тоді въ садѡкъ, и бачу — сидять вони въ-күпці, тільки чо́гось обійко невесєлі; сидять собі мѡвчки.

А садѡкъ у нихъ по горі зеленівъ ажъ до самісінь-

кої воді. Попідь садкомъ річка широко въ берегахъ иде. По тімъ бочі житя половіють; чутко — млинъ меле, и чуюсь, и бачишь — шумлять и хилятця вѣрби на грѣблї, и на все благий вітерець тїгне....

Вони підъ грушою сидять. Вінъ дивитця кудись далеко, а вона на ёго. Підхожу — обѣе жажнулись.

»Бже поможі! Здорві були!«

»Просимо!«

Вітають, говорять; а все мині здаётця — щось не такъ воно, якъ перше було. Посідила я въ нихъ, та й до-дому беруся.

»Проведі жь мене, Парасю«, говорю їй.

Вона й пішла мене провѣдити.

»Парасю«, кажю: »чогó се ви такі сѣгодні? Щó вамъ такé?«

А вона: »Ничóго, тїточко, ей-же-Бóгу ничóго!«

И не сказала. Такъ ми й попрощалися.

Иду я собі та все думаю: »Чогó вона така неспо-кійна стала? Щó тамъ у нихъ кóйтця? А мóже«, думаю, »посварилися трóхи? То й помирятця, мої голубята.«

VIII.

И жду я її, жду; а її нема. Хочь коли на робóті й побáчу, то на хвилиночку!

»Чому не прийдешь, не одвідаешь?«

»Прийдү, прийдү, тїточко!«

А самá все не йде, и вбачаю — марніе, та й марніе Парася моя.

Иду я зновъ до неї. А зимá вже морóзами крїпкими укрїпила. Прихожу — вона въ печі распалила, а самá сидить на долівці — и гóлову схилила, и рүки опусти-ла. Чи жива, чи не жива?...

»Охъ, побїла мою Парасю лихáя годїна!« думаю.

»Парасю!« кажю.

Тодї вона звелась и стала, блїдая й понүрая.

»Скажі мині, дитя моє, скажі свою пригóду!«

Вона мовчить та на пóломя дивитця. А я прошу, я прошу й плачу. Вона все тїльки на те пóломя дї-витця. И довго я просїла, а вона дивїлась; а далї, обертáючи до мене гóлову: »Чоловїкъ не любить!« про-мовила.

»Якъ не любить, Парасю? Богъ неъ тобóю?«

»Не любить!« вїмовила, та такъ зь душі йкось вї-мовила, що одь-разу я вїри поняла.

»Перше любївъ, теперъ не любить.«

»Щó жь, вінъ тебе обїжае?« питаю.... »Мóже бье?«

»Нї, не бье, не обїжае, — тїльки не любить: не гля-не, не пожалуе, не всміхнётця....«

»Щó се вамъ сталося?« говорю.

»И самá не знаю«, каже. »Я годїла ёму, я любїла ёго, — та дóля моя така!«

»Можє, за щб угнувавсь на тебе!«

»За щб? Хибá я не слúхаю? Отб булб у-лiтi, якъ сидимб вь садкú, винь минi показує: »Дивись, якá вода чiста! якъ у очеретахъ гудє, — слúхай!...« То я съ-першу булб не дивлбсь, не слúхаю — не хочú. »Лúчче я тебе поцiлúю!« булб кажú емú: »щб минi тамъ дивитись!...« Бачу що винь здвигає брбви, то я вже пбтимь и прислухалась, и придивлялась; náче бь то зь-рбду тогб не бачила, — емú на вгбду. Зновь, умєрь туть отгбй Лисєнко, та вдова продавала худббу, — я просила єгб: »Купи! дєшево кúпишь у неi.« А винь минi: »Сирiтськимь добромь забагатити хочешь, Парасю!« А я емú доббжу, що все однб — кúплять лúде. »Та не ми!...« Бачу, що емú слúхати тєє чогбсь гiрко, я й змбвчала собi.... Нi, тiточко, я єгб слúхала, та се вже минi такє щáстя!«

IX.

А туть сáме винь увийшбвь у хáту. Знявь шапку, привiтáвсь, а самь гбрдий та похмúрий.

»Змерзь!« каже.

Якъ схбпитця Парася!... Дмúхає на огбнь, и кожúхь єгб стрúшує, и вьєтця, якъ гбрлиця, коло єго.

А винь — такий хорбший, я й не бачила єгб, здаєтця, такимь, — простягь, грiє рúки надь пбломямь

червбнимь. А якъ Парася навєрнетця на єгб бчи гбрдi та смутнi, одвертáє одь неi бчи....

Хотiла я щбсь порáдити, сказáти, та не сказáла нiчбго, — пiшла собi до-дбму.

И скiльки вже я разь хотiла до нихь пiтi, та якъ згадáю — не пiдú. Якъ згадáю, що стоявь винь гбрдий та спокiйний такий, мáтiнко!... Нi, не пiдú! вже не помбже!

ЛЕДАЩИЦЯ.

I.

Пані наша була не перволітокъ, та й не яка стара; а зъ себе була висбка, огрядна, говірки скорої, гучної. Вбіралася шпетненько — шнурочокъ до шнурочка, гапличокъ до гапличка. Ходить було якъ намалёвана.

И въ кімнатахъ у насъ було гáрно: вічищено, вілощено, покрашено, — и крісечко, и стóличокъ, усé якъ слідъ, по-панській. Було пані камянихъ цяцёк понаставляе, чарочокъ, мисочокъ зъ зелéного, зъ червоного скла. Бувъ у неї и собака зъ мѣді кований, и зайчикъ черепяний, мерэжені ўшка. Все те ні до чого, а вкўпі вонó блищить и на бчи навертаётця, и рябіе, — ажъ бѣе. А найдорóжша штўка — висівъ у неї на стіні панъ малёваний, чорнявий, якъ жукъ, а хмўрий, якъ нічъ, зъ золотими персьнями на руці, — іі бáтько покійний, князь вельмóжний. Хто було не прійде до

пані зь гостей, кожному пані оповістить: »Се мій татонько покійничокъ!«

Знала вона, якъ съ нимъ поводитись, якъ заговорити, якъ глянути, зідхнути. Прийде який-небудь бідолахъ, то вона ёму гучно говорить: »Се мій батько — князь!« Другому, пихатому, багачеві, зідхаючи: »Отó, якъ мій батенько живий бувъ, — ось изъ ёго малёвання — не знала я біді!« А трейтёму, щірому й молодó мухлопяти: »Що«, каже, »те світовé — и вельможність, и багатство? Отъ бувъ мій пан'отець — князь, великого чину дойшовъ...«

Отъ же, то сякъ, то такъ, а кожному розкаже, що вона князька дочка. А про те не згадувала, якъ жуковатий князь прогайнувавъ усю батьківщину, зоставивъ їй тільки будинокъ невеличкий у місті, зь садочкомъ и дворомъ, бо то була її материзна — того вже не змігъ прогайнувати.

Чотірі кімнаточки було кругленькихъ въ тімъ будинкові; створчаті вігна, рундучокъ зь піддашшямъ. За будинкомъ садочокъ густий, старий вже. Зелений двіръ травюю високою порісъ; одъ воріть дві стéжечки по ёму бігло узенькихъ: до будинку одна, друга до хати. Середъ двору гілляста яблуня стояла.

Половину будинку пані оддавала якимсь паничамъ підъ найми; ще й столовала їхъ, — съ того й жила небота. А чоловікъ її десь далéко служивъ; ми ёго й не бачили. Та й пані було байдуже.

давогас 33

»Горніно!« кажуть: »ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Такъ вамъ, мабуть, Богъ давъ!... Певно, що й ви ліхо знаєте?«

Вона скинула на мене чорними очима, не мовъ питала, яка въ мене думка, та й одказала:

»Чому ні?«

»Гбсподи!« кажуть зновъ: »якъ я колись молодого віку жила въ батька, въ матері!«

»А я«, каже, »вікъ извиувала, усé тягуючись по чужихъ дворахъ.«

Та й змовкли ми.

»Ви спротою zostалися зь-малку, Горніно?« зновъ питаю.

»Ні, мене взіто зь семі маленюкою. Батька й матіръ ледве зазнаю. И вони, чи познали бъ, у-послі мене побачивши!... Та не бачили — вмёрли.«

»А чоловікъ вашъ, небіжчикъ, звітки бувъ родомъ?«

»Съ того села, де я жила съ панами, зь Горієвки. Дворакъ бувъ.«

»И довгенько ви жили зь нимъ?«

»Півроку.«

»Гбсподи! и не нажилися! Щó жъ то ёму за ліхо сталося?«

»Спьянчивсь и вмёръ.«

По сімъ слові, вийшла зь хати, и вже ніколи я до тіі речі зь нею не верталась.

III.

Було надъ-вечірѣ одрѣбимось, пані куді въ гостіну пійде, — сидимъ коло воріть. То съ тимъ перемовимо, то зъ другімъ, — спитаємо, привітаємо; а Чайчіха мовчки сидіть. Настя щебече зъ сусідчиною дівчиною. Жилá прѣти насъ міщаночка. Спирітка була, Кривошіенкова звáлася. Така славна дівчинка була! Очи въ неї були яснї, коси довгі, великі чорнорусі, а личко — якъ яблучко. Було, якъ не побачишь, весела собі, щебетлива, и голосочокъ бувъ въ неї — наче струмочокъ прудно біжачий. Дуже вони зъ Настею любілися: якъ сестри рідні — все було въ-купці. Діла не багáто въ Насті: ще тоді вона тілько зъ дітєй виходила; отъ собі й щебечуть щебетушечки. А Горпіна все самá, все мовчить.

»Горпіно!« кажú: »чому ви хочъ зъ дочкою своєю не поговорите? Веселійшь вамъ було бь....«

»Якá ще зъ нею мѡва? вона ще дурнá, нехай перше рѡзуму дїйде.«

»А на мене«, говорю, »то я бь и зъ малюю дитиною розмовляла. Нехай мнї спочує абї-хто! Свої думки-гáдки повимовляю, поплáчу....«

»А дитина, то пýтому, десятому оповіщатиме, якé вáше горе.... На те вонѡ молодé въ Бѡга!«

Далше 37

Паничі скучáти їй не давáли: що-дня, що-вечора зъ нею бáвились, то въ кáрти грáли, то пісенєкъ співáли.... Негáдки нáшій пánї по такому життї!...

II.

Мене їй подаровано. Я рѡдомъ изъ Глущїхи; була колїсь Иваньківськихъ панївъ. Жилá я въ бáтька-мáтери, — Бѡже мій мїлий! Теперъ спогадáю, якъ-то жилѡсь тѡгді мнї! Оженївся нашъ панъ, и взялі мене на вслугу до молодѡї пánї. А вона, ся вже моá панї, у пригѡдї якѡсь їй ставáла. Гостиѡе було мїсяць, абѡ й бїльшь, дождáе їй. Отъ, якъ стáла вона жалковáтись: »Щѡ мнї робїти? нема слугї! Чи не дасте ви мнї яку зъ вáшихъ?« — »Чому нї? Берїть собі, котрú схѡчете.« То вона и взяла мене, и завезла зъ собою одъ рѡду мѡгѡ, одъ родїни. Безъ мене и бáтько й мáти померли; безъ мене рїдъ увесь перевївся. Зостáлася я самá однá у свѣтї.

Жилá я въ пánї рѡкївъ зъ пять. Съ-першу я самá була въ неї, а далї, якъ ужé столовникївъ завелѡся багáто, пánї взяла свою крїпеснú молодїцю зъ дочкою. Дѡти пánї їх держáла у явїхсь прїятелївъ своїхъ, бо въ неї, окрѡмъ сѡгѡ двѡру, не було нї садїби, а нї крѡку землі своєї: усѡ спрѡдане, — тїлько отсѡ молодїцю зъ дочкою до вслуги їй прїдано. Князь то такъ,

пан'отець її вельможний, похазяїнувавъ. Далѣко десь були вони завдати, и довго пані виважала, поки зважилась їх до себе забрати. А вони ще якось були зъ вільного рѣду, козаки, чи-щоб: якось-то ними князь той жуковатий неправдою завладавъ; то й опасувалась небога держати їх у місті, щобъ не збаламутились за вільность прѣти неї, зайшовши у ради, въ совѣти, зъ городянами.

Молодиця звалася Чайчи́ха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчи́ха, не привітна: якась хмара повїла її на віки. Чи пані сваритця, чи бѣе (бо хочъ пані й незла була, а все часомъ поповбѣ), чи тамъ спідницю дарує, або хустку, — Чайчи́ха прийме усѣ мѣчкы, й одійде. Роботяща, покірна людина здаѣтця зъ неї, поки не глянешъ на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очи ямгуваті, огнемъ блискотючи.

Якось було мені смутнѣнько. Отъ я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловікъ и въ щасті, то часомъ смутокъ обіймає, — не то, що намъ. Вонѣ кажутъ: привикнешъ!... Ні!... втомисся терплючи, то й здаѣтця тобі, що все тобі байдуже, — та разомъ прокинѣтця лихо. Часомъ одно слово.... А щѣ ви думаєте? часомъ бійку забудешъ у-годину, а якесь тамъ слово гиркѣе вразить тебе до самого серця, — місяці, роки памята́тимешъ.

Сумно мені було и перемовити щіре слово жадалося. А Чайчи́ха коло печи, пораетця.

кажд 35

»Чуєшь? розумієшь?... Гляди жъ, шануйся! не зводь напасты на себе! Почуємо ище — негарно буде!«

Та й пішли.

Хочу я її слово сказати.... та гляну на неї — не вимовлю. Сіла вона та голову на руку схилила. Не плаче, не тужить — якъ замѣрла!

И Настя тутъ стоить; задумалась и на лиці минутця.

V.

Господи, якъ вже свари́лась пані на Горпину! и на очи її не пускала тижнівъ изѣ два.

А Настя мені якось и каже: »Такъ отъ чогѣ матуся така думна ходила!... бѣе чимъ журилась! Отѣ жъ вона мені малѣнькій було розказує про нашихъ батьківъ вільнихъ, та й сама воли забажала! Веселійша вона тоді була....«, каже, а сама задумалася, зажурилася: »не така, якъ тепѣрь.... Розказує було мені, прядучи, казки, якъ наші батьки вільними козаками по Дніпрѣ жили, и пісѣнь гарнихъ про ту старовину співала.«

А я їй говорю: »То чогѣ жъ се ти й собі, Настусю, усѣ думаєшь?«

»Та все мені«, каже, »давня воля снитця. Чогѣсь мені не впокійно: усѣ чогѣсь дожидаю, сама не знаю чогѣ.... И думки мої мішаютьця, и сонъ менѣ не берѣ; а засну — все снитця що на воли!...«

VI.

А Настя вже шіснадцятий роцокъ починає. Пані галтовати її учить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилась — на свою голову. Пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодитця: »Маю тут сусідку молодіцю; вона гарно шіє«, та й дасть Насті пошити. І добрі гроши вона брала, и багáто робити їй давали. Настя сиді та ший. А вона такé молодé, юна ще така, а въ неі ще серце одъ кожного слова кипить, въ неі ще думки рóятця веселі дівочі, ще бь молоденькій пороскошовати, по зеленихъ садкахъ, тихими вечорами, красними збрями побігати, любихъ річей, прóти місяця стóя, послухати. Ну щó жь робить! Інша, кажú, поплакала бь, та й сумирілась. Настя не така вдалась. Скільки вона сліз вилила, Бóже мій, світе мій! Стáнула, якъ віскъ. Ясні очи веселі стемніли, и стáла вона похмура, якъ її мати.

VII.

Якось пані пішла въ гостину и нікого зь столовниківъ дома не було. Ми съ Чайчихою, упóравшись у хáті, пішли до Насті. А Настя шіла у паніному покóю.

Завше 41

»Щó жь!« кажú: »дóбрий чоловікъ пожалкує.«

На те мни Чайчиха нічóго не відказала.

А дівчина въ неі була хороша, якъ квітка. И така вона була якáсь палка, чующа.... Вже було якъ зажу́ритця чимъ, то ажъ за недúжає; якъ-же весела — щóто за жáрти, що въ неі за пісні, за вігадки!... Шамка, легка, стáномъ струнька, вóлосомъ чорнява, а що вже очи! тамъ були такі, що й безъ мóви говорять. Отъ інше, то поплаче собі тихенько, зітхне, та й гóді; а весело — веміхнетьця. Ні, вона було у гóрі, то слéзи виплаче, у радоцахъ — сміхъ вісміє. Щó спочує, то зь сáмоі душі, зь сáмого сёрця, щірого, киплячого.... Отъ и росла вона и виростáла.

IV.

А Чайчиха, що далі, усé вона хмурнійша — отъ мовъ хмáра чóрна. И замічати я стáла, що вона почала кудись ходити. У-вечері пізно якись до неі люде прихóдять, и довго вона зь ними говорить. Я собі мовчу, въ неі не питаю. Коли одного дня — бáчу, иде у двір, чи москáль, чи хто ёго зна, зь червóнимъ коміромъ, такий пикáтий, усáтий, и питає, чи дома пані? Отъ я кажú: дома. А сама — зиркь! Горпина стоить на хáтнёму порóзі, біла якъ хустка, и провóдить того москаля очима.

Я ажъ злякалася. До неї: »Що вамъ Горпіно?« Вона тільки міні рукою махнула.

Оддавъ той москаль бумагу якусь паніі. Вона жъ якъ прочитала, розгнівалася, стривожилася. Написала щось и дала тому москалеві. Вінъ понісъ. Незабаромъ прийшовъ якийсь панъ-череванъ, и стали вони у двохъ изъ панію радитись. Пані такъ и сіпле словами, и хусточкою очи обітре, и руками сплесне. Дала ёму грощи. А вінъ усє слухавъ, брови піднімаючи, та по крісечку нігтями стюкаючи. Грощи взявъ и, сховавши въ кишеню: »Не бійтесь«, каже, »нічого не бійтесь!« Пані ёму дякує, до воріть провдить и тамъ дякує.

Прихожу я, та й розказую Горпіні.

»Що се такє?«

А вона тільки зъби сціпила, та простогнала ніби: »Знала я, знала!«

Я нічого не розумію. А тутъ приходять якісь судовії два панкі.

Веліли Горпіні стати передъ себе, а самі сіли.

Одинъ табаки понюхавъ, другий хусточкою обтерся, та й питають:

»Ті, молодіце, вільности шукаєшь?«

А вона: »Я«.

»Попадаєся у біду, дурна! Лүчче служи своїй паніі та роби.«

Вона мовчить.

мажор 39

»Нехай буде!«

Гляну я—пані у гнівѹ, розгорілася. Гляну на дівчину—блїда, грїзна, сама рѳспачь гїркая! Гляну на Чайчиху—хмара хмарою?

Та на наше щастя столовникї надїшли. Пані випхала тоді Настю за двєри. »Отъ життя моє!« жалкуєтця. »Якє лєдащо, да й те грубїть міні. А за що? що не шкодено по-хозяйській, не бїто, якъ у їншихъ. О, мїй татонько! (зїрає на малєваного князя, а въ самї очи такї зробїлись, якъ у ёго, въ самї така морщина мїжъ бровами): »чи думавъ ти, чи гадавъ, що твої доня—княжна мусить изъ тою негїддо поганитись, клопотатись!«

А столовникї їй: »Та годї вамъ клопотатись! Чи стоїть того лєдащо, щобъ ви себе турбовали? Нүмо вечеряти!...«

Життя наше, життя! Молодого віку рбишь-рбишь, а самъ въ убѳжествї, въ ганїбі,—и такеньки старїсть нахѳпитця.... По чїмъ васъ, молодї лїта, згадувати?...

IX.

И вже въ насъ у хатї ні мѳви, ні говїрки. Чүтно єь покѳбївъ якъ тамъ смїютця, говѳрять, жартүють гѳлосно.

Пані булѳ на бартахъ столовникамъ дѳлю вгадує,

або що розкаже, іноді то співає, — и все про якогось друга милого співає: чому друг не любить, забуває, чому не буває, — се бь то свого пана згадує, чи що....

А вь нась тихо. У печі палає. Я вь кутку, Настя у другому понура. Чайчи́ха коло печі, якь ма́ра, хібаєця, робить.

Убіжить було сусідочка-дівчина до Насті: »Настусю, іди бо до нась! поговоримо.... Чогó така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тимь не журись; а ось, якь годинонька вільна, то собі й погулий, надоложи що втеряла!«

»Не надоложу, сестрице, не надоложу!« скаже гірко такь, ажь та весела щебетушечка голівку схилить, зітхне и змовкне.

Коли се такь уже почалося: якь вечір, то й нема Насті. И такь було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали; — її нема. У день її не бачили: робила при пані, а вь-вечері зновь зникла.

Не лягла Чайчи́ха, сидить и дожидаеть дочкі. И я собі не сплю: сумно мині такеньки, Ма́ти Божя!

И оть иде вона вже вь-ночі, вже зорі попередь нею мёрхнуть. Иде вона, а ма́ти стріча й питає: »Де була, дочко?«

А го́лось у самбі, якь струна перебіта....

Давиде 45

Увійшли, а дівчина, затулявшись рукамп, ридаеть-ридає! ажь задихаетьця.

»Що тобі Насте?« питаю.

А Чайчи́ха тільки гляннула на дочку, нічого не сказала, й сіла.

»Що тобі?«

Настя мині вь вігніо показує, на улицю киває.

»Що тамь, голубко?«

»Тамь люде!« покрикнула. »Живуть, ходять собі, на Божий світ дівлятьця, а я оттуть надь чужою роботою пропадаю.«

»О, пташко!« я вмовляти: »хиба вь їх гóря немає, вь тихь людей!«

»То що гóре! Я гóря не боюся!... Мині гірш: я не знаю ні гóря, ні радощів; я мовь ка́мінь туть каменю!«

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче ій ся пісня відома, — и головою не поведе.

Зітхнула Настя ва́жно, обтерла слези дрібні, та й каже: »Сядьте близьченько, ма́мо! Погмоніть, тіточко, розговоріть мене.«

Що туть мині ій говорити!

»Ти, Насте, не журися, не плачь....«

А вона, не вважаючи, не слухаючи, якь кинетця до ма́тери, якь ухопить її за руги: »Ма́мо, ма́мо! скажіть мині словечко, скажіть! Моя душа переболіла.... моє серце схне!«

»А щó я тобі казатиму, дóчко?« зговори́ла Чайчи́ха похму́ро. »Пора́ди нема́!«

Ко́ли тутъ хтось — шамъ, шамъ!

»Па́ні«, кажу́, »па́ні!« А вона́ вь две́ри.

VIII.

»Отъ«, кри́гне па́ні, »який собо́ръ. Аби́ я зь двора́, то й не пита́й робо́ти!«

Бере́ сорóчку вь На́сті, дивитця. »Та ти й не ши́ла мабу́ть нічо́го, га?«

»У мене́ голова́ боли́ть«, одга́зуе На́стя пону́ро.

»А гавъ лови́ти, то вь тебе́ й не боли́ть то́ді голова́?... Ледащи́це: у ма́тир ь уда́лася! Мо́же, й то́бі на во́лю заману́лось? Ось я вамъ да́мъ во́лю!...«

А сама́ на порóзі стои́ть, не дає́ й намъ зь Чайчи́хою прои́ти.

»Я і́ году́ю, я зодяга́ю, я і́ на сві́ті держу́, а воно́, леда́що, ми́ні робі́ти не хо́че!«

»Мо́же, со́бі роблю́?« ка́же На́стя; да та́къ-то вже гі́рко ка́же ті́ слова́: »Мо́же, со́бі зароби́ла щó!«

»Ти ми́ні сме́ешъ та́къ одвітува́ти? Я ще тебе́ не вчи́ла!« Та й ста́ла і́ би́ти.

»Бийте́, бийте́!« покри́кнула На́стя, »та й за се́ ка́жіть дякува́ти!«

»Мовчи́ жь! мовчи́! а то́ бу́де на ввесь ві́къ то́бі ли́ха!«

но́род 43

И і́ ви́зволить (на мене́ вже). Весе́ло ми́ні, якъ-то вже весе́ло, ма́ти мо́я рідна!... А засму́чуся — ви́нь гро́шей ми́ні да́сть.... я горі́лки куплю́... и збо́ри я́сні вь голо́ві вь мене́ сві́тять!...«

И та́къ-то вона́ гово́рить и сме́єтця, а Чайчи́ха тілько слуха́є, не зводя́чи зь дочкы́ очей похму́рихъ....

Засну́ла На́стя, на сти́ль схили́вшись... и кага́нець изга́сь.... Те́мна і́хъ ні́чь покри́ла.

XI.

И съ то́го ча́су, що-вече́р ь, вона́ бу́ло й пъя́на; а ви́рве вь де́нь годи́нку, то и вь де́нь упье́тця. Посте́регла́ й па́ні: гни́валася ве́лико, сорóмила і́ и ма́тир ь. »Ти — ма́ти: чо́му не впи́няешъ?...«

Замика́ли На́стю — вона́ бу́ло та́ки вте́че; чи дveréма, чи ви́кнами, а вте́че. Ла́є па́ні, б'є́, а вона́ бу́ло:

»Неха́й, неха́й! Упью́ся — все забу́ду, весе́ло бу́де!«

Чо́го вже па́ні не робі́ла! Бу́ло, якъ ще тве́ре́за На́стя, то па́ні уми́сне і́ передъ сто́ловни́ками сорóмить:

»Отъ дівка́, о́тъ зо́лото, о́тъ ледащи́ця!«

А На́стя ні́би й не чу́є. Сме́ютця вони́, и вона́ ще всми́хне́тця. Вто́мила́ся вже й па́ні се́рдививши́сь. »Хо́ть у-де́нь же робі́ ми́ні до́бре, леда́що! неха́й то́бі вся́чина!«

Замика́є бу́ло у-де́нь і́, стере́же; а вь-вече́р ь тілько пу́сти́ла, — вона́ й зникне́ до но́чи.

XII.

Найшлася въ Насі дитинка... таке-то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Якъ забачила ёго Насія: »Дитино мой! лихо моє!« Застогнала, и затулівшись руками, заплаче.... А давно вже вона не плагала.... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивитця, то й дитину не привітить, та підношу до неї тихенько; »Богъ«, кажу, »дитинку намъ давь!«

Вона взяла дитинку на руки, та й дивитця пильно й журливо, и понуро.... Дивитця, поки ажъ слези въ неї покотилися. »Горе«, каже, »горе, да горе...«

Я й собі кажу: »горе!« плачучи. Оттакъ ми народенця привітали, сүмомъ та плачёмъ!

И росло жъ воно трудно та болезно; усё нездужае та квилить. А Насія стала більшъ щче пити. Якъ п'яна, то було ще заговорить до мене, и дитину попестить, пожадуе. »Дитино моя! чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода ёго дожидати: не прийде. Що ёму? вінъ и не спитає ніколи... А ти менє, янголятко, не клені.« Оттакі було слова промовляє, а сама до дитини всміхаєтця и ладки їй б'є. Б'є ладки, — сүмно було дивитись: дитина мовъ неживенька, а вона зъ нею граєтця.... Якъ-жє твереза, то зъ-рѳду не підійде до

Довбиче 49

»Не питай менє, мой мати! не питай!« одкаже їй Насія. И задзвиніли слова її по хаті, якъ плачъ....

И почне Чайчиха: »Що се ти робишь, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову, безталанну?«

А дочка лягла; лежить — німа, мовъ убита.

»Де ти була? де ти була, дочко?« Ні прозьби, ні грѳзби не чує — німа.

X.

На другій день у-вечері Чайчиха біля воріть заждає. Вибіга дочка, вона — її за руку: »Куди йдешъ? вернісь!«

Завернула, привела до хати, и цілєсінський вечеръ просідила Насія у кутку, руки схристівши, дівлючись у землю, слова не промовивши.

И вже такъ пішлося: абі мати не догляділа — дочка втічє. Якъ вже не просіли, якъ не благали — нічого не сказала. Ми й слідкомъ за нею слідковали, — иде вона, оглядаєтця; а заглядівши що її доганяють, побіжить, якъ полетить на крилахъ; не доженє и молодє, не тѳ-що підбита мати, абѳ й я. А ні слізъ, а ні слівъ не чує, не вважає.

Якъ-то сүмно було въ насъ у хаті! якъ-то тихо, глухо!... По тижняхъ словця було не перемѳвимо любого. Я було й хѳчу озватись до матері абѳ до дочкї, — не зважуся, хибѳ тілько подивлюсь на їх.

Одного вечора сидимо ми съ Чайчіхою въ хаті. Пані вже спать полягали, усє тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки й чути, якъ вітеръ у садку зіллямъ колисася, та соловейко свище-щебече.

Коли зь-необачка Настинь рєгитъ почувся. Ажъ ми издрігнулись. Я злякалась.... А Настя розчахнула двєри зь гукомъ, стала на порозі й смієтця. Въ хаті каганецъ лєдві-лєдві світивъ. Стоить вона така червона, бчи горять; стоить и смієтця. Мати проти неї стала, дивитця. И отъ Настя почала.... та такъ вєсело, що мині стало сѹмно-сѹмно: »Матусенько моя? мабуть ви мене дожидали? Осъ дочка прийшла.... Чогó дивитесь, мамо? Хибá мене не пізнали? Се я... Мині вєсело....«

Та ступила й захиталась.... Бóже мій! світе мій! сє жъ вона п'яна!

Хитаючись, пришла до стóлу й сіла.

»Ну, мой матінко! изнайшла вже я чоловіка, що мене визволить.... Напєвно вамъ говорю, що визволить. Бѹдемо вільні, станемо жити, на саміхъ себє робити, бѹдемо за єго Бóгу молитись.... Хоть вінъ тепереньки й зневажає мене и одъ людей мене не криє, та нехай. Я єму, матінко, дякую, я єму, матінко, низесенько кланяюсь, у сáмі нóги.... Пані не має прáва жáдного на насъ! У неї землі, мовлївъ, немає.... Ми жъ, мой матінко, козáчого рóду.... Якъ-то намъ застрáти у невóлі вїчній.... Ні, вінъ насъ визволить....

магод 47

дитини, не гляне — бїжить геть. Ми вже ту безталанночку молочкомъ напували.

Одного рáзу, якъ не пустили Насті два дні, чи-щó, Гбсподи! бїлась вона, кричала, наче її гарячимъ залізомъ пекли: »Ой, пустіть мене, пустіть! абó зь мене гóлову здийміть! Зми́луйтеся! мучите мене на щó й про щó? Я п'яниця вїчняя.... Помілуйте мене, пустіть! Уп'юся я, своє ли́хо засиплю.... А въ тверезої — ли́хо ó-бїкъ мене сидить, ли́хо мині въ вїчі дивитця!«

А пані все не велить пускати, та жалкуєтця столовникамъ: »Які сї люде п'яниці? Мабуть, вони вже іншу истóту мають, не таку якъ у насъ.... Гляньте, молодєсенька, а вже впиваетця! Ледащица, та й годі!... Пхє! И итá своє зóвсімъ занедбала, — пропадає дитя....«

А вони вже їй на тє: »Страхъ! У сїхъ людей ні сóрому, ні сóвісти, ні душі, дєсь, немає!«

Да такъ и сѹдять собі, смачнєнько вечеряючи, абó такъ бавлючись.

XIII.

А дитинка тихо дійшла.... Одного ранку прихóжу я її понєстити, нагодувати; вхóжу — у хаті тємно, бо на двóрі нахмарило, далєко грімъ одгримє, вітерець залїгъ дєсь, тиша....

Вхóжу, дивлюсь, а дитинка вже очіцями повóдить.

Я до неї кинулась, перехристїла. Вонó здхнуло разóчокъ, и дúшечка її одлетїла.... Нї Чайчїхи, а нї Нас-тї не було дома. Я дитїнку обмїла, прибрала, стїль заслала, и на столї її положила. Збїгала — свїчку купїла, засвїтила въ головкахъ, рúчечки їй зложила....

Прийшла Горпїна, перехристїла, поцїлувала холóдну унúчечку, и довго стояла надъ нею, довго. Прийшла й Нас-тя весела й пьана. »Щó се такé?« каже. »Дочка моя вмёрла? Дóчка, дóчка малая! Рúчечки мої холóднісінькі! Лїченько моє привале!« Самá берé її за рúчечки, цїлує, у головку цїлує. »Якé жъ нїмé! Ко-лись-то квїлило тихенько: теперъ нїмé.... Такъ отсе-ти вмёрло.... Дóбре, дóнечко, дóбре! ей-же-Бóгу дóбре!«

А самá слїзьми обсипаетця, на́че й горбе, й радє чо́гось разóмъ.

Колї схóпитця хутенько: »Горїлки трéба, горїлки! Люде бúдуть: ховати дóню прїйдуть!... Чи прїйдуть же? Щó жъ? все трéба горїлки.... Побїжý!«

И побїгла, и до нóчи не вертáлась. А ми тутъ роз-гóрили трúнóчку, прибрали, зїллячкомъ уквїтчáли. У-ночї Нас-тя вернулась. Зновъ дитїну за рúчечки бра́ла, зновъ у головку цїлувала. Колó трúнóчки й звалїлась и засну́ла, и всé: »Дóбре, дóбре, ей-же-Бóгу дóбре!« Все те слóво промовляла.

А въ-ранці прокїнулась, побáчила трúнóчку, — из-дрїгну́лась, збїліла.

»Умёрла!« промóвила, на́че вона́ тогó й не знала, за-бу́ла.... До дитїни; а я її одво́жу: »Нас-те! Нас-те!«

»Пустїть!« грїмнула: »неха́й подивлюсь! Я ще не ба-чила її й дóси, до самóї смёрти її....«

Дивїлась-дивїлась, я́гось тихшала все, нїби сумиря-лась, та й ви́шла зъ хáти.

Ми й поховáли дитїнку, її не було; а пóтїмъ, якъ ужé прийшла — прийшла тогó вéчора тверéза и бїла-бїла, стóмлена така прийшла, — нїчо́го въ насъ не пи-тáла.... Пїсля сéго ще гїршъ запи́ла.

XIV.

Не дéнь же й не двá такé життя велóся... ма́тинко, два роки! Колї Нас-тя разóмъ покїнула пїти, нїкуди́ й крóку зъ двора не йде; а самá така тривóжна! въ лицї мїнитця, здрїгаєтця, трúситця, отъ на́че бъ вона́ собї смёрти, чи... во́лі ждала! Питáю — мовчїть. И такъ три днї. На трéйтїй дéнь у-вéчерї промóвила слóво: »Обманївъ!«

»Нас-те, голúбка?« кажú їй: »щó тобї такé? Скажи жъ мнї, моя безтáланна!«

»Щó мнї зробїти?... Я пїдú до ёго, пїдú!... Абó я ёго зъ свїта зведú, абó самá зїдú. Вїнь менé впев-нивъ, щó въ понедїлокъ во́лю прїшлé.... Пїйдú, пїй-дú, хотъ задушú ёго... мóже, полéгшає....«

Вірвалась у мене зъ рукъ, та й побігла. Я за нею, — сама старій кричю: »Ліхо, горе буде!«

А старá тільки головою кивнула, ніби й не ждала іншого.

Біжю я та кричю: »Насте, Насте! пожди мене! Я зъ тобою хочю йти.... Я тобі допоможу у всёму.«

Не слухає, біжить. Мусила я до-дому вернутись.

Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла и въ день. Послала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли такъ, на другий уже день, въ обідню добу, иде вона и два москалі її проводять.

Кінусь я до нихъ: »Голубі мої сизі? що ви зъ нею робітимете?«

»Отъ баба здуріла? Певно всі ви дурного роду!« каже мині сухенький, жовтенький москаликъ, розмахуючи бумагою. »Отъ и ся (на Настю показує). Тутъ її вбля, тутъ би її вибрикувати, а вона останній розумъ згубила.«

»Яка вбля?« питаю не розуміючи.

»А вже жъ вільна буде! отъ яка!... Вже порішили. Який панічъ гáрний за неї просивъ!«

А другий москаль: »Эге! за стару не попросять! пропадай старá!«

И жаргують такеньки межи себе. А Настя иде біла якъ хустка, ні журлива, ні весела, — отъ, мовъ, зъ каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме и слухати не хоче. А пані перелягалась: то за тймъ знаємимъ шлє, то за другимъ, плаче, раді просить, жалкуєтця. А ми чекаємо — ждемó: чи смерть, чи воля бідолáшнимъ буде. Колотилося въ насъ такеньки ажъ тиждень. Зовсімъ уже порішили, що ми вільні, а все пані пускати насъ не хотіла, — та мусила вже.

Отъ, якъ зібрали насъ въ останній разъ та обявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — якъ заридає тоді Чайчиха!... ридає, ридає такъ, Гбеподи! та тільки приказує: »Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій красний!«

Зійшлися сусіде, товплютця на улиці, оступіли, поздоровляють насъ, самі зъ нами плачуть, а насъ умовляють. А Чайчиха імъ на те: »Сестриці! браті! родино!« такъ-то вже величає їхъ! »Не боронить — нехай поплачу! Я двадцять рóківъ не плакала!«

И такъ вона вимовила, що всі зновъ дрібними слєзами вмїлися.

Якъ я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які въ неї бчи добрі, який усміхъ ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуща, понура.... А далі, якъ схаменулась вона, якъ глянула на дочку, охмурніла и осмутніла зновъ тяжко.

А Настя стоить, на всіхъ, на все дивитця, та шепче: »Я вже сегодні випила, — шумить мині въ голові....«

А далі: »Люде добрі!« простогнала: »чи я вільна, чи я тільки п'яна?...«

XV.

Настина подруга давня, ота Кривошійенківна: прийняла насъ до себе въ хату. Зібралось ще скілько добрихъ сусідочокъ туді до насъ, та радимось. Тільки Настя, якъ сіла въ кутку, якъ схилила голову, — не мовъ замёрла такъ.

»Насте!« клічемо: »иді лишень до ради, порадимось.«

»Голова болить!« одказала.

На другий день, ще гірше вона занедужала; вже съ того дня й не вставала. Танула вона, якъ свічка. Нікого не познає, дивитця страшно и все за голову себе хапає.

»Горить, горить!« каже.

На п'ятий день підвелась, хустки шукає, зриваєтця ніби куді бігти.

»Насте, куді се?«

»Горілки хочу!... Піду! піду!«

Мати заплакала, — просить: »Доню моя, схаменісь!«

»Пустіть мене, пустіть!«

»Куді жъ тебе пустіти? Ти на ногахъ не встоїшь.... Ляжь!«

»То вбійте мене, вбійте!« крикне, ламлючи руки.

Положили її зновъ на ліжку. Почала вона кидатьця, почала стогнати, кричати.

»Я вільна, вільна!... Ну, добре!... И вільна, и п'яниця, и ледашо!... Де жъ мині прихилітись, де? Добрий хазяїнъ вижене. »П'яниця, ледашо — треба її зъ свого двору вигнати!« скаже, и вижене, — и добре зробить.«

Къ ночі вже зъ сили зовсімъ вибилася, — тільки стогнала стіха та просілася:

»Не женіть мене, не женіть, — нехай я хоч тріхи одпочіну! Матінко, я жъ ваша дитина, — не женіть!«

Усе їй привіджуєтця, що її женуть. И дитину свою згадувала.

»Сховайте, сховайте мою дитину«, шепче: »вона вже давно вмёрла!«

Такъ, о-півночи, піднялась на ліжку....

»Зіма люта!« вимовила: »куді ви мене женете?«

И впала.

Се вже її останне слово було.

Ч А Р И

Ч А Р И.

I.

Давня то давнина, а на́че вчо́ра діялось. Молоді літа — сказа́но: що́ за-молоду́ чу́єшь, або́ ба́чишь, до ко́нця воно́ тобі привиджу́етця. Ста́ра бабу́ся бу́ло роска́зуе намъ, дівча́ткамъ, прядучи́ во́вну, а ми, звісно, на́че тобі душе́ю всі́ке сло́во вбача́емо, я́къ-то ко́лісь бу́ло на сві́ті, я́гїі дива́ твори́лися ко́лісь-то.

Живъ собі ста́рий коза́къ Задо́рошко зъ жі́нкою (ро-ска́зуе бу́ло бабу́ся). Давъ і́мъ Госпо́дь ви́кохати собі́ си́на, я́къ со́ко́ла. Та́кий же то ві́рісь коза́къ зъ ёго хо́рощий? Що́ до ко́ня, що́ до збро́ї, що́ до зви́чаївъ, мовля́въ, ли́ца́рськихъ! А́то жъ и до́ма щі́ра бу́ла въ ёго ду́ша до всі́хъ! Ба́тька й ма́тірь шану́вавъ и по-важа́въ — сказа́ти. Ста́рі ті́шатця та ра́дуютця сво́єю дити́ною, та дя́кують Го́сподеві.

Дожи́въ ві́ку сво́го ста́рий Задо́рошко, по́звавъ Гос-

подо до себе. Поблагословивъ вінъ сїна й жінку, наказавъ не журитись, хороше поховати ёго, та й спочивъ на-віки.

»Годі плакати, мамо!« вмовляє Тишимъ стару неньку: »се ви Бога гнівите.«

»Дитино моя кохана! якъ же мині слези впинїти, коли самі зь очей ринуть? Я прожила веселий вікъ молодій зь нимъ тихо та любо, и ось довелось на старості літахъ осиротїти! Кудї ні гляну по хатї, чи вь садкѣ, чи на дворї, все ёго згадаю.«

»Вже часъ мині до роботи, мамо«, скаже було Тишимъ. »Пїйдѣ, та й васъ проведѣ до сусїдки Ганни, якъ маєте тутъ побиватись.«

»Та добре жь, добре, мій соколе ясний! ходїмъ до Ганни, сїну!«

А Ганна була, якъ и вона, удовá, мала собі дочкѣ одиначку, звáли Хїмою. Хороша була дївчїна, якъ півна квітка, яснобка. Зросла Хїма вь-купї сь Тимошемъ, якъ братъ изь сестрїю; разомъ грáлися, разомъ и гóre приймали, все вь-купї, все любенько мїжъ собою, та такъ и порослі, щїро люблячись. Було, якъ день не побачить Тимошъ дївчїни, то вже й нїяко ёму, а вона й дївочї очї вїплаче, виглядаючи свого чорнобрóвого паробка. Старї помїчали: »Нехай!«, кажутъ, »люблятця молодята; може, Господь и зведе їхъ до-купї; будемо сватами.«

А чи мáло жь то було паробківъ, що ходїли за Хїмою, мовъ причарованї? Абї ступїла за ворóта, тутъ и врóдятця; та гóрда дївчїна мине їхъ, и око́мъ не зведе ні на ко́го. Вь неї на думцї тїлько Тимошъ чорнобрóвий, ёго виглядае — дождае рано й вечїръ. Немá ёго — візьме дївчїну жáль; побачила — то й веселенько й любо, и на свїті хороше живётця.

II.

Старá бабўся було розка́зуе намъ про тихъ людей, мовъ вони вь неї передь очїма, а самá ка́же було, що чинїлося те у давню давнїну. Отó жь и гўторить, прядучї вóвну:

Безъ ли́ха, ка́жуть, у свїті не бувае: не мину́ла й Хїму ли́хая годїна. Немá Тимоша́ вечїръ, немá й другий, и третїй. Не спить Хїма, ходить по садóчку, ходить, то́пче пахўчі квітї, що самá садїла й полива́ла; про все їй байдўже, бо вели́ка тўга-печáль прийшла до її щїрого, вїрного сёрця.

Почина́ на свїтъ займáтись. Иде́ Тимошъ у́лицею, веселїй; иде́ прбсто до своєї хáти.

»Вїбїгла вона, та й переняла ёго: »Промовъ мині, мїлий, хочъ словечко! и вчбра, и позавчбра тебе не було. Коли забуваешъ мене, сґажї щїру правду.«

»О дївчїно, дївчїно!« ка́же Тимошъ, »якъ ти мене

запечалила! Мўшу сповістити твою лиху годину : не бўти намъ у-пáри.«

»Не бўти? Хибá жь ти собi другóу дiвчiну знайшовъ, кращу одъ мéне? Чи любить вона тебе, якъ я, щiро? Скажи минi, чия вона? черезъ неi мiй вiкъ молодiй пропадае, нехай же хочъ побáчу, якá!«

»Не гнiвайся на неi, Хiмо: то смiрна й добра душа. Вона й сиротá.«

»Се Олéна Бондарiвна! Вона? Такъ до неi ти що-вечора йдешъ? Я бчи свої виплакала, свiтъ минi не мiлий, а ти зъ нею женихáесся, оббe щасливи, одно коло 'дного! Гóре моe! лихо моe несподiване! А щó жь, ти, може, думаетъ брáти ii за себе?«

»Бўду сватiвъ слáти въ недiлю.«

»Чогó жь се такъ поспiшаесся? Мóже, не все гáрдъ бўде?«

»Бодáй ти не дождала такé вiщувáти, недóбра дiвчiно!«

»Слўхай, Тимóше, покiнь мою розлўшницю! покiнь, коли не хочешъ кáятись вiкъ! Бўде каяннiй, та вороттá не бўде!«

»Щобъ я ii покiнувъ! Дўрно тiлько словá твоi гiнуть. Не зрáжу своeй дiвчiни, пóки живъ бўду, пóки свiтъ сóнця!«

»Не покiнешъ? Розмiсли, Тимóше, та й скажи в'остáнне, не хочешъ покiнути?«

»Нехай минi гарячимъ пiсгомъ бчи засiплютця, коли покiну!«

»Побáчимъ!« Та й стрибнула въ хáту.

»Врáже дiвчiя!« промóвивъ Тимiшь, та й тiяко задумався. И наверхнулася ёму на думку Олéна, що хороша була, якъ зоря ясна, а покiрна, а тiха, акъ голўбка сiва! Згадавъ вiнь ii, та ажъ покрикнувъ: »Нехай мене миръ не знае, коли я зрáжу тебе, мой гóрличко!«

III.

И поклавъ у першу недiлю сватiвъ заслáти. Рáно почавъ зъ ненькою рáдитись : »Нéне«, каже, »полюбивъ я дiвчiну, хочó ii за себе взяти; благословiть мене!«

»Та нехай же тебе Госпóдь благословiть, сiну! Одружись, мiй сóколе! А когó свáтати будешъ? Хiму?«

»Нi, мáмо, Олéну Бондарiвну.«

»Олéну? А я все сподiвалася, що ти Хiму вiзьмешъ. Хороша дiвчiна и мене шануе. Та вже нiчого казати: коли вподобавъ Олéну, бери Олéну; а минi кóжна невестка бўде любá, абi тебе кохáла, мiй сiну.«

Послáли сватiвъ, побрáли рушникi, заручiли молодiхъ.

Почўла се старá Гáнна, та й каже дочцi : »Мáбутъ,

тобі, доню, не судилося съ Тимішемъ у-парі б́ути! А я вже певна була, що сеі осени васъ повінчаю.»

»А що є певного въ світі, нене?« одмóвила понуро Хіма.

»Не журісь, доню? найдеться тобі ще кращий. Ти жь у мене, хвалить Бóга, молодá й хороша, якъ ягода.«

Въ-вечері йде Тимішь до своєї дівчини; весело ёму й легенько, и світъ ёму красується; коли — зиркь! а передь нимъ, якъ марá, стоить Хіма, блідá, похмура, и питає: »Покінешь, чи ні?«

Вінъ трóхи опáмятовався, та й каже: »Богъ съ тобою, нерозсудлива дівчино! Хибá не знаєшь — я вже заручився?«

»Не покінешь? питаюсь.«

»Лүчче мині вмёрти, якъ безъ неі вігувати.«

»Въ-остáнне?«

»Въ-остáнне, — не покіню!«

IV.

Другого дня прóситця Хіма въ мáтери: »Нене, ійдү я до тітки въ гостину.«

(А тітка жила у другому селі, такі недалечко).

»Иді, доню, іді; мóже, розважишь своє сёрденько.« Та й вівпродила дочкү до царини.

Не пішла жь Хіма до тітки, а пішла въ дівий

бірць. Знала вона тамъ іншу тітку. Не бачила її ніколи, а прочула, що живе старá чарівниця въ тому бору. Знадобилась вона теперъ бідолáшній Хімі.

Вийшла Хіма за село — два шляхи вьютця. Поглянула навкруги — нема живóї душі, тільки шумить кучерява верба, та чутно, якъ рве десь воду зь лотоківъ; поглянула, та й пішла тімъ шляхомъ, що добору. Идє-йдє, минає й камяні гóри, и зелені луги. Сóнце печє її, звернувши съ полудня; білі нóги на каміння позбивáла; довгою косбою за гілля чепляється: идє, ні на що не вважає. Перехóдячи мостомъ бистру́ річку, я́кось глянула въ чисту воду, то й не пізнала самóї себе, ажъ спинилась: »Чи се я? Дє жь мо́я красá дівочá поділася? Та нá-що жь теперъ мині вона здалася? Нехáй гине: абі я сво́го доказáла!«

Ввийшла въ бірць; зелений та густий — не проглянешь; тёмно та глүхо въ ёму. Озирнулася, а сóнце вже низенько; небо, палаючи, починає червоніти.

Идє бóромъ прислухаючись: то шурхне щось изь бóку, то захитається береза, то щось гукне: »Хімо! Хімо!« та й пійде гукъ по тёмному бору, ажъ лунає.

Чи довго вона йшла, чи недовго, коли дивитця — стоять два превисоченні дуби, а поміжъ дубáми сидить старá жінка, старá, старєнезна, ажъ її михъ покривь. Въ Хіми и въ очахъ усє закрутилось; а відьма питає:

»Чого прийшла, люба дівчино? Чого прийшла така молодá й krásна?«

»До васъ прийшла, бабусю, допоміть!«

Та й розказує своє лихо й пригóду.

Відьма й каже: »Коли хочешъ, то я тебе навчу.«

»Навчіть«, прóсить Хіма.

Знайшла відьма пожа й пірце якéсь наговорене: »Простягни жъ мині ліву руку, дівчино!«

Вона простягнула:

Тільки ліснувъ гóстрий ніжъ; червона кровъ закапала съ пучки. Відьма встроміла въ кровъ пірце й заговорила. »Ну«, каже, »теперъ иди! що хочешъ, те й зробишь своїмъ ворогамъ.«

Виходить Хіма зъ бору, а сонце вже сідáє. Чує вона въ собі нелюдську силу.... Скинулася вона ластівкою, та й полінула. Доліта до села — вже вечоріє. Ударилась объ землю ластівка — перекинулася старою бабою, та й стала підъ вікномъ у Олені. Дивитця — сидить Олена міжъ дружóгъ, якъ повна рóжа, хороша, уквічана; и такъ-то весело й тихо коло неї, такий-то въ неї лóбий поглядъ! И друзки молоденькі гудуть коло неї, якъ ті бжлки золоті; обіли столá, якъ свіжі квіточкі, а Олена вище всіхъ на покүті.

Подивилась Хіма, та ажъ сэрце въ неї повернулось. »О«, каже, »саме зобравсь у неї дівичь-вечірць; я не спізналась!«

Ввійшла въ хату; її привітали, питають — звідкіль, частують; а вона одсунула кватірку простягла середъ хати руки, та й рече: »Леті жъ ти, молодá, пташкою, а ви, друзки, за нею! Щобъ ви до віку-вiчнєго літали й щebetали!«

Проказала вона сі слова чарівничі, — вони й випурхнули вікномъ, одна по другій, тільки крильцями лупотять. Такъ и поленули рядъ по рядóчку; Олена повелá передъ.

V.

Що-то плачу, що-то гóмину було та страху по селу! Немá дівчатъ! згинули, мовъ їхъ земля поглинула! Тимішь ходить; сь туги та зъ гóря несподіваного, місця не знайде; ходить изъ улици въ другу, ажъ стоить Хіма въ ворóтихъ; глянувъ вінъ, та й згадавъ її вищовання.

»Вража дівчино!« каже, »напророкувала мині лихо! Бодáй же й ти не дїждала до-віку веселої годиви!«

Вона подивилась ёму въ-слідъ, и жалъ її взявъ, и всміхнулася, та й промовила: »Побачимо!«

Минувъ рікъ. Прóсить Тимоша старá мати: »Сіну мій, сїну! одружись, мій голубе! Щó ти маєшь у мене вянүти? хоть и жалъ та не вернетця. Втишь мене, старую, нехай я свого віку доживу въ радості, дякуючи Бóга й тебе, мой дитино!«

»Нене мой старая! трудно мині оженитись! не знайдю я такої дружини, яка була въ мене колись!«

»Возьми Химу, сину: то добра дівчина, а мене якъ поважає! нехай її Господь щастямъ и долею наділяє! И тебе вона щиро любить.«

»Химу взяти, мамо! Та се мині перший ворогъ! Вона мині навіщувала мою недоблю!«

»О, сину мій любий! що те згадувати! Все Божя воля. Що дівчина зъ жалю вимовила, съ того пригоди не станеться; такъ уже — не судилось!«

Якъ почала, то слізьми, то ласкою впадати коло ёго, то й умовила взяти Химу. Кажуть, вода й камінь довбає; такъ и се: турчать та турчать що-дня, що-години: оженись та оженись, пожалуй стару неньку, що тебе викохала, що своє здоровья стратила, тебе доглядаючи; козакъ згодився, посватавъ Химу, та й одружився зъ нею.

Дождала стара невістки, не нарадується: яка жъ то до неї щира та покірна! И вслужить їй що треба, и пожалує, и догодить, якъ рідна дитина. А вже коло Тимоша, то такъ и вьється, такъ и липне до ёго, зъ очей не спускає ёго, хоть вінъ усє понурій и неласкавий. Хима на се не вважає, падає коло ёго, годить ёму, якъ любій дитині; а якъ дождеться, що Тимішь усміхнеться, — Боже мій! якъ сонце її освітить, и очи блищать, и личко почервоніє!

VI.

Сидить вінъ якось у садку и жінка коло ёго; сидять мовчки. Вона ёму въ вічи заглядає, а вінъ голову спустивъ — сумує. Коли, чують, такъ щось щєбече, такъ щєбече! Дівлятця, а надъ їхъ головою пташенята вьютьця, та одна пташка нижче всіхъ кружляє надъ Тимошемъ. Вінъ чує, якъ и крильцями паще ёму на видь.

Жінка схопила ёго зъ руку: »Устрель сю пташку, Тимоше!« каже, а сама побіліла.

»А на що я маю безневинну щєбетушечку стріляти?«

»Устрель, Тимоше! устрель, мій любий!« благаетъ, стискаючи ёго за руку.

»Не буду стріляти, шкода й говорити!«

»Не будешъ? Тобі байдуже, що тебе жінка благаетъ, бо жінка тобі нелюба.« Говорить, а слези зъ очей скотились ёму на руку, та якъ огнемъ палають.

»О жінко!« каже Тимішь, »се въ тебе десь огнєві слези!«

»Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їхъ виплакала!« Та й почала зновъ благати, щобъ устреливъ пташку. Вінъ такі не послухавъ.

»Иди!«, каже, »иди собі, недобра людина, необачна!« Вона зірвалась и вийшла зъ саду.

А пташка все нижче та нижче надъ нимъ падає. Ти-

мішъ дівитця, и такъ ёму чогось міла ся щебетушечка, що очей зъ неї не звівъ би; слухавъ би не наслухався іі тихого та лібого щебетання! Такъ-то чогось жаль ёго обнявъ: слези такъ и ринули зъ очей. Припавъ вінъ до землі, та й зросівъ іі слізьми. Чўе, щось високо шумить. Се чорний воронъ; розбивъ пташенятъ и найкращу настигає. Вона якъ стріла летить, а воронъ іі крильми обгортає, якъ хмарою. Скочивъ Тимішъ, самъ не свій, побігъ, ухопивъ рушницю, та й устреливъ чорного ворона; такъ вінъ и вдарився коло Тиміша въ землю. Дівитця Тимішъ — се не воронъ, се ёго молодá жінка; съ-підъ лівої руки чорна кровъ джюрчить, а правою держить ёго першу мілу — неживу. Якъ була на дівичь-вечірѣ уквічана й прибрана, такъ и лежить попередъ ёго очима Олена, хороша й пишна, якъ квітка!

Олену поховали коло цѣрки підъ вишнею, та якъ поставили хрестъ, то злетілись дрібні пташенята, обсіли ёго, зъ горі до самого низу, та жалібненько защебетали. Се іі дружечки, що на дівичь-вечорі въ неї співали.

Тимішъ не довго маявся по світу: нудьга ёго ззіла. Хата розвалилась, двіръ зарісь бурьяномъ, и садокъ усохъ, и глибока криниця засипалась. Все мѣхомъ поросло та піломъ припало.

Т Р И Д О Д І

ТРИ ДОЛІ.

І.

У слободі я родилась — Пятигір'я. Тамъ недалечко одъ насъ, — може коли Слободянські сторони доводилось переїздити, то чували, — стара жєна викопала печєри у крейдяній горі? Тридцять, чи сорокъ лїтъ копала, — такі великі викопала, Господи! Було ми ходимо малими по печєряхъ тихъ, — запалимо віти соснові, та й ходимо; а хідъ узєнький та низький и дуже трудний. Міжъ людми йде, що була то жєна вєльми дрєвня, и немошна, а дұха великого. Що, було, якъ вже їй сила перейметца — упаде по трудахъ тяжкихъ, та тільки заплаче до Бога, то — якъ зілля підъ росю — зновъ одживіє, та й зновъ копа и копа. Була вона Господомъ улюблена. Така осталась пам'ять її свята.

Якъ вийти зъ тихъ печєрь та стати одъ сонця, — передъ тобою усє тільки гори крейдяні біліють високі,

а між горами тими узенька річка, прозора и глибока, джурчить. Прудко біжить та річка гоней изь двадцять, до самої луки зеленої, — по луці вже тихо и широко розливається и тихо далі леліє по-підъ гайми, а тамъ у високіхъ очеретахъ десь пропадає. Слобода наша надь самою лукою річковою, на п'яти горахъ стоить крейдянихъ, осажена високо у давні віки одь ворога Татарина, щобъ нагло не збігъ: здалека зоглядали зъ гіръ, ховалися й рятувалися. Гори вже ті травною зеленіють, урослі садками густими. Межі білихъ хатокъ цвіте й вишня рясна, й тонковѣрха тополя пахучимъ листомъ шелестить; де надь ворітьми темна дрібнолиста груша, якъ наметъ, укриває, або гіллястий йсокір'я буяє; въ березі калина розрослася, повиростали верби. Зъ гіръ на воду городи бучні розвелися. Тамъ-то зілля, овощу! Тамъ-то цвіту! Тамъ-то стежочокъ и до води, й до сусіди, и до другої. Все то позбігали, повихожували легесенькі ніжечкі дівочі.

Наша хата на горі, на самому шпилечку стояла. Далеко й широко навкруги очима скіннути.

Якъ-то часто приходять мині на умъ молоді літа: де що було, якъ.... Уже старуха сива, а пам'ять молоді не забулася....

Отсе наша хата стояла на шпилечку.... Було, вийду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся. Вечір'я тихий; сонечко за гору пада, блищить вода чер-

воно, и тихо леліє — не ропче; коло кожної хати гомінъ чути; тамъ череду вже зъ паши женуть, а тамъ пісень співають, а за річкою коваль кує.... А ось, вже й смеркає небо, мѣрхне и втихає земля, втихає — уже тихо. Нічъ обняла. Висипались зорі золоті; зішшовъ ясний місяць — и все те у прозорій воді заблищало; защебетавъ соловейко, защебетавъ другий....

Я свого отця-неньки не знаю; я ще въ сповиточку зосталася сиротою и прийавъ мене мій рідичъ до себе, — Павло Булахъ звали. Їго жінка мене викохала спомомъ зъ своєю дочкою; въ їхъ хаті я й зросла, у їхъ и служити зосталася.

Рідичъ мій бувъ хазяїнъ заможний, хліборобъ; шість паръ волівъ у єго велося, два плуги орали на хлібъ; бравъ и сіножатей у людей зъ сторінъ. Ходивъ вінъ часомъ и на Дінь, — не що-рѣку, а такъ, якъ єму по вигоді; привозивъ, було, рибу и спродувавъ людямъ — хто попросить, а то й собі на споживокъ ишла. Зъ того бувъ єму не великий прибитокъ, коли бъ не вбитокъ, а що вінъ дуже любивъ дорогу. Ще єго батько чумакувавъ, и берє, було, єго зъ собою малюго, то ще тоді вінъ закохався у дорогахъ. Якъ ходивъ вінъ переймомъ, то ходивъ коли єму пожадається, не поспішаючись. Та вже, було, одь добу до Дону, такъ якъ по своєму садкові гуляє. Було, якъ прийде отсе до-дому, та веселий: «Жінко! а та криниця въ степу, біля Рібленихъ-Могіл'ь, зовсімъ засипалася....»

Жінка хочь и не знає, що тамъ за криниця така, а за́разъ пожалкує звичайненько: »Отсеє«, каже: »шкóда жъ кринички! И такечки зóвсімъ-таки засипалася?«

»А якъ ми зъ батькомъ покійнимъ, бу́ло, ходимо — щó тамъ за вода́ бу́ла у тій крини́ці — чи́ста, якъ слéза!«

И почне́ розка́зувати, якъ-то бу́ло за батька, и якъ тепе́рь наста́ло....

Жінка въ ёго така́ бу́ла лю́дина до́бра, така́ тиха, приві́тна, ввічлива. Я не чу́ла зъ ро́ду-віку мого́ одъ не́ї сло́ва гірко́го, не чу́ла доко́ру. Та й облі́ччя въ і́ї бу́ло таке́, на́че отъ вона́ се тільки зъ це́ркви Бóжої поверну́лася. Сиве́нька вже бу́ла, а хоро́ша та чепурна́, якъ та́я лебе́дя.

Хазя́їнъ бувъ чоло́вікъ креме́зний и норовлі́вий. Лю́бивъ вінъ ду́же и жінку́ й дочку́, та хоті́въ, щóбъ слуха́ли вони́ ёго, не пита́ючи, не озива́ючись. Чи у господа́рстві, чи та́къ, — вінъ самъ за усе́ погада́є и по́міркує, и преді́лить, а жінці́ тільки ска́же, коли́ треба. Вона́ жъ завсі́ді, бу́ло, погоди́тьця, якъ вінъ схоче́; вона́ усе́ прийма́.

Бу́ла въ і́хъ дочка́ Ка́тры... Ся не въ ма́тірѣ за́родила́ся — палка́, прудка́ дівчи́на — тру́дно і́ї бу́ло ба́теньку корити́сь. Бу́ло, якъ здви́гне старі́й брови́, сти́сне уста́ то́нкі, та блиско́не́ о́комъ своі́мъ чо́рнимъ — ми́ вже зъ паніма́ткою ле́дві́ ди́шемо, — одна́ Ка́тры не

боі́тця нічо́го: пита́є ёго́ та роспи́тує, та суперечи́ть, по́кі ажъ ба́тько не покри́гне: »Годи́!« та́кимъ го́лосомъ, що́ й найме́ліше у сві́ті сти́хне.... Пі́сля то́го, ще до́вго у Ка́трі́ ли́чко го́ри́ть и слі́зкі ви́бóчу́ютьця зъ очі́ць....

Хоро́ша бу́ла та Ка́тры! Бу́ло отсе́, якъ вбере́тця — е́дина́чка, то́ вже нічо́го не жа́лували́ для не́ї — пла́хта на і́ї шовко́ва, ху́стка зъ зо́лоті́ми кві́тами, зъ зо́лото́ю га́бю, — за́вяже, а зъ пра́вого бо́ку кві́точка. Ко́рсе́ть зе́лений зъ байки́, або́ зъ сукна́. Ко́са въ не́ї бу́ла така́, що́, бу́ло, й руко́ю не сся́гне, — и кі́сникі́въ не носі́ла, тілько́ стрі́чка впле́тена че́рвона́, або́ голу́ба. На́місто до́бре; на на́місті́ дуга́чь зъ ка́міннямъ до́рогі́мъ; че́реві́чки на ко́рочкахъ висо́кеньки́х; со́рочка то́несенька́, ви́шивана́ до са́михъ чо́холъ.... Уві́йде, бу́ло, вона́ де́ госте́й лю́дно, — всі́ помов́кнутъ и на не́ї дівля́тця-задивля́ютьця, — а вона́ и всмі́хне́тця, и засоро́митця.

Що́-то за весе́ла! що́-то за шамка́ бу́ла! Ро́дичі́въ у насъ ба́гато: то́й же́нитця, то́й за́міжъ иде́, — то́ міжъ своі́мъ ро́домъ нагу́ля́єся.

На весе́лля, чи на вече́рніці́ якъ-то, бу́ло, Ка́тры́ весе́ло поспі́ша́єтця! И хто і́ї перета́нці́є, хто пере́співа́є?...

А весе́ню?... Ся́бро отсе́ скре́сла крі́га, пота́нувъ сні́гъ изъ стрі́хъ за́впа́ло, а зъ гі́р стру́мо́чки по-

котилися; сонечко гріє зъ-за веснянихъ хмароць; вітрець дрімливий та теплий якийсь паше, — вже Катря веснянки заспівала. Йде слободою й співає, и дівчаты на улицю викликає.

Всімá, було, вона дівчатами верховодить. И дівчата її слухали, и дуже її любили: вона жъ було зъ ними скільки разъ на день и поосмієтця, и посваритця кільки разъ, и обійметця....

Життя молодее! пішло вже ти за водою!

Весна йде та йде. Ось вже и небо голубе и чисте, и вода голубá, просвітчаста. Сонечко блищить и горить; гаї розвиваютьця; садки зацвітають; у-вечері десь тьхнувъ соловейко на листáтому клені; кує зозуля на високій березі; гуде бджола; мигтять білі метелики понадъ молоденькою травичкою; хрущі літають гучливі.... якийсь гомінъ, гукъ якийсь, чи зъ-підъ землі, чи зъ води, чи зъ неба!...

Дождáємо вѣчора, а вѣ-вечері — на могилу. Ледві намъ сяють місяцеві роги, тихо усє, — тільки ми співаємо, та десь млинъ меде, та вода вѣ берегі плескає.... У прáзникъ, було, ми зарáні прогінемось до цѣркви, а зъ цѣркви по дівчаты на слободу; гукáє, збѣрає Катря дівчаты: »Дівчатонька! ходімо ми на могилу!« — »Ні, ходімъ у гаї по суніці!« — »Ні, лүчче вже на пологі, вѣ степь!« — »Ні, вѣ садокъ!« — »Тамъ краще!« — »А тамъ лүчче?« — »А тамъ веселіше!«

И тамъ, и тамъ! И всюди гáрно, и всюди вѣсело, и всюди крáсно! И весѣла юрма дівчаты женє, и пісня и рєгіть несєтця....

Що-то молоді літа золоті людямы! Що задумавъ, все єму можна, все єму відрáдісно, все втїшно; а старому — якъ заkáзано!

II.

Була у насъ сусідка — удовá Пилипиха : господиня на всю слободу. Якá хата, які городи, садокъ, скільки поля, степу, и баштанъ, и пасіка, и млинъ — чого вже не було тамъ! Зъ себе була огрядна, високá, чорнива, — все, було, у червóному очіпку красуетця и вѣ зеленій юпці-до-усівъ; чоботи рипають, білі рукава мають широкі, — похожає собі дє, то, мовъ, багáта тѣща у вбогого зятя.

Пилипиха була ще давня товаришка и приятелька нашій матері, и жили вони зъ собою дóбре, любилися. Не долюблявъ тільки бáтько удові, що така вона своєумка непокірлива; недолюбляла и вона єго обопільно. Що було старий у господарстві попорядкує; що тамъ намислить, чи зробить, — мати удові похвалятця, удова усє осудить. Хочъ у вічі не спáже словáми иноді, дакъ зітхнє, абó головою похитáє. Ніяково, náче, ій було, що мати годить тáкечки старому, що тáкъ єго слухає. Аби до насъ приишла, що старого дóма немає.

то й почне слова закидати, воду, якъ-то кажуть, каламутити: »Що чоловік — господарь у полі, а жінка — господиня въ господі; та що лихє життя изъ тими самовольцями, що вже на-за-у-міру своїмъ упоромъ ходять. Се якъ той хрінъ коренчастий: де вже розкоренитця, то й посіяти за нимъ доброго нічого не можна. Лихє життя изъ такими!«

»А якъ-же не лихє!« одгазує мати наша удові. »Кривъ Бігъ насъ, нехай и дітокъ нашихъ боронить!«

»Ще твій не нарівливий, голубко? Ще тобі по єму голова не звязата? Ще тобі не тісно? ще тобі не важко?«

»Отсе! Чого жъ мині важко? Чого менє лихомъ тимъ наділяете, що єго зъ-рѳду не було? Та менє чоловікъ мій ніколи слѳвомъ недобримъ не покартавъ....«

»Що-то, що вінъ мовчить! Кажуть, що й катъ не говіркий, а голову вінъ одтиняє! Мовчить!... та вінъ мовчки усіхъ васъ гніпить, підъ ноги собі топче.... Ні ради въ васъ, ні поради не спита — не шукає; поводитця, якъ той панъ зъ підданками!«

»Що'тсе ти, любко, що'тсе! Може, вінъ трохи и мисливенький собі вдався, та вінъ же на те розумний въ насъ; намъ добре за нимъ; дякуємо єму!...«

»А вже жъ! а вже жъ! Ти бъ и вѳрогу своєму подякувала, ти така въ Бога, мабїть, сама-одна! Менє бъ вінъ такеньки не обійшовъ: я бъ єму довела свого, — побачивъ би вінъ!«

»Нў жъ бо, сєрце!... буде вже!« одпрѳшуетця мати: »Нїяково мині тебе й слухати!«

»А то жъ я зъ чого 'тсе говорю, якъ не зъ приязни тобі? Менє що долігає? що зачіпає?... Тебє жалуючи говорю, тебє люблячи! Ти, якъ дитина, свого лиха не тїмишъ, не добачаєшъ, здорова!«

То се вона, люблячи та жалуючи, було їй такє и погазує.

И справді, добра мисливши й люблячи щїро, удові здавалося, що якъ одбиватсь одъ якого лиха руками, то хочъ и не одібьєся вже, такъ бѳищемъ натїшисся славно.

Чудно буде, якъ некажў, що удова, не любивши старѳго таки й гараздъ, якъ було до насъ прїйде, та єго дома нема, то їй наче дўже стане досадно: тоді въ неї и въ горбді не вродило гарно, и въ полі, недорідъ, и зїмі вона сподївається холодної; а якъ нашъ батько тутъ — вона дївитця жваво и, наче, ми усі їй тоді любїші й милїші.

Отъ було, тїльки що зїйдутця вони, заразъ и почнуть якўсь тамъ уціпливу розмову мїжъ собою.

»Э, каже, було, нашъ старий: »э, панї сусїдко! Я бъ васъ де полковникомъ настановивъ! То иншимъ молодїцямъ макъ сїять та моркву садїти, а вамъ, ей-же-Богу моему, вамъ отаманувати!« А самъ, говѳрячи такъ, зъ-бѳгу якѳсь, на неї дївитця мўдро, що горда

удова тільки счервоніє та очи гнівліві у зємлю спу-
стить, поки ажъ звѣжитця ёму одмовити.

»Се веселі жарти, пане-сусідоньку, — та все жарти,
а ви мині якé розумне слово прокіньте.«

»Вибачайте на розумнімъ — прийміть правдіве, су-
сідонько поважна!«

Ищѣ Пилипиха почервоніє.

Чи вона свого чоловіка небіжчика згадає, (а вона
часто любила ёго згадувати): »Отъ чоловікъ бувъ!«
Зітхнѣ важко, очи свої бістрі у зємлю спустить: »Охъ-
охъ! теперъ ёго дүшенька въ раю....«

»Дякуючи вамъ, сусідонько!« озветця батько.

Вона такъ и спаніє, и тугу забуде свою за небіж-
чикомъ.

»Мині дякуючи?« вхопитця за те слово: »за що мині?«

А батько їй спокійненько та хитрово: »А щó, кажѣ,
ви ёму вимолили въ Бога місце у раю....«

И завсїоди, якъ тільки вони вкупі, — все оттакъ за-
ведутця ласкавими словами одно́ дного шпигати. Ти-
нѣтця йнша шпилька и така, що Пилипиха не стѣр-
пить, — угнівавшись, пійде, високо голову свою горду
несучи. Та се не на великі часи: хутко зновъ насъ
одвідає и зновъ такъ само суперечками та уразками, а
сварогъ справнихъ ніколи не бувало.

Була въ удові дочка Маруся, наша подружниця, —
тожъ однітка зъ нами, — и добра, и любá, не ска-

зати явá. Була кругловиденька, ясноба, уста рум'яні,
якъ вишня; и висока и ставна; брови на шнурочку; а
голосъ.... було тільки заговорить, то, здастця, вже
тебе пожалувала. Тїха була дівчина, така вже тїха,
щó наче вона чогось смутненька. Ніколи вона такъ
швидко румянцемъ не спаніє, якъ отъ Катря наша,
не скрикне такъ ніколи, не кінетця, не заплаче; до
впаду не затанцїетця, не розсѣрдитця до сварки; не
втомлена гүльбощами, горемъ не перемучена, — ясна
була собі, якъ тихее літо.

Ми зъ Катрею дүже ту Марусю любили, и було такъ:
абі намъ годїнка вільна — біжимó-летимó до неї, хочъ
удові ми ї боялися трóхи: Катря, — ї та мішалася
передъ удовинимъ поглядомъ.

Було, якъ забїжишъ до Марусі у роббчу часину, —
отъ скучишъ, такъ словцѣ якé на-швидку перемовити,
а тебе перестрїне самá Пилипиха и стане передъ то-
бю не-мовъ стїна мідяна.

»А щó, голубко? десь ужé въ васъ по роббті?«

»Та ні, я се до Марусі прибігла на хвилиночку, за-
бажалося одвідати.«

»Спасибі, голубко, спасибі! Насъ щѣ Господь до якого
часу милує!«

И тãеньки вона тебе, наче и ласкою, зъ хати ви-
жене, тільки передъ тобою стоючи, та тобі въ вчі
глядючи.

Пилипи́ха була ма́ти свої́й дочці не податлива, не схильчива. Вона́, якъ ганила чоловіківъ-мислівцівъ, такъ ще гірше їй було хазійку, мовляла, непутящу ба́чити у сем'ї.

»Хазійка — порадниця въ хаті«, було, доводить; »а коли вона́ плоха́, то яка́ буде пора́да? Зъ плохіхъ люде́й нема́ пора́ди. Сем'ю́ свою́ треба хазійці такъ тріма́ти, якъ макъ у жме́ні, а то розсіплетця усє́, по́рохомъ піде за вітромъ.«

Такъ вона́ й робіла, якъ говори́ла. Дочку́ свою́ чи пошле́ куди́, чи гуля́ти пу́стити, дочка́ въ не́ї не спізнитця, не забаритця. Оце́, було́, якъ на́ша Ка́тря де загості́е, та ма́ти диву́ють: »Що́ се до́ні нема́!« — Якъ тоді́ удова́ голово́ю хита́ла? Хита́е, та й о́чи ажъ заплі́ощить.

Намъ зъ Ка́трею було́ життя́ вільне, бо ба́тьку ніколи́ було́ насъ стере́гти — чи роби́мо ми, чи гуля́ємо; а ма́ти — у ма́тері було́ одпробі́мось коли́ схоче́мо; забари́мося, то вона́ за насъ діло́ на́ше пороби́ть, а насъ тільки́ спита́: »А що́, чи до́бре гуля́ли?«

Було́, підъ годинку́ до́бру, ра́зомъ би намъ зъ Ма́рґусею́ погуля́ти, а Ма́рґусі́ не мо́жна.

Колоти́ла Пили́пи́ха у насъ въ хаті́, а на́ша Ка́тря такъ са́мо въ не́ї. »Життя́ жъ твоє́, Ма́рґусю!«, порі́кувала Ка́тря, розсе́рдивши́сь, — о́ть, не пу́стити удова́ дочку́ зъ на́ми, чи що́ тамъ.

А Ма́рґуся́ їй: »А що́ моє́ життя́?«

»Та якъ ти живє́шь-гору́єшь! А ні пі́ти тобі́, а ні погуля́ти, а ні чо́го забажа́ти! Гірше́ ти кори́сся, ніжъ найми́чка!«

»Та се тобі́ та́къ, Ка́тре, а ми́ні, дочці́....«

»Говори́! Хиба́ я тобі́ віри́ пійму́, що ти зъ своє́ї охоти́ усє́ на вго́ду їй роби́шь? Вона́ жъ така́ на́дто вже на́ровліва́!«

»Коли́, пра́вда, що́ й посуму́ю; а все́ лу́чче якъ і́ї втішу́....«

»Зъ тако́ю втіхо́ю я бъ́ у до́мовіну́ ра́да. Ще дасть тебе́ замі́жъ за яко́гось гайдама́ку старо́го, — ось побачи́шь, коли́ не відда́сть!... Охъ, Ма́рґусечко́ ми́ла, Ма́рґусечко́ люба́! Відна́ жъ тво́я голо́вонька!«

»Отсе́«, сме́тця Ма́рґуся́, »ся Ка́тря то за́далегі́д мене́ опла́кує!«

Ка́тря вже́ и са́ма сме́тця.

»А та́къ, та́къ«, ка́же, »зна́й же мене́, щі́ру при́ятельку!«

»Ка́тре«, попита́ла я въ не́ї, »а якъ тебе́ ба́тько відда́сть за то́го, мовля́ла, гайдама́ку?«

»Хиба́ жъ я пі́ду? Я зъ-ро́ду не пі́ду!«

»А якъ ба́тько присі́лує?«

»Мене́? мене́ присі́лує?« покри́гнула, почервони́ла по са́ме во́лосся: »Я са́ма ба́тькова дочка́!«

»Ну́ вже́, ну́! го́ді тобі́! Са́ма на се́бе лі́ха не заклика́й!«

»Ви усі мене тимъ лихомъ страхаєте, якъ вóвкомъ! Може й є вонó десь у лісі, а може й нема! Теперъ въ мене те стоить за лихо певуче, що міні слова промовити не вільно при батьку: тільки наменусь, усі моргають и кивають, що треба міні за язикъ вкуситися! Та колись-такі я зъ батенькомъ потомоню!»

Ми тогó дуже боялися, розмови тіі. Вже якъ, було, ма́ти свою Катрю вмовляе, якъ прохає!

»Доню мой, доню! Шануйся, голубо, шануй батька. Не вразі ти єго якимъ словомъ, абó поглядомъ пустимъ, — слухай покірливо!»

Катря матері обіцяє вже, а скоро батько у чому їй на перешкоді стане — чи тамъ у ярмарку не звелить купувати якби одєжини, чи воза не дасть поїхати куди — вже Катря просить назадъ своєї обіцянки. »Я скажу́ татові, ма́мо! Я тата ще поспитаю, ма́мо!...« и вже гонить по хаті, вже росчервонілася, розгорілася, вже у вóчахъ слези.... Ма́ти було їй за руку зъ хати виведуть. Катря дуже ма́терь любила, — для ма́тери вже терпіла, їй слухаючи.

III.

Відавала одна Булахова родичка дочку заміжъ. Молода зъ багатої семби була, и бучне весілля справляли.

Ми собі на те весілля прибіраємося, тройко насъ въ купці зъ Марусею.

Ще голі почали до насъ убігати дівчата, то одна, то друга — за те весілля гомоніти: и когó дожидають тамъ, и якогó люде́й тамечки за́прощено.

Молода у дру́ге село відавала, у Любчики, — одъ нашої слободі те село недалечко — на годину місця ході, — то звідти, славили, усі будуть, а що́ вже дівчата та парубкі Любчівські, то неодмінно, — хибá бь не доживь котрій, то зъ домовіни не прийде. Отсе́ жь було наші дівчата тільки охають, розказуючи, та ажъ за голову берутьця, що яке-то вже те весілля буде пишне, та людне, та багате.

И пройшла ще чу́тка така міжъ нами, що буде якийсь родичъ молодого, якийсь козакъ Чайченко, та такий вже хоробший, та такий вже гарний — и не сказати, и не списати!

»А хто зъ васъ єго бачивъ?« пита́ дівчатъ Катря.

»Олена Чугаївна бачила, якъ изъ церкви йшла, — ажъ зітхає, якъ згадає. Да Маруся, здається, то́жъ бачила, — говорять.«

»Марусе!« крикне Катря, »ти бачила?... А мовчи́ть!... Коли́ жь се ти єго бачила?«

»Якъ була зъ ма́мою у Любчикахъ на весіллі, — тоді бачила«, одмовила Маруся.

»Ну, хоробший же вінъ справді? Які очи? які брови?«

»Вінъ чорнявий.«

»Чи изъ тобою розмовлявъ? Що́ говоривъ вінъ тобі?«

Чи ввічливий, чи вінъ гордий?... А до ко́го більшъ горнувся вінъ?»

»Годі-бо вамъ, дівчата, годі!« говорить Мару́ся.

»Роскажі, роскажі, та роскажі усе!«

Оступіли її, схопіли — не пускають.

»Що жъ маю вамъ росказувати?«

»Який вінъ, — чи ввічливий, говіркий?«

»Вінъ ввічливий и не дуже говіркий?«

»И трóхи не гордий?«

»Не знаю.«

Да пита́ння Мару́сі за пита́ннямъ, та питають ко́жне по десяти разъ, поки ажъ Мару́ся до-дому пішла.

Не було дівчатамъ вга́ву: Чайченго — якъ на мислі, якъ на язиці; далі вже такъ стало, що тільки й мови, що про ёго: та якъ на весілля прийде, та якъ ёго побачать. Одна довідалась, що въ ёго є́ ма́ти старá; друга плéще, що вінъ хоче у Любчикахъ оселитись — хáту собі тамъ цину́е; трéйтя зновъ виліта на у́лицю, якъ горобецъ зъ стріхи: »Чайченка Яковомъ зову́ть!« четвёрта, зновъ, прочу́ла, що въ ёго на руці такий пёрстень, такий!... Та жодна безъ пóвiсти не прийде.

»Дівчаточка мої, голубочки! глядіть лишéнь не перехваліть ёго!« сміётця Катря дівчатамъ: »славні бубни за гóрами, а зблизька — шгуратівні!«

»Ну, ось вже весілля не далéчко, — побачимо«, гу-

дуть дівчата: »вже довідаємось дiсне, вже побачимо ёго — який.«

»Та да́й же вамъ, Бо́же! а то вже вінъ трóхи й онавіснві́т мині: тільки й мови, що вінъ, тільки й думокъ, — надокучило!«

Дождáлись дівчата: вітають на дівичь-вечірь; вітають на весілля.

Ми убрáлись, вквічáлись, біжимо, сміючися, говорячи зъ Катрею. Мару́ся чо́гось задумана. А ми, кажú, сміємось зъ Катрею, жартуемо. И про то́го жъ такий Чайченга прáвили, що, може, такий вінъ, що й поглядомъ дівчатъ побивáе.

»Та чо́му отсе́я Мару́ся намъ не ска́же нічо́го? Скажи жъ бо, Мару́се!« говорить Катря, »а то náче для себе хова́ешь....«

»И справді, чо́мъ-таки не ска́жешъ ладомъ, Мару́се?« озвáлась и я до не́ї.

»Та що́ я маю казати?«

»Який вінъ?«

»Молодий, чорнявий....«

»Отсе́ и всёго!« сміётця Катря. »Чи ма́ло жъ по світу тихъ молодихъ и чорнявихъ! Якъ же ёго між ними впізнáти?... Якъ на те́ жъ, Любчівські парубки́ усе́ чорняві.... Якъ ёго пізнáти? А, може, въ ёго на чо́лі — місяць, а на поти́лиці — зóрі сяють?«

Отó жъ люде́й на у́лиці и коло́ хáти — нігде́ й гол-

ки востроміти! Якось ми пробіліся, увійшли. Тутъ — наші дівчата, чужі дівчата, вітаємось, питаємось, — зъ молодію словце перемовили.... Заграли музики, посіпали дівчата у двіръ. А у дворі парубківъ — стінбою стоять! Да то саміхъ незнаємихъ, чужіхъ! И дѣ не обернесся — все не тебе незнаємі очи блискотять....

»Дѣ жъ отой Чайченко«, думаю собі, »отой вславлений?« Та й дивлюсь нішкомъ, чи не пізнаю ёго дѣ; коли чую: »Ой мнѣ лишечко!« жахнулася Кятря, обікь мене. Оглянусь я: »Що тобі?« — Вона стоить, отъ якъ-би вона, безъ гадки й думки, разомъ, передъ якимъ дивомъ опинилася — такъ-то вона стояла дивилася кудись.... Я собі туді зирнула: міжъ парубками високій, ставній, чорнявий козакъ у чорній світі, у червоному шовковому поясі.... Задивилася и я на ёго. Трѣхи схаменувшись, питаю: »Чи ти не знаєшь, Катре, хто се такий?«

»Не знаю... не знаю....«

»Чи не Чайченко!«

»Ні... може... Не знаю....«

Я до Марусі, — найшла її. Вона задумалася — не погляне.

»Марусе!« кличу: »хто се стоить онъ-тамечки? Чайченко?«

»Вінъ«, каже.

»Що жъ то за краса! що то за парубокъ!« шепотять дівчата міжъ собою.

Маруся тільки поглянула у той бікъ, дѣ вінъ стоявъ.

»Чи жъ тобі не до-сподоби?« питаю.

»Хороший«, промовила стіха.

»А що вже Катря«, говорю Марусі, »то, надійсь, добромъ-таки у ёму закохалася!«

А Маруся мині такъ-то вже поважно вимовляє: »Ти, сестрице, коханнямъ не жартуй!« отъ, мовъ, вона ворѣжка старá, або-що.

»Ну, добре«, кажу, »иді ближче, сама подивися, дѣ тутъ въ-ліха жарти?« Взяла її за руку, притягла до Катрі.

»Катре!« почну, — а Катря якъ стисне мині руку:

»Идѣ, идѣ, прѣсто до насъ идѣ!« шѣпче; а сама такъ и тріпоче.

Чайченко ставъ коло Катрі и взявъ її у танецъ. Вона, отта смілива, меткая Катря, не мовъ перелякалася чогó, збіліла....

»Марусе, змічаєшь?«

Маруся имъ у-слідъ дивилася своїмъ поглядомъ тихимъ.

Скоро Чайченко пустивъ Катрю, усі дівчата такъ и тиснутця до неї: »А що? Чи знаєшь, изъ кимъ танцювала?... Се Чайченко! Се Чайченко Яківъ! А чогó жъ мовчишь? Чомъ не говоришь? Не вподобався? Вподобавсь?«

»Та я ще ёго добре й не розгледіла«, одмовляється Кятря передь дівчатами, сама озиряючись округі, наче бь вона у дикій пущі опинилася.

Де-котрі й віри їй поняли: »Та вбачай же бо, вбачай добре: другогго такгго нема! а которі — такъ зь-підь брові на неї подивілись.

А весілля, а танці не стихають; въ дворі усю траву зелєну підківками вінесли. Чайченко танцювавъ зо всіма; бравъ и мене, и Марусю: яка на бчи попаде дівчина, ту вінъ и берє.

»Вінъ нами гордє«, обіжались інші дівчата, »що берє насъ у вічі не подивившиє!«

»Заждїть бо, які жь скорі! Нехай вінъ трѣхи обсвідчитця въ насъ«, вмовляли зновъ другі.

Міжъ танцями зайшла розмова у дівчатъ зь парубками: чи добре изъ багатою одружитись?

»Добре, якъ взяти любу та мілу!« озвавсь Чайченко.

»Чому бь тобі и не взяти«, одкаже єму Грицько Лєпехъ, що самъ, славили, кохавъ пішгомъ молоду, »тобі нагани не дадуть, ти самъ багатий.«

»Багатий на дрібні слєзи«, промовивъ Чайченко, всміхаючись.

Музики заграли, усї пішли у танєць — и Чайченко. Чи се вінъ правду сказавъ, чи се вінъ пожартувавъ — хто ёго розберє! Ми усї зь собою изглянулиє; багато дівчатъ помовкло — задумались.

Світъ вже біленький розсвітавсь, якъ ми зь тогго весілля повертали до-дому. Маруся и Кятря ні словєчка не прокінули. Я заговорю: »Ні!... эгє жь!... а вже жь!« одкаже Маруся: якісь її свої міслоньки завєсять, а Кятря — то й зовсімъ мині одвіту не оддає; то вона швидєнько йде, насъ попережаючи, то вона одстане.

Тутъ насъ парубкі наздогнали, и Чайченко бувъ міжъ ними. Вклонилиє намъ и на добра-нічъ дали. И Чайченко.... Який въ ёго голосъ бувъ струйний! и почувешъ, и пізнаєшъ всюди — хочъ міжъ дзвонами! А Кятря наша? Де жь ті жарти? Де ті вигадки колишні? Вона лєдві парубкамъ на добра-нічъ оддала.

IV.

У тиждень по томұ весіллю, були у насъ молоді и запрошали до себе. Ми поїхали у Любчики всією семьєю. Поїхала й Пилипиха зь дочкою. Кятря ще зь вєчора усє наготовила убрання; прокінулася у-досвіта, та чи й спала вона — не знаю; а мині — то все такі снїлися дивні тієї нѣчи. Снїлось мині, що виходимо ми зь Катрею и зь Марусєю на якийсь шляхъ великий міжъ степами, и всі степі тї, и ввєсь шляхъ усє Чайченки закрасили, усє Чайченки, та одінъ у одінъ хоробі....

Кятря мене бұдить — я їй розказую: »А чї жь не дивний сонъ?«

Якъ же вона вжахнулася, почувши!

»А що те віщує? що віщує?« притьмомъ искажи їй.

»Не полбхайся, Кáтре«, вмовляю, »се сонъ недільний: якъ до обідь не справдїтця, то й не ждати нічого....«

»Бóже, Бóже! що-то бóде!« бідаетця вона.

Зоря розсвітала, день починавъ біліти; ми сиділи коло віконця, — розчісувала и плелá вона свої коси довгі; рум'янець густий спáхувавъ на личку, а личко було блідé.

Розвіднілося; устала мáти, бáтько; почали лáгодитись, зарáні виїхали.

»Кáтре!« говорю їй стїха: »чи побáчимо ми тамъ Чáйченка?«

»Не знаю.« Самá одвернулася.

»А въ жадібку ёго побáчити?«

Не чує.

»Кáтре? а хочешъ, кажú, побáчити?«

Хотїла вона осміхнутися, та не всміхнулася, а розсáрдилась.

»Отже, остїли, коли хочъ, жáрти!«

Дáлі, що почну́, то нічого не виходить: то Кáтря усé хвáлить, то Кáтря усé ганить; то усé въ неї вже й злишнёго сáвце, то усé въ неї ні до чо́го не згáрне й недоклáдне.

Прїїхали у Любчики; ще тїльки були тамъ самї рó-

дичі у молодїхъ, та ближні приїтелі, отъ якъ Пили́пиха: у хáті було простóро; ми першого очїма зуспіли Чáйченка: сидївъ вінъ протї дверей.

Старї собі розмовляли; ми поблїчъ зъ Марусею та зъ Кáтрею, такъ, одсторонь, сиділи. Тихесенько я Марусї свїй сонъ переказала. »Чи не дїво жъ?« питаю.

»Усé дивá въ Бóга!« одказала задумавшись.

Мїжъ родичами молодóго сиділа старá бабúсеяка у тёмній хúстці, у тёмній юпчїні, біленька на видú, невеличка зростомъ, зъ смутнёнькимъ поглядомъ. Самá вона говорила небагато, а лю́дямъ одмовляла любёнько, ввічливо, якось учáстливо, мїсто б́ вона пожа́лувати хотїла. Вона частёнько поглядáла на Чáйченка и на насъ. Се була Чáйченкова мáти.

Обїдня годїна, ні що не правдїть мого сну.... а по обїді понахóдило такого лю́дей; розлігся гомїнь; мýзики загра́ли; тáнци вїстроїлись.

Тáнцювали вже изъ дóбру годїну. А Чáйченко усé сидївъ собі та тїльки дивївсь, якъ дрúгї підкївками крёшуть. Коли ёго мáти до ёго нахили́лась и щось говори́ла ёму; після то́го вінъ зáразъ пішо́въ у танецъ и взїявъ перво Кáтрю, тамъ Марусю, тамъ менé, тамъ и другїхъ дївчáть, зновъ якъ тоді, не подивївшись и въ вїчі жоднїй. Минї довелось сидїти коло Чáйченка; мóже, заговóрить, кажú; подивлю́ся на ёго — де вже сеї заговóрить!

»Якбо тутъ людей!« знімаю річъ самá.

Вінъ озирнувся на мене и по хаті поглянувъ:

»Багато-гостей!«

»Славне село Любчики, веселе! Ви ще тутъ не давно?...«

»Не давно.«

Такъ вже мині хочеться попитати, чи зостануться вони тутъ жити. »Тутечки«, кажу, »усі люде живуть доступні такі, привітні.... Жалко вамъ буде їхъ відати....«

»Та ми сюди на селище прийшли, у земляне пішемось Любчівські.«

Въ мене ажъ увъ бчяхъ ясно стало, якъ вінъ похвалився.

»Добре вамъ жити буде!«

»Де жити, то жити«, почувъ я одъ ёго.

Повернулися ми до-дому. Катря смутна була. Мати питала, чи здужає? — »Здужаю«, каже.

Ведеться місяці зб два, що ми Чайченка бачимо въ ряді-часі: то Любчівської церкви не проспимб, а зъ церкви зайдемо до роду, — просьять на обідь; по обіді гуляємо тамъ увесь день; то запрошали якось наші їхъ до себе, то зновъ вони насъ.

Чайченкова мати купила хату у Любчикахъ, святіла ту хату; насъ звано, и Пилипиху зъ дочкою; то ми усі на вхідчинахъ тіхъ були.

На господі у себе, Чайченко такий самий небалак-

ливий, якъ и въ людяхъ; мати жъ ёго дуже ласкава й привітна до всіхъ ставилась. Якъ вже ми до-дому виходили одъ їхъ, то вона насъ проводила за своєю леваду, та й каже Катрі: »Колі бъ мині до сії хати таку пташечку, якъ ти!«

Ніхто того слова не чувъ тішого, окрёмъ мене. Я Марусі се говорю, що чула я. Вона тільки поспитала: чи добре я чула?

Зъ якого часу-години осмутила наша Катря весела. Не разъ я на свої очи бачила, що вона оце думає-думає та й обилетця слезами дрібними. Абб не знать зъ чо́го, зъ доброго діва, обрадіє: тоді співає, весіхається, червоніє. Якимъ вже я тихимъ відомъ не підходила розмовитись зъ нею, роспитатьця за все, такъ вона жъ одъ мене побсторонь. Ні мині нічо́го не каже, ні Марусі. И вже до насъ такъ не гбрнетця, якъ давно: вже вона зъ своїми міслоньками и вже любішь ій на самоті изъ соббою. Теперъ вже самá не промовляє слова, — не залюбіла и другіхъ чути — якъ говорять. Стала вона до дірбви учащати.

Бувъ гай, такий густий, пущі такі за річкою — все вона туди ходить. Якъ я настерегла, що вона беретьця одного разу, — я й собі за нею назирцемъ побігла.

У самій гущовині дубрівній, де тамъ липина и горобіна и дубъ кучерявий поспліталися вітами зеленими надъ холодною криничовиною, — забралась ажъ туди,

та й сидить, схиливши голову. Уявилася я — вона зразу схопилася, охмурилась.... Я до неї слово зговорила.... »Гді вже тобі!« промовила, »в мене голова болить!«

Попоходили у-купі по гаю, послухали, якъ лістя шумлять, якъ вода тьчтця, та й до-дому прийшли. Така-то вже стала Катря недотркліва: ані поспитати, ані загомоніти до неї! Колибъ думокъ-гадокъ своїхъ, а то й такъ нічого міні не скаже.

Побреду до Марусі, а Маруся наче стала ще тихша, ніжъ була; усє вона шіє та вишиває, усє за діломъ, усє тожъ въ явихъ-сь мисляхъ.... Ніякої міні поради и одъ Марусі. То було усє насъ тройко у любій купці, а то якось розійшлися, якъ зозулі въ лісі.

Одні неділі смуткувала я дуже сама. Катря покрилась десь, — пішла я собі до Марусі. Прихожу — вона сама у хаті, старі Пилипики не було. »Здоровенька була, Марусечко!« кажуть їй. »Чого се ти сама дома?«

»Та мати у гостину пішли.«

»А ти жъ? Чи не болить въ тебе голова«, кажуть, »якъ въ нашої Катрі? У дівчатъ, якъ серце наболіло, то зразу на голову звернуть....«

»Я чогось нездужаю тріхи«, промовила Маруся.

Придивилася я на неї пильно, та ажъ у крикъ покрикнула — такеньки змарніла вона дуже. А въ очу жъ який смутокъ!

»Марусе голубко!« кажуть їй: »якъ ти змарніла! И чого въ тебе такі очі смутні?«

»Да того, може, що нездужаю«, сказала на одвіть. »А якъ тамъ Катря?« питає.

»Та нема її дома давно: мабуть, у дубахъ сидить та думає думку. Вже, кажуть, й мати давно помітили, вже й питали саму Катрю и мене. Катря не признається.... А я що скажу? Хіба своєю догадкою? А бачу вже, що біда якась коїтця: батько на Катрю позирає, — отъ, якъ вінъ її поспитає!...«

Маруся поручъ зі мною сидить и слухає, а сама словечка не промовить.

»Боже мій! И що се лихо такє сколотилось несподіване? И ти, Марусю, вже не така, якъ колись була!«

Отсе такеньки сидимо, а вечоръ темніє, — коли й Катря вбігла. Обійняла Марусю, стиснула мене, поцілувала, сіла коло насъ. Мовчимо усі довго. »Ну, бувай же здорова, Марусе!« кажуть. »На добра-ніч! Вже часъ до-дому. Чи пійдешъ и ти, Катре? Тебе«, кажуть, »мати, мабуть, давно дожидають. Вже й спати поря.«

»Хімочко голубочко! Марусе голубочко! Я не хочу спати.... Я«, каже, »я того Чайченка покохала!«

»Та хіба не знаємо!« веселенько я їй одмовляю: »отсе намъ новина велика!«

А Маруся такъ-то на-вспражне її питає ще: »Чи такъ се, Катре? Чи справді, Катре?«

»На що ти мені так питаєш, Марусю? Я його люблю.«

»Чи щиро? чи велико, сестрице? Подумай!«

»Та Боже ж мій, Боже!« одкаже Катря: »та я його одь першого разу поохала! Вже я зь того весілля за ним пропадаю. Тільки ти не вважала, а зь мене вже усі дівчата сміютця...«

»Ні«, каже Маруся; »я вважала: се такь.... Я думала — забудешь....«

»Хибá якъ очи запліощу!«

»То поможи тобі Боже, Катре!« промовила Маруся.

»Дай тобі Боже, Катре!« кажуть їй.

Кинулась насць цілувати, жалувати Катря.

»А вінъ же чи полюбить?« стала тоді гадати. »Можє насмієтця! Скажи, Марусю, скажи, Химо! чи вінъ любитьме?«

»Ой, трохи чи не більше ти одь насць відаєш про се, Катре«, говорю. »Десь ти його бачила, або-що, бо ти чогось наче на світъ одроділася сегодні. Признайся жь и намъ, любго, щобъ и ми знали.«

»Я його бачила«, розкаже. »Була я у гайхъ и забріла дуже далеко, ажъ туди, къ чужосільскимъ левадамъ; ишла собі, коли чую: »Здорова була!« Глянула — бачу його, віри не йму. Се, кажуть, моя дума щоденна, що-часна вливилася.... А вінъ усє говорить до мене усє говорить....«

»Що жь вінъ тобі говоривъ?«

»Питавъ мені, чого зайшла, чомъ не весела....«

»Що жь ти йому сказала?« я все її питаю; Маруся тільки слухала.

»Такъ зайшла«, кажуть, »гуляю собі; и я«, кажуть, »весела....« Тоді вінъ питавъ мені, чи хутко ми будемо у Любчикхъ и казавъ, що у Красному церква сгоріла.... И що бувъ вінъ у ярмарку оттоді, якъ ми ходили до церкви, а його не було, — вінъ то у ярмарку бувъ.... Говоривъ, що туга його обіймає.... И провівъ мені ажъ до самісінького нашого тину. Ишовъ усє поручъ зо мною.... Спасібі тобі, вечіръ темний, и ти, доленько моя щасна!... А Яковенко вже рушники побравъ у Гавни; на томъ тиждню весілля. Питавъ вінъ, чи будемо?...«

»Отсе«, кажуть, »теперъ треба ще на те весілля прибіратись! Троби й ми зъ тобою тамъ розважимось, Марусю!«

»Та не знаю ще«, каже: »якъ мати схочуть.«

»Хибá самій не манєтця? хибá не попросишь матусі?«

»Та якось вже буде«, одказала.

»Ти«, кажуть, »сумєєш чогось, Марусе; чи не пішла бь ти изъ нами?«

А Катря тоді: »Сумєє Маруся? Чого сумєє?«

»Голубко!« говорить мині Маруся, »мині не смутно, а коли й буде кому смутно, люде не розважуть!«

»Тільки той, кого любиш, розважить«, озвалась Катря.

»Покохаймо кого-небудь, Марусе!« жартую.

Марусянцібого не одказала.

»Щаслива будешь«, говорить Катря.

»Покохаймо жь, Марусе!« я зновь до неї.

»Не жартуй«, одкаже тихо.

Надійшла Пилипиха. Попрощались ми й пішли зь Катрею до-дому. А Катря сего вечора да така ласкава була й весела, и смирнесенька така, що я такою її зь-роду не бачила.

У.

Ходила Катря у Любчики ніби-то заповочи позичати червоні, та й повернула до-дому якъ вечору така, що батько споглянувъ та й поспитавъ въ неї де була, де ходила? А почувши де и по що: »Якъ така зь тебе швачка«, каже, »то дбай, щобъ не позичати заповочи въ-друге по чужихъ селахъ «

По тимъ слові батько вийшовъ зь хати, запаливши люльгу.

»Що тобі, мой дитино!« упада вже коло Катрі мати: »уступила до хати біла, мовъ білбоць. Що тобі, доню?«

»Нічого, мамо, нічого!«

»Де вже тамъ нічого! Журниш ти мене, дочко!«

Прийшла Пилипиха до насъ зь Марусею. Мати зь старою зняли розмову, а ми, дівчата, у садокъ поскорілися.

»Що жь такє, Катре?« питаю.

»Сегодні вінъ у-вечері буде; вінъ сегодні прийде до мене...«

»А ти жь якъ вийдешъ до єго? А батько не почує?«

»То що? щобъ я не вийшла? До єго щобъ я не вийшла? Нехай чує батько, нехай чує мати, нехай усі — я до єго вийду!«

»Та якъ батько почує, то не пусить«, кажу: »Якъ вже ти собі тамъ не йміся, а мусишъ zostатися тоді.«

»Я не zostануся, я піду!... Чого ти на мене нападася, недобра дівчино?...«

»Я тобі саму правду говорю, Катре; хибá жь я нападася на тебе?«

»Не треба мині такої правди, не хочу я такої! Я вже бачу, що ти мині не щира подружниця; ти мині не хочешъ у помочі стати; я сама за все стану!«

»Слухай лишъ, Катре, чого бо ти вгнівалася? Я правду тобі виказала, та я жь тобі и въ пригбді стану, коли вже не можна пнако...« Тоді вона мене цілувати, тоді вона мене обіймати! Почали ми змовлятися, якъ двєри відчинити Катрі и якъ їй вийти. Радились и Марусі питались, що вона думає, — сама вона

нічого не говорила й нічого не питала, сиділа собі тихо якъ на могильці.

Катрі усє розказала, якъ вона у Любчикахъ була.

»Его мати мене поклікала сама, якъ я йшла улицею, и жалувала мене лобо и роспитувала, чи мене хто сватає, чи я кого вподобала.... А вінъ усє оддалікъ стоявъ, не підходивъ.... Такъ-то вже міні гірко стало! »Я«, кажу, »сіі осени заміжъ підю.« Якъ я сказала, вона якъ повригне: »Чи жъ то правда?« — »Що?« запитавъ вінъ у матері; а вона єму каже, що я заміжъ підю въ осени....

»Я тоді попрощалась зъ ними. Вона зітхнула, провела мене тріхи, и каже: »Шкода міні тебе, дівчино!...« що я ажъ слізьми вмилася.... Одійшла тріхи, стала, — та нехай хочъ на їхъ хату подивлюся! коли вінъ и виходить изъ воріть, и йде.... Я хочу далі — не можю.... Діждалась, що вінъ близько до мене зближився.... Зближився: »Чи правда сєму?« поспитавъ.... Дівчатонька, голубоньки! коли бъ же я сама знала, якъ я єму призналася, що я єго кохаю одного у світі.... Довго говорити не можна було: усє знакомі люде дохожали улицею; тоді я єму сказала — нехай прийде до мене въ-вечері; вінъ сказавъ — прийде....«

Скоро наші старі поснули, я випустила Катрю зъ хати, а сама сіла, щобъ сонъ не хиливъ, та міні не

спалося: лихо та й годі дождатись було! Немá, та й немá, та й немá!

»Якъ се вона гаїтця«, думалося міні. »Що їй добре, то й забўла про мене, яковó тутъ міні дождати, боячись.... Такі-то люде на сємý світі!«

А тамъ и те я згадала, що я спротую, що вбога я, та не при батьвові-матері зрелá, живу у чужій сємї зъ ласки; що не пожалує ніхто мене щиро, не любить ніхто душею усїю.... И за що я перше дяковала, зъ того самóго тоді слізь гіркихъ уточила; за що було, хвалити Бóга, вїкъ байдуже, у той часъ такъ того забажалося, такъ-то вже треба стало....

Горуючи-плачучи, извела гóлову, погляну — якъ-то округи мене сўмно усє, а у вікно вже світання синіє.

Очутїлася я якось одразу, та й самїй міні чўдно стало: чогó се я такеньки и чимъ зажурилася? Хибá жъ я не знала Катрі, що вона до світу забарить? та й яка бъ то дівчина зъ кохання поспїхомъ дбала? И чи я жъ сєгóдні вспротїла? чи се тепєрь тїльки ззубожїла?

Поглузовала я сама зъ себе та й вийшла Катрі назустрічъ — за ворóта. За ворітьми я ще довгєнько зотрївала її, поки ажъ вона прибігла весєла.

»А щó, надивїлася? наговорїлася?«

»Все я єму сказала, все.... Якъ же я єго кохаю, Хїмо! Гбсподи великий! якъ я єго кохаю?«

»А вінъ же щб́ говорівъ?«

»Пита́въ, чи дуже я ёго люблю.... Вінъ прийде завтра.... Я ёго завтра дождатиму....«

Зъ того часу стали вже вони що-вечора зіходитись. Прилучалося міні, провб́дивши Кятрю, тогб́ Чайченка зустрічати. У неділю, абб́ въ свѣто якб́, идемо у двѣ-зі зъ Катрею, не мб́въ погуляти ранкомъ тихимъ, то й вглѣжу булб́ я Чайченка, — усб́ вінъ наче смутній.... та й спитала якб́сь Катрі: »А ви изъ нимъ ніколі не сваритесь?« А вона міні: »Щб́ 'тсе тоб́ Богъ давъ, Хімо! Отсб́ бъ изъ нимъ сваритись!«

»Та чогб́ жъ вінъ наче невесѣлий ходить?« кажу.

»Такий завсюди«, зговори́ла, сама тутъ миттю впе-чалівшись. »Ти смутній?« питала я ёго. »Чогб́ жъ ти смутній?« А вінъ міні: »На свѣті бѣльшъ смутку, ніжъ радості!« — »Щб́ говоришъ, серце! Та я, якъ знаю, що ти менб́ любишъ, я забула, який-то смуткоъ на свѣті живе!« — »Се«, каже, »се такеънки Богъ даб́ тѣль-ки дѣвчатамъ, та пташкамъ спѣвчимъ....«

»Такий вінъ, такий, Хімо! И говорить, и жалуе смутно; а по тому, ще міні любіший, ще миліший....«

Постерегла́ мати, що дѣтця щб́сь, поспитала. Катря призналася матусі. А мати головою журливо похитала:

»Отсб́ и твоя порѣ прийшла, дб́ню! Гляди жъ, се на весь вікъ, Катре! гляди, когб́ обираешъ, та й нехай тебѣ Мати Бб́жа и благословить и допомб́же!«

Батько не пита́въ нічб́го; чи вінъ здогадувався, чи ні — тогб́ не знали ми. Пра́вда, що двѣчі, а мб́же й бѣльшъ, вінъ якб́сь пильнеъко на насъ споглядавъ. Ми, булб́, собі говоримо, що якъ се б́де Катрине весѣлля, та якб́ життѣ їй красне, гадаемо; а батько уступить до хати, — ми й пополюшимось усі: одна схопитця, друга шукаб́ чогб́сь за запічкомъ, трѣтя гб́лку загубить. Батько сѣде у стб́ла, дѣвитця бѣстримъ б́комъ, та й каже; »А въ якому кутку пѣжаръ въ на́шій хаті?«

Ми й скаменѣемо передъ нимъ.... Вінъ почне про господарство щб́ говорити матері, якб́ дѣло загадувати, — ми візьмемось робити щиро якъ, Бб́же єдиний!

Чогб́ бъ то й опасуваться булб́? Ми думали, що вінъ прийме Чайченкове залицяння ласкаво, бо Чайченко и багатий, и молодий и дочці любий, и люде Чайченка не цуралися — чогб́ жъ опасуватись? А ми все боялися дуже ёго часомъ. А мати вже для своб́ї дочкѣ поклопотатися постаралися. Бачу, де вже стрінутця зъ Чайчихою, посѣдуть рядб́чкомъ, и потѣху розмовляють собі любеъко, а прощаютьця, то обѣймаютьця щиро. Прийшла до насъ Чайчиха у неділю, а въ середу вже мати до Чайчихи йде. Чайчиха зновъ и собі не забаритця насъ одвідати; та й пішлабъ такъ, що абі якб́ свѣто, то абб́ Чайчиха въ насъ, абб́ на́ша мати у Чайчихи.

Катря намъ зъ Марусею призналася, що б́де її свѣтати Яківъ въ-осені. Мати вдалися до Пилипихи за

порадою; розказали їй усе, що дочка вподобала парубка, що то хоробі люди — за ними нажитьця!

»Дай Боже щастя!« говорить Пилипиша.

»Охъ, голубко моя! я ще не знаю, якъ чоловікъ згодитця.... Та чого бь йому не згодитьця? Сей хибá не гáрний? Сей хибá не добрий парубокъ? И замóжний....«

»А ти мáти, чи нi, своїй дочці? Якъ почне вінъ примхати, то ти й рúченьки попустишь — нехай мойму дитятi дóля гине!«

Вже якъ тiльки вчула удовá, що бáтька боiтця, вона жвáво вхопилаcь за свáтання: »Що зь тóго бóде, що ви головами розживáлися? Дóбре дiло — доводьте жь йому крáю!«

Та й одпочити не дає часу; пiдмовляе та пiдговóрює: »хутчiй! хутчiй!« Було, мой годiнонько, ажъ за рукава трясе, щобъ хутчiй.

Почалá мáти заходити коло старóго, та свогó слова домовляти; почалá усе про Чáйчиху провáдить, та йому нагадувати, та хвалити, а рáзомъ вже й сiна молодóго:

»Щó то за парубокъ хорóший, роботáщий, удáтний, — се мáтерi втiха вiдъ Бóга, а не синъ!«

»Вже тóго не знаю, якiй вінъ до дiла«, вáже бáтько; »а що до тáнцiвъ, то вдавсь: дiвчáтами, якъ мýхами, увивáе.«

»А щó жь, мiй голубе? Якъ весéлого нóрову, то весело изъ нимъ и жити бóде, комú сóдить Госпóдь.

Самъ не сумовáтиме и подружжячку смутковáти не дасть.«

»Не жóдну й тóгу тáнцiра розтáнцiбе!« на те їй одмóвивъ.

У-друге зновъ примóщуєтця мáти Чáйченка добриць: »А мотóрний, а розумний, а слáвний!« Пiльно бáтько їй у вiчi поглянувъ.

»А щó се хвáлишь«, змóвивъ, »ненáче бь зiята?«

»Якъ воля Бóжа та твой вгóда, мiй голубе!« одкáже йому тiхо, та умóвно такъ ужé!

Ми зь Кáтрeю сидимó — не тхнемó.

Старий подивiвсь на жiнку, подивiвсь на дочкú.

»Не шукáй дочцi пáри, старá«, промóвивъ: »вже я їй самъ пáру знайшовъ, — осени заждiть.«

Старá зиркъ на дочкú, — дочкá обмертвила либóнь; сплеснула мáти руками, та на ёго:

»Мiй ти голубе мiлий! за кóго жь ти їi 'дати хочеш?«

»Се вже минi знáти.«

Та й вийшовъ зь хáти.

»Гóдi, дóню! гóдi, дитiно моя!« вона до Кáтрi. »Не печáль свогó сёрденька. Катрэ мiя мiла, гóдi! Я для тебе на все звáжуся; я поклонюся ще твоєму бáтькови; я ёго бóду за тебе прохáти....«

»Пiдiть, мáмо, йдiть бо — просiть зáразъ! Пiдiть, мáмо, йдiть!«

»Не можна такъ, доню! Такъ гірше буде: зажди тріхи....«

»Мамо, мамо! яковó мині заждати!«

Ми її вговоряти стали. Та коли жь умовивъ хто молоду тугу нетерплячу словомъ розсудливимъ?

Слухаючи, Катря поливалася слізьми, та все своє, знай, правила: »Идіть, ідіть заразъ!«

»Катре!« говорю, »буде гіршъ зь тимъ поспіхомъ: ми кінемось до батька — блага́ти, а якъ вінъ прийме тепереньки? Що жь, якъ вінъ згукне намъ отте своє »годі!« та й нагадувать щче не звеліть?«

»Горе моє! горе моє! Добре! Я ждатиму.... Якъ же мині ва́жко! чи се смерть мой приходить!... Треба ще дождати! коли жь се буде? коли? скажіть, мамо!«

»А отъ, заразъ по обіді; ви зь Химою вийдіть зь хати, я тоді ёму скажу. Я тоді скажу и поблагаю.... Для своєї дитини й голову підь сокіру покладають, а то бь мині ще не поікліватися тобю....«

»Я ждатиму«, промовила Катря: »я терпітиму.«

А ждала вона такъ, якъ отъ пташкі сидять у клітці,—що вже нікуди летіти, то бьютця де зачїнені.

VI.

Обїдаючи, батько наче не добачавъ, якъ мати блїдла, якъ Катря плакала, — сидівъ такий, не-га́дки, якъ и вчора.

Після обідь, ми съ Катрею заразъ зійшли зь хати. стали повкупі підь дверіма.

Довгенько у хаті тихо було.

»Голубе мій!« заговори́ла мати: »нашу Катрю хочуть сватати....«

»А що жь! Нехай сватають, хто хоче,— зь того догани нема!«

»Се молодий Чайченко хоче сватати.... Яка твоя вго́да?«

»Я за Чайченка не 'ддамъ.«

Я вже живосиломъ одволігла Катрю отъ дверей хатнихъ: »Катре! Катре! усє пропаде!....«

Затрусїлася вона и стала нерухомо на прислухъ зно́ву.

»Дитина дуже па́рубка впо́дбала«, просьїть мати: »нехай же вона вь насъ щаслива буде!«

»Не на те я дочку ви́кохавъ«, грімнувъ батько, щобъ я її першому проїдїсвіту мавъ оддати, який тамъ їй вь око впаде!«

»Чимъ вони не люде? И добрі, и замóжні; усї їх на повазі мають.«

»За що поважають? Хиба за те, що зайшла вона невідомо чо́го, та й осїла у селі чужому.«

»Зна́ли бь люде,— чу́лись би непорóчки на їхъ, а то усї панують. Ти самъ перве зь ними захо́дивъ....«

»Я по усїхъ шляхавъ бітихъ блукajúся и багáто люде́й набридешъ усякихъ, що на ворóта бь свої не пу́скавъ їхъ ніколи....«

»Велику ласку мині зроби, послухай!«

»Годі!...«

Катря якь скричить, зарветця до хати, — я її за поперегь вхопила, у сінї назадь одкинула.

»Що таке?« пита батько з хати. Біжить мати....

»Се ми йдемо въ берегь по воду«, одкажү глосно. Та відра на коромисель, та Катрю обіручки за собою.

»Не журись«, вмовляю її, »не журись! Може ще батько власкавитця — вінъ же тебе жалюе?«

Якь же нападѣтця на мене Катря! »Куди се мене тїгнешь? Що на мене замишляешь?«

Ажъ я сама тріхи излякалася: »Та Богъ изъ тобою, Катре«, кажү; »обміркуйся гараздь!«

Облилася вона слізми дрібними.

»Коли бъ же я хоть єго побачила, своє серденько хоть тріхи розвеселила... Хімо! бігаймо у великий гай, — вінъ сегодні у гай дѣрево рубае.«

»Бігаймо«, кажү. »Утрися, не плачь!«

Вона тоді заразъ обітерла очіци и побігли ми до гаю, приховавши відра свої по-надъ ровомъ у бурьянахъ.

До гаю хоть близенько видати, та далеко стрибати: розсудливій людині на добру годину ходи, а ми перебігли не зупинючись. Чүємо вже — сокіра цюкае и глосъ вітеръ до насъ заносить — пісні хтось співае.

»Се вінъ!« візнала до-разу Катря.

Тутъ ми єго и побачили обїдві заразомъ, ще оддалікь.

Вже тоді осень ишла; листъ червонівъ, жовтівъ, вінувъ и обсіпавсь, и котючий вітеръ низався поміжъ дѣревомъ безлістимъ. Глосно и просторо стало округи, у свїжимъ гаю пахущимъ.

Бачимо єго, а вінъ насъ ще не бачить — співае. Катря припинилася. »Що вінъ таке співае?« спиталася, вжахнувшись співу тогб: »Що вінъ співае?«

»Послухаймо«, кажү, »то и почүємо. Ходімъ близче.«

»Цить? постривай!« шепоче мині.

Стала за кущъ, та и слуха. Слухаю и я.

Чайченко обрублювавъ гільки зъ зваленого дѣрева, и кругъ єго зрубане дѣревья и пеньки свїжі; надъ нимъ яснее та холоднее небо, грайливе сонечко. Недбало вінъ своєю сокірою блискучою цюкавъ, — задумався самъ тяжко, — и тихо, и сумно співавъ.

Оттакá була єго пісня:

Співавъ вінъ, що любивъ колись щиро та вірно, а єму зрада сталась несподівана, — и вже повікъ нещасливий вінъ житиме; кохають інші — та до іншихъ серце вже не приляже, до нікого:

Хоть яка ласкава, яка чорнобрива,
Та не буде така, якъ першая мила!

»Якихъ се ти пісень співаешь?« покривне кригомъ Катря, наче себе не памятаючи.

Вінъ издрігнувся; швиденько схопивсь, кинувъ сокиру, взявъ Катрю за руку, — зновъ пустивъ и зновъ сокиру піднявъ.

»Спасібі«, каже, »спасібі, що прийшла, а я не сподівався...«

»Бже мій! якої жь смутної ти співавъ! Яку ти милу згадувавъ? Була вже, либонь, перша, а я — друга?«

Вінъ такъ, ніби тріхи измішався.

»Лучче«, одмовляється, »лучче пожалуй мене, мой рибонько!«

Вона румянцемъ уся закрасілася, якъ те слово почула, — вона усє своє горе забула.

»Ні«, каже, »я знаю, що ти мене вірно любишь, а я тільки пожартувала, — збачь мині те.«

Та й знову, перескагомъ:

»А на що тобі смутної співавъ? Проти чого співавъ такої?«

Тоді вже я зь-за куща озвалася:

»Чи забула«, кажу, »голубонько-гуркотливочко, чого бігла сюди?«

»Ой, лихо жь моє велике! нещастя моє!«

»Що ти кажешъ?« пита її Чайченко, вклонившись мині. Усі ми посідали на прикорню.

»Батько за тебе дати мене не хоче?«

»Має другого зяти до руки?... Кого се?« пита вінъ.

Та чудно мині те, що пита вінъ ні весело, ні журно, наче за хлібъ-сіть подяку складає.

»Кого-сь тамъ думає на моє безголовья!« говорить Катря, заплакавши.

»Вже зять нарекований!« каже тоді Чайченко. »Отъ вонó щó! кращого знайшли! Нічимъ втішатись, та й нарікати ні на що; дармо жь зь сухої криниці воду брать.«

Мабіть, за досаду єму стало, що тріхи мовъ зневажений zostався, — уста стіснувъ и голову піднявъ гордо, и очи блисконули. Та все те потаївши у собі, ніби зь упоробемъ по-малу устає.

»А тобі жь якъ? Ти щó думаешъ?« пита Катрі.

»На що питаешъ? на що моє серце краєшъ?« одкаже вона.

»Та хто васъ зна, хто й розберє!« промовивъ Чайченко гірко: »Покохаєте въ-ранці, забудете въ-вечері!«
Зариділа-заплакала Катря, а я проти єго голову хитаю.

Вінъ тоді узявъ її за руку.

»Не плачь! ще ти молодá, ще твоє доля тебе дожидає!«

»Якъ? безъ тебе? Хлба жь ти кого ще покохаєшъ? То ти й щасливий зь другою будешъ?«

»Вже мині не було того щастя одъ-віку, то й по-вікъ не буде!... Прощай, дівчино! бувай здорова й щаслива!«

»Та щó се ви«, говорю я, »та ви жь сядьте, порадтеся: якъ єго, щó тутъ робіти, якъ запобігти? Мо-»

же, ще й ні за що буде на долю нарікати. Сідайте лишь!»

Вони слухняненько коло мене посідали; він сумно дививсь, вона жь наче усі шляхи погубила, тільки усє до єго ближче горнулася.

Отъ и стали ми радитись.

»Не треба батькові докучати слізьми«, кажуть. »Не треба теперъ до єго й приступати.«

Чайченко усєго дослухає, склавши руки.

»Я батькові до нігъ упадуть«, нахваляється Катря, послухавши мого слова розумного. »Якъ не віддасть мене батько за тебе, я вмру!»

»Ти й до нігъ зажди упадати«, мовлю їй, »и вмірати зажди: може ще й тагъ перемєжитця; а поки що«, кажуть, »не займай батька, нехай вінъ самъ тріхи вгамуєтця.«

»Та яково жь оттакєчки и не знати — чи мині жити у світі, чи лежать у домовині? Ой лихо моє! лихо моє!»

»А ти думала! Се вонó, життя людське, се вонó й є: терпи-терпи, надійсь та сподівайся!» вивожу Катрі.

»Або ще й сподіванку покинь, та живи собі такъ, ягъ безъ неї живєтця!» додавъ Чайченко. Знавъ, бачте, парубокъ, порадою втішити....

»Розумний не стратить надії«, я єму: »треба сподіватись живши.«

»Поки не зрадють«, зновъ мостить вінъ.

А Катря тоді до єго пригорнулася. »О«, каже, »отсе я тебе зражу?»

Ажъ и вінъ на тагє любе словєчко всміхнувся.

»А намъ порá до-дому«, нагадую, »щобъ часомъ не нажити намъ собі лишенька!»

»Иди, Хімо, голубочко!» говорить Катря. »Я ось тільки ще дві слові скажу, я тебе наздожену.«

А самá мене виводить на стєжечку. Я пішла.

Що й казати! Я ще підъ гаємъ чималу годинку трівала тихъ двохъ слівъ.... Та вже добре й те мині, що вона прийшла трішки спокійніша и веселіша.

Допали криниці, та боржій, сповнявши відра, до-дому побрались.

Насъ перестрівъ батько. »А до якої се криниці ходили?» спитавъ.

»Ми ще й прогулялися собі тріхи«, одказую єму.

Вінъ подививсь мині въ вічі и подививсь на дочку. А въ дочкі слєзи хвилюють. »Батенько!» промóвила.

И пішовъ собі, наче вінъ не завваживъ и не чувъ слова її благащого.

VII.

Часъ идє, минаєтця; ми ждемó собі кращого, бідкаємось, страхаємось. Батько не згадує за Чайченка.

Зняла жь б́учу Пили́пиха, якъ визна́лась ба́тькова поді́я....

»Якъ«, ка́же, »якъ! Та чи жь ти не рідна ма́ти свої́й дити́ні? Чи не ти́ її згодува́ла? Нехай́ би та́къ мене́ хто за́стувавъ передь мо́їмъ дитя́мъ! Я—ма́ти, вільно́ мині́ її за ко́го хотя́ відда́ти, чи за па́на, чи за найми́та, за то́го, хто ми́ні до вподо́би....«

Та ажъ тоді́ вона́ посвари́лась зь нашо́ю ма́тірью, и до́вго до насъ не ходи́ла.

А на селі́ весі́лля ла́дятця та ла́дятця; приходять до насъ, запро́шують. Не гуля́нки у Ка́трі вь голо́ві, та ходи́ть; надія́, бачь, така́—е́го тамъ побачи́ть.«

Сі́ї о́сени и ба́тько нашъ на всі́хъ весі́лляхъ гуля́в. Помічаю́ я, що Ча́йченко ставъ́ більше́ до Ка́трі припа́дати: то́ бу́ло попері́дь вона́ е́го шука́-шукá, —поки́то вінъ уя́витця, а то́ вже самъ вінъ і́ї очі́ма назо́рить міжъ дівча́тами, и вмі́сне тоді́ до не́ї го́рнетця, якъ ста́рий ба́тько тутъ бу́де,—якъ-би е́го во́лю мавъ не́хтувати.

»Голу́бе, голу́бе!« ду́маю: »все́го то́бі не перетене́тити та́къ,—шкода́ й за́ходу!...«

Ну, ба́тько нічо́го собі́; тільки́ диви́тця, не на Ча́йченка, а че́резъ е́го го́лову, зь-го́ри.

А Ча́йчиха й на́ша ма́ти сидя́ть, оть-мо́вь ті́ голу́бки сі́ві, що ба́чять, якъ і́хъ гніздечко́ розноша́ють.

На одному́ весі́ллю, Ча́йченко́ вже на́дто всмі́ливсь:

одъ Ка́трі ма́ло-що и одступáе. Ма́ти вже у та́кій три́вози́ бу́ла, що забу́ла й мо́лоді́хъ приві́тати.

Пе́ршъ усі́хъ госте́й нашъ ба́тько побра́всь до-до́му и намъ зве́лівъ сходи́ть; а ще́ саме́ гуля́ння, самі́ танці́.... Пішли́ ми до-до́му; пішла́ Ка́тря пла́чучи.

»На пла́чь, Ка́тре! що́ помо́жетця?« вмовляю́.

»То що́? я пла́чу, а все́ я ща́слива! ща́слива, ща́слива! Вінъ мене́ ло́бить и я е́го ло́битиму, поки́ мо́го життя́.... Нехай́ ба́тько зна́е: хочъ го́рюю — я ща́слива, нехай́ и те́ зна́е!«

»Ка́тре! краще́ бу́де, якъ ба́тька не гні́вити; лу́чче, коли́бъ Я́ківъ тихе́нько обхо́дивъ коло́ е́го. А то́ жь я́кий тала́нъ вамъ бу́де, якъ ба́тько не згля́нетця.... Уважа́й, яка́ ма́ти смутна́, та й у я́кій вона́ три́вози́.... Не горни́сь ти вже та́къ до е́го — и дівча́та смі́ятимутця зь те́бе.«

»Нехай́ смію́тця! Я е́го ло́блю, я ща́слива!«

»А якъ ба́тько обра́зйсь? Якъ не пу́ститъ більш́ по-весі́лляхъ ходи́ти — де́ тоді́ Я́кова побачи́шъ? У-ра́нці́ вийти заборони́е, у-вече́рі самъ дзе́рн зами́кае....«

Обси́палася вона́ слі́зми́ ще́ дрі́бнішими.

»А та́кі я ща́слива«, про́мовила. »Ей-же-Бо́гу мо́ему, ща́слива!«

Пере́годомъ, зновъ́ насъ на весі́лля про́хали. Мб́же й не пу́стивъ́ би ба́тько, да́къ ро́дичі́. Идемó́ туди́ усі́ вь-кү́пі, та ажъ насъ у́лиця ширóка ті́сне.... Приходи́-

мо. Зіркъ-зіркъ по хаті, по кімнаті, по усіхъ куткахъ и закуткахъ — Бігъ-ма Чайченка.

»Ще рано, ще вінъ прийде!« каже Катря.

Ждемó, та дожидаемо, — нема. Вже пізно уступила старá Чайчиха. Катря тільки її зуспіла, у-разъ опинилась біля своєї мами: знає, що Чайчиха вже не мине. Чи Чайчиха не обачила — сіла вона собі оддалікъ. Наша ма́ти сама до неї добралась — сіла. Сидять мовчки. И Чайчиха и наша ма́ти неспо́кійні, ба́чу. Отъ мовъ и хочуть спитатьця, та не звáжуютця; хочуть говорити, та не зміркуютьця. А Катря такъ и ки́пить у піджоді томý. Знає те наша мату́ся, дивитця на Чайчиху любенько-жалібненько, а Чайчиха на свій поясъ догляда́етця, та й каже: »Які-то теперки пояси́ тчуть, мой голубко!...«

»Чому́ вінъ не прийшовъ? чому?« вимовила Катря сама, ма́тери не дожидаючи своєї, чужо́ї не соромлячись.

»Катре?« дорікнула ма́ти. »Охъ! мой дитино!...«

А Катря й не чує: »Чому́ не прийшовъ? чому́ ёго нема?«

»Не знаю, не знаю, мой красó! Вінъ казавъ ми́ні — бу́де, а нема!... Ма́бій, притична яга.... Я ёго поспитаю.... Я тобі скажу....«

Та́кеньки старá Чайчиха слова́ми міша́етця, и зупи́на́етця, и перехоплю́етця — що́ тсе таке́?

Да́лі вже ка́же, що́ Яківъ дожида́в якóгось чолові-

ка до себе — якісь волі́ наспрóдажъ нахо́дятьця. »Того́ вінъ и не прийшовъ, ма́бій.«

Не вь-заба́рі вона́ похвати́лась до-до́му и пішла.

Ми ще бу́лі по весі́лляхъ: а Чайченка, якъ пійма́ поняла́, — нема́, ніде́ не бува́е. Ма́ти ёго́ ходи́ть, и — то вона́ ска́же, що́ вінъ незду́жае, то ска́же — до́ма ёго́ нема́. Сама́ вона́ журна́ ду́же, а Катрю́ вгворя́е: »Не печали́ся, дитино́, не печали́ся! Пере́йде ли́ха годі́на и го́ре перебу́детця, то й поберетесь!«

Ма́ти те́ жь Катрю́ свою́ жа́луе: »Лу́чче, до́ню, якъ вінъ не попада́етця ба́тьгові́ на о́чи — ба́тько не гні́вйтця; а тамъ, мо́же Госпо́дь дасть, старій́ мій́ и по́годитця.«

»Нехай́ же я ёго́ побачу́, хоть на малу́ хвили́ночку!« благáла Катря. »Нехай́ вінъ хоть селомъ́ при́йде, а я подивлю́сь на ёго́ зда́лека!«

»Зажді́, зажді́, — не мо́жна!« одма́галася Чайчиха.

»Зажді́, зажді́, не мо́жна«, прóсить ма́ти.

Катря, хочъ смуту́е, хочъ пла́че, а слуха́, — споді́ва́етця добра́ ищ́е.

Одно́го дня увійшовъ́ старій́ у хату́ весі́лій: »Чи не бу́де снігу́«, ка́же: »тамъ́ такі́ білі́ хма́ри дра́глють.«

Старá, дивля́чись на ёго́, на́смілилась:

»А що́ мій́ голубе́«, вимовля́е любенько́: »що́ ти ба́чивъ? що́ чувъ?«

»А що́ я чувъ? нашу́ Катрю́ свáтають.«

Тімъ слівомъ сполохнувъ насъ усіхъ: хто сидівъ — схопився; хто стоявъ — у кутючокъ горнувсь.

»А хто жъ свѣтае? Кого намъ Господь посилѣ?« питае мѣти, ледві голосъ звѣдаючи.

Катря біло збіліла.

»А старій Шеляхъ за свого сина Дмитра свѣтае. Се жонихъ! Се не лічозіръ, не пройдісвітъ який-небудь, се хазяїнъ добрий, що зъ срібного кубка своїхъ гостей почастує.«

»Що зъ тихъ кубківъ, якъ повні слізъ!« мовить мѣти.

»Гмъ!...« Більше не сказавъ нічого, тільки придивився на неї пильно. Вона слези свої нішкомъ втирала, — ховала.

»Я собі бь кращого зятя самъ не шукавъ«, зновъ батько озвѣвся. Насунувъ шавгу, та й зъ хати вийшовъ.

Мѣти усі думки приплікали: »Що ёго робіти, и що ёго чиніти!«

Катря ажъ білі руки ламле.

Якъ на ту жъ пеню и старѣ Чайчиха не завідае насъ, и Пилипиха сѣрдитця: нікому порѣди дати, нікому развѣжити... А того любого, якъ запавъ слідъ, то й запавъ.

Мѣти почали-булі Катрю умовляти: »Покорись батькові, дѣню, — покорись, дитя моє!«

»И ви вже, мамо?... Безталанничко жъ моє!...« побиваетця Катря.

»Дѣнечко мѣла! Кого жъ лихо мине? Живши у свѣті, ёго не втечешъ, — кѣjne одбува... Що жъ, якъ ти батькової ласки одпадешъ, а той, може, одцураетця?...«

»Винъ одцураетця? Може, и я ёго занедбаю!« Та и засміялася.

Хотіла я їй тоді сказати, що вже й теперъ трѣхи на те походило, що винъ цураетця, та жалко мині їй стало.

И мѣти за се більшъ нічого не смѣвила, — зітхнула важенько, та й стала зновъ їй прохати: »Корись, дѣню, батькові!«

»Нехай же я лѣчче вмру...«

Якъ мѣти не плагали передъ нею: »Або я вмру, або за нимъ буду!«

Давненько ми вже Марусю не бачили: то за горемъ своїмъ, то за свѣркою тією межі старими, та й Маруся наче ховалася: зъ хати, сливѣ, не виходила.

»Ходімъ«, кажу Катрі, »ходімъ до Марусі; що намъ, що старі посварились—ми того не знаємо; ми собі зъ нею у трійзі порадимось.«

Маруся сидить — шие; удові не було дома.

»Марусю! Марусю!« гѣворить Катря, »прийшла я до тебе своєю тѣгу розділити, та знаю, що й ти мене осудишъ, якъ моє слово почувешъ!«

»Сядь, Катре, та розкажи«, каже Маруся.

»Батько мене за ёго не дає, — знаешъ? За нелюба

менé вже теперъ прибірае. А я, Марусенько, хочь и батьга й матіръ, то я для ёго покинула бь — не пожаліла.... Що мині тее? Нехай скаже — я за імъ на край світа піду! Піду, та й не оглянусь разу? Мині нічого не треба: нехай іншимъ роскбиши, іншимъ нехай достатки, — мині нехай життя изъ нимъ въ-кўпі!«

Не зводячи очей, промовила Маруся: »Бже вамъ поможі, Катре!«

Зумілася жь я! »Марусю!« погликну. »Се тї? тая покірлива?...«

»Голубко мой! сестрице!« обиймае її Катря, ридяючи. »Ти менé не судишь?«

»За що?« сти́ха питае Маруся. »А тї жь ёго любишь?«

»Такъ люблю, що й не вимовлю! А на мене усі нападютьца! хочуть, щобъ я ёго покинула! Марусе! якъ би тї любила?«

»Я бь не покинула.«

Я все чую, та віри не йму. »Марусе? чи се тї говоришь?« кажу. »А мати твоя якъ-би почула?«

»А що жь? якъ-би я любила, то вже мині нічого не страшно; и нікого бь я не боялася, тільки того, кого любила....«

»Ти моё серце розвеселила, Марусечко!« дякуе Катря. »Дуже вже мині було важко.... Хоть менé ніхто не переумить, та слова тї менé ображали.... Спасібі тобі, Марусенько, галонько!«

Маруся їй осміхнулася. »Ні за віщо дякувати«, згомонила: »я правду своєю тобі кажу.«

VIII.

У першу жь такі неділю по сёму, до насъ сватї въ хату одь Шеляха. Принялі, пошанували. Дякуе за ласку мати, тугу своєю та журбу перемагаючи; а батько говорить:

»Я собі кращого зятя не жадаю, панове ласкаві! Та треба дитини запитати.«

Вкликали Катрю. »Катренько!« кажу їй тихо, »роздумайся добре!« Вона мовъ и не чуе. Уступила до хати біла, а сміла, необорня, хочь тутъ вмірати.

Питае въ неї батько: »Чи пійде за Дмитра Шеляха?« Та питає вінъ якъ-ся ласкаво и грізно.

»Я парубку ганьби не даю, и піти не піду!« одказала Катря чисто, якъ виспівала.

Поклонилися сватї, тихо та гордо геть вийшли зь хати.... Ми не ворухнемось; Катря стоить.... Батько не промовивъ слова, вийшовъ и собі зь хати.

Плаче мати, очей не сўшачи. Старий не вминаетця про сватання, мовъ ёго не було; а насъ наче не бачить передь себе: хто увійде — не оглянетця; хто озветця — не слухае.

А Чайченка того нема, та й нема.... И матери ёго

не видно.... Вже Катря самá до їх бігти заривáлася, такъ мáти впиняла.

»Коли вже ти мене не послухаєшь, доню, то Богъ изъ тобою: роби тоді, якъ ти самá знаєшь, а я вже бáтька не проситиму.«

»Добре, добре, мáмо! покиньте мене, занедбайте.... Тільки пустить до єго!...«

»Ні, не пущу, доню! Я тобі на порозі стану, не пущу йти!... Не годитьця!«

»Я втечу одъ васъ!« озивáється Катря. »Я або втоплюся, або-що! Я такъ жити не здолію!...«

»А *він* же якъ?« інголи спитá її Маруся, слухаючи того нарікання. »А якъ ти *єго* зажуришь?... Те своє горе ти не пестить такъ: яковó *єму* тепереньки — ти не помисляєшь.... Ти для єго перетривай усе, поки бáтька вблагáєшь.«

»Та колибъ же хочь на *єго* глянула! хочь до єго промовила! Нехай тільки бь сказавъ, що мині робити! Нехай вінъ мене въ огонь пошле — я піду.... Чому жь бо вінъ не йде идосі! Хибá вінъ мене покине?«

»Коли не йде, то, мабить, такъ треба, Катре! А ти втихомірся та жди.... Та, може, маєшь що єму переказати, заразъ, негайно? Перекажи черезъ мене: я хоть и схожу до їхъ.«

»Ти?... А мáти твоя не пустить тебе?«

»Піду. Говори, що сказати?«

»Ти скажи, що я пропадаю, що живая гину!«

»И на-що отакé єму говорити? Лүчче нехай вінъ почує, що ти єго вірно любишь, що ти єго будешь дождати, що будешь бáтька благати....«

»Нехай би вінъ знавъ, яку я мұку терплю! Скажи єму, щобъ усе вінъ кидавъ, щобъ ишовъ мене одвідати.... Бáтько не знатиме.... а хочь дознаєтця, гиршь, мабить, вже не буде....«

»На-що такé казати, Катре?« зновъ її Маруся: »хибá жь єму й такъ не вáжко?«

»Ну хоть скажи, що такъ я єго кохаю, якъ свою дұшу: що я журуюся....«

Того жь таки дня, Маруся каже: »Піду я, мáмо, у Лóбчики!« Пилипиха дұже подивовáла, та не боронила. Вже якъ Маруся виходила, убравшись, — вона запитáла: »Чогó се ти у Лóбчики?«

»Піду, мáмо, прогуляюся.«

»Иди доню.« Самá її за ворóта провела та тоді вже у-слідъ, схаменулась, покривнула: »Не барись довго, Марусе!«

А Катря, скóро виводила Марусю за слóбоду, то вже й ждять почалá — коли прийде. Переяли ми її ще на дорозі.

»А щó? бачила? буде? Щó казавъ? Коли?«

»Треба тобі, Катре, ще потривати«, каже Маруся.

»Вже не сила мой тривати! Такъ вінъ не прийде?«

По що жъ ти ходила? Чому вінъ не прийде? Що казавъ?»

»Дуже вінъ печаловитий щось«, говорить Маруся.

»Печаловитий?« покрікне Катря. »Коханий мій!« Сама такъ слізьми й розлилася.

»Я піду до єго сама«, каже. »Піду, — хочъ нехай мене побіть живу замучать, — я піду!«

»Вінъ велівъ, щобъ ти не приходила....«

»Не приходила? Якъ-то не приходила? То ти, мабуть, не вчула! Хибá бъ я теперъ звáжилась на єго сказати, щобъ не приходивъ, хотъ би й смѣрть мині за плечима по тому?«

»Просивъ тебе не приходити, Катре: а ти, якъ єго любишь вѣрно, то послухаешъ.«

»А вже жъ, я єго послухаю!...«

И довго вона, по тому слові своєму, плакала, сидючи край дорóги.

Тільки бачу, Маруся щось такъ, якъ не домовляє; то у зѣмлю бчи спустить, то щось у думці має собі. Якъ вилучилася мині годинка, нішкомъ побігла сама до неї.

»Марусе!« кажу, »щось мині той Чайченко не певень!«

»Якъ-то?« питає.

»Не любить вінъ Катрі щиро! Чи я жъ не правду кажу? говори!«

»Та я не знаю, Хімо!« одкаже мині, роздумуючись.

»А я дакъ знаю, що ти Катрі розказала не все. Ажѣ не все?...«

»Ні, не все.«

»Кажі жъ мині усѣ.«

»Та нічого, Хімо! Я що тамъ чула, одъ Катрі не потаїла, а се, бачъ, въ мене мої думки....«

»Дарма! розкажі тїі думки свої!«

»Отъ, якъ прийшла я туди«, розказує, »менѣ стріла єго маїти, та смутна така, Гбсподи мїлий! А якъ я сказала, чо́го я прийшла — вона заплакала сильне.... Нічо́го й не одмовляла вона на мої слова, тільки усѣ плакала.... Уступивъ и вінъ у хату.... Десть вінъ, Хімо, самъ у великихъ мїсляхъ, у скорбѣти, — такъ змарнівъ на виду.... Я говорю, що мене Катря прислає.... И здабся мині, — чи то такъ, мѣже, здабся, — що вінъ, почувши, не обрадівъ.... Не каже мині своѣго слова, не пита мене.... Тоді вже я сама усѣ переказала, и що Катря хотіла сама до єго прийти; а вінъ заразъ захопився: »Нехай не приходить вона; скажіть їй — будь ласка — нехай вона не приходить!« Вклонився мині та й зъ хати пішовъ.«

»А старá?« питаю.

»Постояла я трѣхи, та й беруся йти до-дому; тоді вона мині, плачучи, зговорила: »Дівчино-ластівко!« каже, »велика тутá на моєму сѣрденьку, та, мѣже, ще долá на насъ изглянетця.... Перекажі 'тсе Катрі, щобъ

»вона такъ не вбивалася; ще, може, усє на добре вийде....« Та я й пішла.»

»Що тсе тамъ у їхъ за тайности? Щось не певно. Чи не довести сєго Катрі?«

»То що жъ ми їй доводити маємо, коли не знаємъ самі гараздъ«, каже Маруся.

Та я вже знала, що Чайченко не любить щиро Катрі; нехай же й вона ввідає. Колись такі ся правда справдїтця, — лѹчче нехай тепєрь. Скажѹ їй, та й годї! А чи поймє жъ віри вона минї? Та й чимъ минї довести? И якъ тогдї вона прийме?... Якъ-би на мене, то правда гїркая краще крївди солодкої, — вонб ї здорівшъ до того; та не всі жъ бо такѹ вдячу мають.

Думала я й передумувала довгєнько собї.... Ні такі, я їй скажѹ!... Я такѹ часїнку вигадала, якъ вона не плагала, а вже по слєзяхъ, втомївшись, сидїла собї тїхо. »Катре!« кажѹ їй: »чи тї знаєшъ певно, що Якївъ тебе любить?«

Вона глянула на мене, якъ на дитїну малѹ, — осмїхнѹлась.

»А що«, кажѹ такі, »якъ вїнь тебе та покине?«

Вона ще веселїшъ до мене засмїялась.

»Ти ще нічого не розумїєшъ!« промѳвила.

»Можє, розумїю кращє, нїжъ тї«, говорю їй: »зъ-боку усє вбачаетця видїше!« Звѳжу на бчп їй чимало такїхъ, що любїли, та й погїнули; що погїнули, та ще

й насмїялися; инші випѹкують того кохання такъ, абї замутїтця; а є й такі, що вимагають щїрости, не скажї для того тїльки, щобъ zostавити по вїкъ нещасливими ймовїрнихъ!... Усє свїтове я їй довѳжу гарно, берѹся розсѹдливо, якъ могучї, — та шгодя могб розуму клопїтного! Якъ хто когб любить, то любївий — и найкращий у свїтї, и все вже добрб вїдъ єго. Не дѹмки намъ, що рѳбить вїнь, якъ и инші лѳде, — не гараздъ; а така дѹмка, що нехай лѳде єго рѳбомъ рѳблять, то усє добре бѹде. Такъ та минї Катря одмовляла; що їй роскажѹ, якѹ зраду, — вона й одмовить: »Я бѳ и зъ-рѳду такѳго не кохала парубка!«

»А чомѹ твїй Якївъ самъ не йде, и не хоче, щобъ ти приходїла? Чомѹ єго матї хочє не навідаєтця?«

»Се вїнь знає; вїнь минї скаже.«

Я вже тодї и доводити їй и говорити годї. Коли бѳ вона хочє розсєрдїлась за що небудь, а то приймає мої рєчи такъ, начє я їй кажѹ, що Чайченко птахъ, а не парубокъ, — и зъ мене ще вона смїєтця: »Нїчого не розумїєшъ!«

У хатї у насъ несогласка, сумъ. Батько хмѹрий хѳдить, матї плаче та жѹритця. Катря за своєю тѹгою, та закоханнямъ, то й не зважала на материну журбѹ.

»Матѹсю! годї вамъ плакати! Абѳ ви Катрі не потурайте, абѳ не плачте вже!«

»Вамъ, скѳримъ оттакїмъ, лѹчче у свїтї«, одкаже

смутно: »Ви собі, якъ вже поглядете: »такъ буде!« та й ведете до того. А я, нещаслива, я не знаю, що мині першъ діяти: не гárно Кáтрі потурати, та жалко и впинять, — якъ я згадаю, якъ вона, моя голубка, побиваетця! Хімо, моя дитино! Хто ёго й зна, що тутъ и краще! Тутъ Кáтря мой гине, а тутъ чоловікъ скипаєтця проти мене, — вже й на очи не хоче приймати....«

Окрóмъ Шеляха, ніхто ще Кáтрі не сватавъ; а Шеляхъ, того жъ таки тижня, якъ Кáтря імъ згордувала, засватавъ другу дівчину, та й одруживсь. Та, було, прибере свою молоду жінку, мовъ тую крámарку багату, — тамъ-то наміста дорогого, тамъ-то дукачивъ. А сама жінка маненька, коротесенька, та ажъ пихче підъ тими убраннями; а вінъ усé її мiмо нашихъ віконъ у свято провадить, — самъ у такій шапці, якъ рѣшето, у поясі шовковому, червоному, що ажъ очи въ себе берé. Іде, та поверхъ нашої хати поглядає: »Що 'тсе такé стоить, що я ёго добре не бачу?« такимъ, було, поглядомъ поглядає.

Пізно підъ осень, того року, побрався нашъ батько у дорогу. Якъ виходивъ: »Бувайте здорові!« промовивъ усiмъ намъ за-гуртъ, та й пішовъ. Ми за імъ идемо, провадити ёго за слободу. Стали мáти гірко плакати, — вінъ трóхи зупинивсь, и говорить: »Ви собі робить, якъ знаєте; кохайтеса, коли вхiтні, — а я на своєму

сло́ві ста́ну: я за Чайченка дочкі не 'дамъ, поки живъ. Бувайте здорові!« Піднявъ проти насъ шапку, та й пішовъ дорогою; а ми у слідъ ёго дивимось — стоимо, якъ холодомъ прибіти.

»Кáтре, Кáтре! дитино моя!« вiмовила мáти: »въ яку се годину ти закохалася! Господи світе! Пішовъ — ледви попрощався, коли се бувало?« Дивилася за батькомъ, виливаючи слéзи, а вінъ усé далі, та й за гóру зайшовъ, тільки ще чули, якъ гукавъ: »гей! гей!«

Ще дослухалися-стояли, та вже тихо до-дóму тоді повертали: »Кáтре!« питає мáти, »чогó задумалася?«

»Я хóчу Якова бачити!«

»Ой, дитино моя! Чи не чула, що батько казавъ?«

»Я хóчу Якова бачити!«

Не тужила вона, не плакала, и на все, що її прохала мáти, и зупиняла, и жалувала, — на все вона одмовляла: »Я хóчу Якова бачити!«

IX.

»Кáтре!« говорить мáти, »нехай я лóчче сама піду туди, — сама за все розвідаю....«

»Ні, мáмо, ні! Чи такі ви самі не бачите, що мині не до жданківъ, не до обiтниць.... Не збороняйте мині, мáмо! Я не послухаю васъ.... Я нещаслива — я на все піду....«

Побралися ми у Любчики, не гаявши часу. Намъ важко було, а Катрю обняла якась радість божевільна: усє вона позгадувала, и балакала не стихаючи. Спомянула, якъ ми були на вхідчинахъ у Чайченка, якъ танцювала въ Бұлаха на весілі, пригадала знакомихъ дівчатъ Любчівськихъ и парубківъ, усї жарти и вигадки веселі наші, — отъ, ніби-то вона була десь у тісний, зємній неволі, та се визволилася, и зновъ ийметця ій на життїя веселе й любе, и забігає вона вже думками поманливими.

Уступили ми сперву до своєї рідички; зрадили намъ, приймають. Въ хаті у їхъ усє такъ, якъ и було, тихо та сумірно. Чоловікъ її привітний, сама весела та спокійна. Вінъ вже сани ладна, вона кожухі переглежує: добра імъ беінь була, доброї и зими сподіваютьця.... Здоровий, величєнний кітъ мурій, на сонці потягуючись, мрукає — зъ свого доброго талану; воли високорогі половії дивляютьця зъ загороди у двіръ поважно; білі гуси поспішаютьця на воду зъ горі; а чорнорябі качєніята, крякаючи, у двіръ садкомъ берутьця; кури рознопері по усєму дворищу розбрилися, а півні невгамонні кукурікають, місто вихваляютьця. Садокъ вже безлістий, а не пустий: добіляютьця полотна, розстєлені по землі, и нитки розвішані по дереві; сұшатця на сонці грушкі й яблука на тичкахъ тонєвкихъ; у городі гуркі, на насіння зоставлені, жовтіють, та гарбузі....

Стали мати прощатися, бо вже Катря давно коло дверей стояла, а рідичка просить: »Погуляйте ще въ насъ, та погуляйте!«

»Та я хочу ще Чайчиху навідати«, каже мати.

»Іі жъ дома немає.«

»Дє жъ вона?« спитали ми усї, а Катря голоснішъ одъ усїхъ.

»А поїхала у Хмєлінці ще позавчєра, до сина.«

»А сінъ чогó тамъ?«

»Хтó єго знає! Вінъ вже давнєнько все тиняєтця дєсь. Наші люде єго бачили въ останне у Хмєлінцяхъ, а се и мати поїхала туді до єго; вони жъ самі зъ Хмєлінцівъ, въ їхъ тамъ якісь рідичі.«

И хаті білі й хазяі милі — не мовъ піломъ припали, по тій новинці, для насъ. Слухаємо, якъ вони розказують та хвалятьця и життїямъ, и людми; та хтó жъ не зна, якъ-то слухати легкі рєчи безнапаєстного щасниці, при своїй лихій годіві? Се якъ тяжко недужому пригадають пахоші весняні; що й хороше дочувати їхъ, и томлють на-уміръ.

Пішли ми собі до-дому, а Катря звертає до Чайченкової хаті; схилилася на тинъ и подивилась у тихий та пустий двіръ, бліда сама, якъ хустка.

»Завтра я зновъ прийду«, промовила начє сама до себе.

Тільки ми трóхи вийшли за сєло, на перехрєсний

шляхъ, навперейми намъ чоловікъ вѣзомъ иде, воли поганіе. Заразъ ми впізнали Михайла Иваненка : якъ ёго не пізнати? Дуже бувъ білявий волосомъ, а засмалений вітромъ, опалений сонцемъ — то брови й усъ наче вапномъ понялися. До-того, високого зрѣсту, коцавий, похіпливий, жвавий.... Сей Иваненко на-пропаде закохався у ярмаркахъ, у куплі та въ продажі. Чи засівавъ пашню : »Се повезу у ярмарокъ!« чи жавъ, чи косивъ, чи вигодювавъ щѣ : »Буде чимъ поярмаркувати!« Часомъ вінъ, було, й втратитця здорово, а стануть ёму те доводити : »То щѣ, що втратитця! аби свіжа копійка!« Жінка ёго горувала за нимъ : якъ одружився, то вінъ вже третю хату се перепродавъ. Якъ нема ёго, то все жінка жаліетця людямъ : »Які хаточки були придобні, які славні — поспродувавъ; теперъ опоряджаю сю хату, та й сѣ, мабѣть, продасть; мене не жалюе, лѣтъ моїхъ не вважуе!« А якъ вінъ дома гостюе, то зновъ вона, якъ не жада посваритися, — не можна изъ нимъ свѣрку зачепити. Вінъ їй привезе и очіпогъ, и серѣжки, и хустку завсіді; вінъ свою куплю такъ красно покаже, а продасть добре; такеньки словомъ передъ жінкою приминитця, тако́го їй новинѣкъ наросказуе, — а була жінка цікава зъ цікавихъ, — що вона ёго слухае та й заслухаецця. Та тоді туманъ спаде, якъ вже вінъ зновъ зъ дому вихопитця куді у ярмарокъ.

»Звідки Богъ несе?« пита́ ма́ти Иваненка.

»Зъ яко́го ярмарку?« кажу́.

Катря иде попереду, не слуха, тільки вклонілась Иваненкові, маючи звичай.

»А се«, каже, »бувъ у Зайчикахъ, бувъ у Лебедівці; у Хмелінцяхъ бувъ....«

»Де́сь-то вже ярмарокъ добрий у Хмелінцяхъ?« перехопила ма́ти. »Отъ и Чайчиха туди поїхала, — не бачили її?«

»Де́-то вже не бачивъ! Ходить и вона по ярмарку, мовъ гроши загубила.«

»Чо́го жъ се такъ? Тамъ же вони зъ синомъ?«

»А синъ ходить якъ пробу розумъ загубивъ. А гарна удова веселіе, що загублене знайшла.«

»Яка удова?«

»Хорѣша, молодá, свіжа.... Отъ, коли бъ такихъ та спродувати, чи купляти, — були бъ торги, кажу́ вамъ....«

»Чи не знаєте, якъ вона на имя прозиваецця?«

»Вбачаючи«, каже, »диво, та не спитати, звідки взялось? Вона Терничихою прозиваецця.«

»Чи жъ Чайченко її свѣтати хоче?«

»Тамъ їхъ залѣтчиківъ біля неї тако́го, що за дѣнь не перевішаешъ: хто свѣтае, а хто візьме — се-то вже вона знае.«

»Бувайте здорові!«

»Щасті Бóже!«

Кáтря нічого того не чула.

»Бóже мій, Бóже великий!« промовляла мáти зъ жáлемъ, идучи дорогою: »Бóже мій добрий!«

Думали-думали, якъ ёго лóчче Кáтрю завістити про те, що чули, та порівнявшись, прóсто усю правду кажемо. Мáти плаче та вмовляє: »Не журись!«; та прóсить: »Забудь!«

»На що менé дурити!«, говорить Кáтря зъ смúткомъ. Ми присягаёмось, що чули одъ Иванéнка.

»Гóді! гóді вже!« тільки одмовляє.

Якъ у хáту увійшла, припáла на лáві, схилівшись на покúтне вікóнечко, — дивитця та думае; а тамъ якъ звелáся — блáда, блáда!

»Щó тобі, Кáтренько, щó тобі?«

»Нічого! Я подумала: щó, якъ-би́ тому правда була, що вінъ іншу покохáвъ?... Я тільки подумала, я віри не йму.... и не нáтиму....«

На другий день вона таки зновъ пішла у Лóбчики; була и на трéтій. Щó мáти говорила, сварилáся — не слухала. Усé вона собі думала и частéнько на виду блáдла.

На зáвтрий день вона зновъ у Лóбчики, и на позáвтрий — щó-дня йде. Коли, булó, я за нею піду собі — вона менé и не завважить náче; а заговорю до неі: »Гóді, гóді!« перехопить менé. У Лóбчики увійде

(я вже, булó, усé веду́ її по-підъ гóрòдами, якъ изъ нею, пóтайно), прійде до Чáйченковоі хáти, подивитця на двéри позачинювані, на втíхлий двіръ, постóить, та й до-дóму вертáетця.

X.

Однóго рáнку Кáтря вже убíралáся итí у Лóбчики, коли самá Чáйчиха до насъ у хáту. Усi ми тáкеньки до неі й кинулися.

Сíла старá на лáвці, питáе, що въ насъ, чи все гарáздъ, чи все дóбре. Я на неі дивлюсь, — змарнiла вона чогóсь дóже за той часъ, що ми її не бáчили.

»Та не тáкъ-то дóбре«, одкáзуе мáти, »якъ-би сёрденько моé жадáло!«

»А щó старий ка́же про дiтóгъ нáшихъ? Чи вінъ коли надъ ними власкáвитця?«

Кáтря, що все коло неі сидiла та трепетáлась, при сiмъ слóві якъ кинетця, якъ обхóпить її рукáми, якъ заридáе: »Дé вінъ? дé Якiвъ?« вiмовила.

Старá її жалуе; говорить, що вінъ хúтко бóде до неі, що здоровий.... Мáти взяла Кáтрю за рúки; я далá водiци.

»Колí бóде вінъ, скажiть мiнi!« прóсить стару́ Кáтря.

»Та зáвтра бъ ранéнько прiйшовъ, колí бъ не бáть-кe тво́й....«

»Нема́ батька!«

»То раненько прийде.«

»Завтра раненько!« вимовила Катря, обняла голову свою и вѣжко зітхнула.

»А що жь батько вамъ каже?« пита Чайчиха, »що каже вінъ?«

Тоді їй мати усє й розказали.

Якь сплесне Чайчиха руками, якь заплаче! »Господи милій! за що моєму дитяті щастя нема!«

Мати, сама у слезахъ, поглядає на свою Катрю, та промовляє:

»Годі! що се ви!«

»Вже до-віку буде доля єго гірка! Се такъ єму пороблено! Не буде єму пари до-віку! Не буде єму щастя!«

Катря схопилася; мати устала; усіхъ якь хвилею прибіло до Чайчихи.

»Якь пороблено? Хто єму поробивъ?«

»А та жь удова, те моє лихо пекуче!« каже Чайчиха, дрібні слези виливаючи. »Не судивъ Господь намъ поріднитись, та ви мині якь наймиліша родина.... Слухайте жь усєго гора мого!«

»Знаєте, що спершу ми у Хмелінцяхъ жили-и була тамъ у насъ вь селі удова прехороба, пішна.... Терничихою звали. Така-то жвава, говірка, така — що й летючі слова хапає.... така-то до кожного прикідчива, приладна, лєстна.... Я такі ще у-перве, якь її

побачила, подумала: непевні очи удовини! Це жь сєрденько моє чуло!... Одкоби зазнався изъ нею мій Яківъ, ні до чоґо ставъ парубокъ — ні до роботи, ні до господарства, й гуляння покинувъ парубоцьке. Де вона, тамъ єго й очи, тамъ и гадки єго....«

Мати слухає, на свою Катрю смутно поглядаючи, слухає й Катря пильно; стоить, уста стиснуті. А Чайчиха усє розказує:

»Якь я єго прохала: покинь, соколе, покинь, сизий! Не слухавъ; такъ вона до єго прикинулася, такъ присєрбилася, що й світъ єму ввесь завязала. Безъ неї, мовлявъ, мовъ неживий хожу. Вже якь мині и за невістку не хотілося приймати, та вже Богъ изъ тобою, кажу, сину, оженися. Заслали старостивъ.... А вона жь? Насміялася зъ єго, матінко, — не пішла! »А що, сину«, кажу тоді, »не на моє вийшло? Вона усимъ »рівно очима світить, якъ тобі.... Попкинь, забудь стид-кунь!« Вінъ усє не кїдавъ. Дїждавсь, що виявився багачь изъ чужого села, и засвѣталася вона зъ тимъ багачемъ, а єго, якъ на воді липила. Що вінъ поскорбивъ тоді, що вінъ поболівъ — я знаю! Та що ви думаете? Яка недобра, яка незвичайна! Ходить та й ходить, було, вь насъ предъ віконню — єму жалю завдає. Іде хороба, уряжена та весєла, и дивитця, ли нема єго де; угледить — на добрий-день дає, на здоровья питаєтця.... Таку покинути бь, та ще Богу подя-

кувати, а вінъ усє любивъ.... Далá вона ягєсь даннiя ємú, — якiсь чáри чарувáла.... Я, моя мáтiнко, рiки слiзъ вiлила, благáла: »Сiну, оженися, коханий, оженися! нехай же вона зъ тебе не смiєтця«. Дóвго вінъ менє не слúхавъ, — а делi самъ схаменúвся. Булá у насъ дiвчiна, що єго давнєнько вже любила, ми до неi сватiвъ — дiвчiна не хóче.... Мáбiть, вже перечúла що такє, абó вже то заподiяно такъ булó: зъ дрúгимъ парубкомъ дiвчiна повiнчалася. А тáя безбóжниця ємú, пiдъ вiкномъ нашимъ стóячи, вигуннула: »Бурлакуй >увєсь вінъ, Якове, та любi тiльки моi очi яснi!« И зъ рєгiтомъ пiшла собi, — у долонi плєще; а вінъ за нею у слiдъ бiжить, якъ дитiна, а вінъ, якъ дитiна, плаче.... Вона побрáлася изъ тимъ свóимъ багачємъ, поiхала изъ нимъ, та хúтко зъ єго рóдичами усiмá посварiлася, зъ людьмi поневiрiлася — не схотiла жити тамъ: вмовила чоловiка у Хмелiнцяхъ хáту купити, и зновъ у Хмелiнцi вкiнулася.... Тодi вже такє лихо приiшло, такъ вона Якова звóдила, що вінъ и нездúжавъ, и марнiвъ. Лiудє вже стáли хитáти на єго головóю.... Я усє спрóдала своє, и селiдбу и товáръ, який бувъ, та въ Лiубчики ми перебрáлися вiдъ неi. И Богъ минi допомагáвъ: Ягiвъ одúжавъ, ставъ ненáче трóхи забувáти, на вечорнiцi ставъ ходити, — колiсь вінъ у мене мiжъ усiмá парубкáми такъ и сявъ! Отъ вінъ вáшу дочку вподобавъ.... Я вжє долi ємú

сподiвáлася; сподiвáлася що старiй вашъ такi змiлуєтця, — колi Ягiвъ: »Не хóчу женiтись! не бóду!« Я плачу, я питаю, я падаю. — »Не хóчу!« И прочúла я, що въ неi чоловiкъ вмеръ, — дє вже зъ нею на свiтi задляєтця! Несподiванна єго, кáжуть, смерть спостiгла; а вона зáразъ Якову знáти далá, щобъ до неi iхавъ.... Вiнъ и поiхавъ. Я за нимъ; прохáла, нóчи не всипляла, днi не вгавáла, — вінъ не слúхає, вінъ для неi и мáтiрь старú и самóго себе забувáє. Дивлюсь, що по iрмарку за нею iрма женє, и мiй Ягiвъ помiжъ iншими. Я вже хотiла до-дóму, та до васъ, усє лихо сказáти, — колi Ягiвъ до мене приiшовъ, та й впавъ на лáви. Щó такє?... А се вибóра изнóвъ вже засвátалася зъ якiмсь шинкарємъ!... Стáла я тодi Якову говорити, вмовляти — и вінъ слúхавъ менє.... Думали якъ вáшого старóго вблагáємо, такъ и весiлля бóде. Та, мáбiть, вже подiя такá! Мáбiть, вже ємú не бóде щáсти! Мáятись ємú одiнóкому бiдолацi!«

И стáла Чáйчиха плагáти сiльнє, и мáти плаче. Кáтры швiдко изъ хáти вийшла: я за Кáтрею.

>Кáтре! Кáтре!« кличу. Не озивáєтця, идє úлицєю швiдко. Допнáла я ii, берú за рúку, спинáю: »Та куди жъ идєшь, Кáтре?«

>Не знáю.... Куди-небóдъ, дáльшъ вiдъ хáти.... Такъ отъ чогó вінъ такi пiснi спiвáвъ! Отъ чогó вінъ смутóвавъ! Вiнъ не мене любивъ — ii!

»То було, та вже теперъ пройшло, — и ти не думай.... Добре що обміркувавсь вінъ; збачъ йому: нема того древа, щобъ птиця не сідала!«

»Бже мій, Бже! Вінъ мене не любивъ и не любить!«

»Бодай тебе, Катре! Хибá и такъ въ насъ зъ тобою на лихо, на сумъ нестатки? Ти вже лүчче зъ Яковомъ поговорі, — нехай самъ вінъ скаже усé, чи вінъ тебе любить....«

Вона озирнѣтця на мене, — якъ схопить мене за рүку:

»Ти мині не згадуй ёго на имя! Я ёго вже не побачу! Не хочу!«

Та й слѣзи рѣвні її слова перехопіли. Господи! якъ вона плакала, якъ ридала! Якими допріками палкими, якими гіркими ёго дорігала! мене не слухала — не чула.

Тамъ утѣрла слѣзи и зновъ швидко завернула до хати. У хаті, мати зъ Чайчихою горіють у-двійзі.

»Я не підү за вáшого сина«, промóвила гóлосно Катря.

»Якъ? Щó?« питає Чайчиха, перелякáвшись чи гóлосу, чи її пóстаті. Злягáлася й мати.

»Не підү за вáшого сина«, ще гóлоснішь гóворить Катря. »Не хочу. Хоть и бáтько давáтима — не підү!«

Мати ажъ рүки до неба простягла, а Чайчиха слізьми вливáлася.

»Чáри«, каже, »чáри! Я знаю. Не дүрно вона йому крикнула: »Бурлакүй до-вігу!«

Усі плачуть; Катря стоить нерухóмо у стóла, тільки дїше.

Чи то вже такъ упѣвняна була тимі чáрами старá Чайчиха, чи що Катря такъ свої слова вимовила непóзибко, Чайчиха тільки сказала: »Такá вже дóля!« Ще поплакала, пожурилася, лóбо попрощáлася зъ нами, (Катрю якъ обняла вона, Катря ажъ издрігнулася), та й пішла собі до-дóму, горіючи.

Катря за нею у-слідъ подивілася. Сіла на лáві и дивілася по хаті, дивілася на насъ пильними очима, наче вона що поховáла, та недóбре ще обміркувала.

»И дóбре, дóню«, озвáлася до неї мати: »бáтьку покорілася, — переїде тўга, знайдешъ собі до пáри.« Та й хотіла її пожалувати.

Якъ же заридáє Катря, якъ затўжить! И не вгаває плачёмъ своїмъ. Ми коло неї ходимо, ми коло неї падаємо, а то вже склáли рүки, та й не поворүшимось.

Минүвъ ráнокъ, минүвъ день, поминүвъ вѣчёръ, нічь минáє — у насъ въ хаті ридáння гóлосне та гірге, та розпáчливе. Зъ утóми переставáла плакати; а скóро занесé її гóлосу людськóго, гóмону дѣнного, скóро у тиші ночній зитхне мати, абó я ворухнүсь — усé те, кóжень óдгóлосъ наче побужáє, наче додає тўзі сили, — и тўжить вона знову, и ридáє, и побивáетця.

Прийшла до насъ Маруся. Сидимъ усі тихо собі у смутку. Ніхто не поаєтця, не робить нічого. Такъ й сидимъ.

Бралися заговорить до неї, коли Катря якъ крикне на насъ:

»Ну, кажіть міні, що ви казатимете, — кажіть: чи не мерлі вставатимуть?« Та одхилиючи насъ відъ себе, та не слухаючи насъ, нарікати стане, жалкуватися: »Колибъ же хочъ попрощатись прийшовъ; колибъ же хочъ ще разъ єго побачити!... Якъ я гляну на єго? Та міні зъ-за єго плеча удовинє личко красовите движитиме.... Міні їхъ любі слова чуютця, я їхъ кохання спочуваю, въ мене серце схиє!... Покинула єго!... Бачъ, чого вінъ смутовавъ! А я, щобъ ви знали, я єго ще більшъ за той смутокъ любила, я єго ще лучче жалувала, я єго якъ розважала!... Охъ важко, важко жъ міні!...«

»А чимъ вінъ виненъ, що перше любивъ?« вимовила Маруся.

»Хто винний, що я пропадаю? хто винний?«

»Коли ти єго вірно любишъ....« щось почала зновъ Маруся.

»Чи жъ я не любила вірно? чи я жъ не кохала щиро? А теперъ міні що? Лучче бъ я єго поховала!«

XI.

Часъ збігавъ; тутъ якось по-троху втихла — та на усє розляглася. Пішлися тоді Катрі отті ранки довгі, а ті вечорі ще довші, ті дні, ніякъ неперевутні, — що все сидишъ та думаєшъ: якє лихо твое и якъ прийшло на тебе, и якъ не покине тебе ніколи.

У ночі вона мало спала; устане — ні объ чимъ не дбає; сіде коло вікна, изложить рѹки, сидить та въ віконецє дивитця. Такееньки тижні сходили, що вона, живуща, була наче мертва. И ми ходимо — наче що въ хаті вмєрло. А разомъ, якогю-небудъ весєлого, преме-нистого ранку, або тихого темного вечора, вона якъ оживіє, — такими ревними, гирькими слєзками обилєтця! И тужить, и ридає, и бьєтця до втоми, — и зновъ стїхне, и зновъ наче ні що їй не доходить до-жива.

Хотіла зъ нею мати говорити, хотіла питати, — прбсєть: »Не говоріть нічого!« Ні зо мною, а ні зъ Марусєю розмови не хоче; часомъ ніби зъ насъ смієтця.

Мати журілася дуже. Пилипиха усю пригбду нашу знала, а ради не знаходила, хочъ яка була мислива собі. Вона тільки судила, та сварілася; що мати коритця чоловіку, що зъ того усє лихо вєтає, — та більшъ вона довбдила того гнєвомъ своїмъ, а ніжъ словами.

Діждали ми батька зъ дорбги. Повернувся вінъ та-

кий, який пішовъ — не ласкавий. Осмалений сонцемъ та обвітряний здавався вінъ ще похмурнійший ніжъ бувъ.

Повернувся до-дому у-вечері; ми ще не лягали, а вже всюди було тихо, якъ ёго голосъ грізний почувся. Ми кинулися, я й ма́ти, ёму на-зустрічъ, кличемо Катрю за собою: »Иди́ батька стрічати!« Вінъ у двіръ уступивъ, насъ минаючи, тільки мовчки вклонився, — ми такъ и стоимо́. Вінъ опорядивъ усё, — тоді у хату, сівъ на лаві оддалігъ одъ усіхъ. Ма́ти вечеряти просіла — вінъ кивну́въ головою, що добре, и вечерявъ усё мовчки, усё не дівлячись на насъ. Тільки одного́ разу ёго очі бістрі споглянули на Катрю пильно, — наче бь осмалене обличчя побіліло трохи, а вінъ нікому не сказавъ нічо́го.

А Катря стоїть коло стіни, сама, якъ стіна біла: бачу — зомліває. Добачає те й ма́ти, хоче мову почати зъ батькомъ, та голосу нема́ сло́во вимовити.

»Втомівся я«, ка́же батько.

»На добра-нічъ вамъ!« кланяюся ёму; узяла Катрю за руку, та й вивела за собою съ хати у світлицю. Вона сіла и трусилася усї.

»Що тобі, Катре?« питаю. »Чи ти батька излягалася?«

»Ні, ні.... Я тільки спогадала, якъ тоді благала я батька, якъ парікала!... Тоді въ мене було щастя, теперъ вже ні-объ-чимъ ми́ні просити до́ма, нічо́го спо-

діватись зъ стороні.... Нема́ въ мене нічо́го, — я сама нещаслива!«

»Втихни, Катре, втихни для батька, батько почує, — го́ді!« вговоряю її.

»Втиши́ жъ ти першъ моє́ серце!« одмовила ридючи.

Нічъ ишла въ ту́зі та въ жалю́. »Тёмна нічъ яка!« промовляла Катря сумуючи, »яка тёмная та до́вга!« А ста́ла зоря́ розсвітати ста́ло, сонечко ясненько сходити, — ка́же: »Вже й зоря́етця! Вже сонце — день: якъ ёго перебу́ти де но́чи — Ббже ми́лий!«

Ма́ти тімъ тільки своєю́ журбу́ ти́шить, що се́е безталання́ Катрине́ бу́де батькові́ вго́дне; ху́тко й поспіши́лася сказа́ти ёму́: »Катря вже не хо́че сама́ за Чайченка.«

Дуже́ батька сло́ва її зру́шили. »Пові́сти, якъ усё бу́ло, — не вмийні́ нічо́го!« веліть.

И усё ёму́ ма́ти пові́стила — що́ бу́ло.

»Зглянься на дитину́ бідну, дру́же мій!« про́сить батька: »вона́ послухала, покорі́лася, а нещаслива....«

»Вона́ не мене́ послухала«, одмовивъ батько, та й задума́всь.

Ма́ти бо́язко на ёго споглядала — гніву́ не вбачала, тільки́ думу-думу́ на чолі́ високі́мъ похму́римъ.

Да́лі вінъ пішовъ собі́ изъ двора́ — та́къ, якъ икъ га́ю побрався; а ті́ї порі́ вже не бу́ло ніякого́ діла въ полі́.

»Якъ вінъ прийавъ тее, — не знаю«, говорила мати, смутно виглядаючи ёго до-дому.

Вінъ повернувся у-вечері пізно.

У-вечері усі у хаті зібралися, усі въ-күпі перебули ёго, довгого вечора того. Усі робили коженъ своє діло.

И багато тихъ вечорівъ довгихъ перевелось въ насъ безъ розмови, безъ гомону, — отъ якъ бувá при недужому, що къ смерті недугує: сидять люде не зглянутця, бо смутний коженъ поглядъ, не розмовлятця, бо нема їмъ у слові поради; а часъ идє, тихо идє, дуже тихо, — то, ніби, разомъ якъ промигне кілька годінъ, и зновъ ледві точитця, а кожна хвилила важко прилягає на душі.

ХІІ.

Що далі, то гіршъ сумовала Катря. Жалю свого збулася, а обнявъ її самий сумъ. То, було, коли озветця до насъ зъ Марусею словомъ сердешнимъ: »Ой ва́жко, Марусю! ой ва́жко, Хімо!« а то зовсімъ одцуралася усіхъ. Ласку прийма, не вважаючи; що спитаєшъ въ неї, заговоришъ, — »Що треба? чого хочете?« До матери якъ не рідна дитина; відъ батька далеко сторонитця. Де тамъ въ селі пригода, дослухаетця: яка, хто журитця, плаче — и їй наче любо вдивлятися, обміркувати тутъ, — и дивитця и слухає вона такъ, що ніби їй не

жалко, що серце бо́літь, а жалко, що чоловікъ нікчемень у світі, и говорить було: »Отсе люде! що той рózумъ людський!«

Стала вона якась холодновата, спокійна, хочъ и сумна, и смутная.

»Бо́же мій, Катрусю!« згадаю їй: »якъ колись — що ти за весєла була!«

»Була весєла«, одкаже, »бо перше було жити легко у світі, якъ дурному зъ горі бігти.... Тутъ мнї дєщо нахватилося — зупинило мене. Спитала я тоді: що-то за життя наше? И на що чоловікъ живе? По що у світь родитця?... Живє на мўку, родитця на смерть! Нічого шукати, ні по чімъ бо́літи — усє проходить, якъ димъ, усє минає, якъ зіліна....«

Почне, було, такечки говорити, тільки слухаємо зъ Марусею. Нагонить було холоду своїми словами.

»Скажи мнї, Катрусю«, питаю одного разу, слухаючи тії мови її суворї: »чи ти вже не любишъ?«

Та й сама злякалася, що нагадала їй, а вона всміхнулася.

»Не бійся, не бійся«, каже »ї вже не плачу тепєрь, я вже не ревнўю, та й не кохаю....«

»Якъ? вже забула?«

»Ой, Хімо«, промовляє: »якъ усє світове минає! И кохання и радощі, и горе — якъ усє минає! Що було намъ дорогє надъ дўшу, бачимо, ажъ порошока пїльна!«

Змагається зь нами, що нема у світі а ні добрихъ людѣй, а ні правди у людѣй. »А де ті правдиві? Куди глянуть, що ступлять, то все не по правді. А де ті добрі?«

»Мати жь наша?« кажу.... Перехопила мене: »Мати, батько, родичі? Та свій своєму по неволі вже брать! А нехай-но въ одну річь вкохаютьця та вдадутця — побачишь тоді, які добрі и яка правда!«

»О, є у світі добрі люди, є правда!« говорить Маруся.

»Хибá у нашихъ мисляхъ изъ тобою!«

»А що се, Катре«, кажу, »се вже ти одна, мабїть, сама-одна певна людина на світі?«

»Що певного у світі? Отъ мині певно те тільки, що я безщасна....«

Непорухимо вимовила свої слова.

Згадують такееньки давнєго давна поховане и приплáкане. А ми измóвкли. И отсе ні ласкою, а ні жартомъ не визволить її и на хвилину зь того ледоватого сýму.

Мати терпіла та плакала мовчки; дармо, було, озиватися до Катри. Батько тежъ слова не ронивъ; тільки батько одминівся якось. Якійсь поглядъ у єго часомъ бувъ, що я ще въ єго ніколи не бачила.... Не постерегла того мати, и вже жь не Катря, а щось у єму одминило. Се я, цікава, сама тільки я завважила. Ставъ вінъ ніби на виду похмурніший, а ласкавший;

мовчущий якъ перше, а унітливий; ставъ піклуватий такий, казавъ би ніжний.

Якось Катря, дівлячись у віконце, промóвила: »Усе хмари, усе негода! коли вже те ясно буде! коли теплішь стане!« То якъ вінъ виглядавъ того ясно! якъ ждавъ на те тепло! якъ ще зь-вечора виходивъ и дививсь пильно та вважливо округи на небо!

Катря легко спати стала, не досипала у ночі; а, лучалося, у день засне коло свого віконця. Увійшовъ одного разу батько дверима грукнувши, Катря издрігнулася.... Якъ вінъ після того тихенько уступавъ завіди, або пережидавъ на-дворі, на пекучому морозі, щось ніби тамъ роблячи, а нудячись безъ діла, поки довідається, що Катря обудилася!

Якось принесла до насъ Пилипиха кожущаночку — хвалилася, що добра. »А справді добра«, казала Катря.

»Добре, коли бь и тобі таку?« говорить Пилипиха.

»Добре бь и мині«, каже Катря.

На другий день рано, батько изъ двору поїхавъ, — у тиждень повернувся — ажъ у другому повіті бувъ: привізъ намъ усімъ нові кожущанки. Дає Катрі — якє понуре єго обличчя було и якъ трусилася рука даючи! Якъ вінъ принявъ якось покірно, що вона брала не глядячи що берє, и дякувала.... Якъ вінъ поспішився у місто, коли вона сказала, що тамъ кращі черевіки, ніжъ у насъ!

Чайченка ми не бачили, а ні старбі ёго матері. Часомъ, було, перечуешъ черезъ дівчатъ, що зостріли де, або такъ їхъ на имя згадають — тільки ми й знали.

XIII.

Чую, той мині каже: »Маруся зъ лица спала«, той мене питає: »Чи Маруся нездужає?« — Пилипиха прийде, говорить, що дочка въ неї віне, и хвалитця, що хутко їй поможетця, а часомъ по чванливому обличчю біжать слези дрібні.... И самá я бачу, що Маруся за-непадає.

»Марусе, що тобі? Ти чогó-сь журисся?« кажу їй.

»Ні«, говорить, »мині нічого, и я не журюся.

Катря бачить, слухає — и все їй байдуже. Одного жъ разу ми сиділи зъ нею самі, я почала про Марусю їй згадувати: що се їй такé сталося, що вона така, а ніколи не жалитця, и не бачила зъ-роду я, щобъ вона плакала. Думати бъ, мати не ласкава, такъ мати й перше була така сама, — а тепереньки тільки що раді не просьте: жалко дочку. Я оттакъ говорю, Катря задумалася. Думає, думає, мовъ що пригадує, — та обертаючись до мене:

»А знаєшъ, чогó Маруся така стала? чогó Маруся схне? Вона Чайченка любить!«

»Отсе!« покрикну. »Що ти, Катре! схаменійсь! Та вона знала, що вінъ її не любить....«

»Дарма! та вона ёго кохає! Я не знаю, якъ давно я сего не зрозуміла, ще тоді.... А потімъ я вже не думала, забула усé....«

»Та по чому жъ ти вважаєшъ? Чи коли вона ёго згадумала? Вона жъ одъ мене, здаётця бъ, не крилася.... Вона жъ теперъ нікуди не ходить.... А, може, й кохає, та когó іншого....«

»Ёго! ёго! се напевно. И давно вже кохає. Вона жъ ёго перше насъ знала. Памятаєшъ, якъ усі ми тоді, веселі та дурні дівчата, прибіраючись на весілля, якъ ми питали въ неї про ёго и якъ вона одъ насъ втікала, якъ не хотіла розказувати и якъ нічого не розказала, — памятаєшъ? А якъ мене питала, чи я справді ёго кохаю? А якъ заступалася за ёго передо мною? Чи усé ти памятаєшъ?«

Тоді я усé згадала собі, и те весілля, и слова усі Марусини; згадала багáто чогó, що перше знала, та не дбала, — та й самá задумалася: може, воно й справді такъ. А все ще віри мині не ймётця. Якъ же се я не постерегла бъ того? Очи жъ мої усé бачили добре — де жъ провідливість мой непомілешна? Де мій розумъ бистрий?

Я хочъ такъ собі не приказувала, та такеньки думала. Тільки мині хвилиночка вільна, — я заразъ до Марусі побігла; постугала у віконце: »Марусе, Марусе, голубонько! вийди хутенько!«

Вона виходить, а я до неї тимъ такі словомъ: »Марусе, ти кохашъ Чайченка?«

Вона издрігнулася и пильно на мене поглянула, тихо її очи засяли; личко спохнуло рум'янцемъ, и каже мині: »То що?«

»Правда сему, Марусе? А я Катрі віри не няла, я не думала.... И дуже ти його любивш? И давно вже?«

»Я за його умерла бь«, говорить, дивлячись поглядомъ своїмъ добримъ, а смілимъ: »Я для него бь у світі жити рада.... А люблю я його давно-давно.... за всіди люблю, якъ зазнаю....«

»Вінъ же до тебе не залицявсь ніколи, Марусе? Вінъ до Катрі.... до іншої....«

»Нехай здоровъ буде та щасливий изъ тією, що покохає собі....«

»А тобі жь, Марусе? Тобі тільки мука, печаль та горе?«

»Хочь горе, — відъ его усє прийму за добре.«

»А мати жь твоя?«

»Що жь мати моя? Я її тимъ не докучаю.«

»Та вона замічає, що ти в'янешь, вона тимъ печалитця.«

»Коли бь же діялось по моїй волі, коли бь моя сила, то я бь рум'яніла!«

»Якъ же ти заміжъ підешъ?«

»Я не піду заміжъ.«

»А мати стане силувати.«

»Що жь?... важко мині буде.«

»Та вже жь важко за нелюбого йти!«

»Ні, я кажу, буде важко, що мати вмовляти стане, а я не піду....«

»Та чого жь дождатимешъ? На яке добро вповіашъ?«

»Я нічого не дождатиму и ні на що не вповатиму.«

»Та вінъ не знає и не дбає, що ти его кохашъ!«

»Нехай! Аби я его кохала.«

»Ліхо тобі изъ тимъ коханнямъ буде та горе, а радощівъ я не сподіваюсь.«

»Коли не судилося милого щастя, нехай миле горе буде.«

»Прощавай, Марусенько!« кажу їй.

»Бувай здорова!«

Провелá мене трóхи, ще попрощáлася, и пішла до господи тиха та ясна.

А я до-дому. Іду собі та думую: чого-то на світі не бува, аби здорова наша голова! И той Чайченко! Чи вінъ у барвінку купаний, що такъ дівчать чарує? Коли вже на правду йде, то й мині вінъ чи одну нічку снівся? Вже я ходила - ходила до голови по розумъ, поки схаменулася.... Подумала, зітхнула, та й сказала: »Годі!« — И годі.

»А що!« пита Катря въ мене, всіхаючись: »чи жь я не вгадала?«

»Твоя правда«, кажуть. »Нещаслива дівчина! Жалко мні її дуже! Гірка їй доля судилася!

»Гірко даремне кохати«, промовила Катря, »гірко даремне дождати, а ще гірше не кохати й не дождати!«

Зь Марусею вона про се не заходила у розмову, хибі такъ, на-вдогадъ, що скаже Катря: »На що те кохання у світі?« — А Маруся: »А коли серце кохає, якъ не кохати?« — Катря собі: »Який прибітокъ зь тихъ лубощівъ, — чи жь варті?« — А Маруся: »Не знаю, тільки ніхто не залишить свого кохання....«

Часомъ Катря якъ посмівається, часомъ ніби якъ завидно їй чогось стане.

Все вона світомъ нудить, все ні до чого у неї нема охоти, ні до чого жадоби.

»Катре!« кажуть їй, »такъ ти діло робишь, голубко, якъ мікре горить!

»Абі-то!« вона мінї: »абі день до вечора!«

Мати їй убрання хоробі та пішні купує — вона ледві подивитця: зборне, та й забуде; мати посилá її у гостіну — нехай розважитця: вона йде усюди, та й усюди світомъ нудить.

Мати дуже тужила, та ще й страхалася, що буде зь нею. Менє просить: »Не одходь ти одь Катрі, покінь усє, ходи изь нею!« Батьго нічого не вимовляв слівомъ, а разъ-у-разъ, де ми йдемо, єго скрізь стрі-

немо несподівано. Нічого не скаже, — спогляне на Катрю, и минє.

Катря ще любила гуляти по поляхъ, по степахъ, по лісу. Ходимо зь нею: я на неї дивлюся, а вона округі, розмови нема. Такі було ходимо, що й птаства не полохаємо.

XIV.

Бродили ми такечки одного ранку. Погожий, ясний та веселий бувъ ранокъ той літній, и зайшли ми дуже далеко, ажъ до печеръ саміхъ. А місце діке таке, неосєланне! Білі крейяні шпилі гіръ лощать на сонці, та міжъ горами вбтить річка глибока — ні дрєва, ні квіту, ні щєбетання.

»Катре!« кажуть: »чогó се ми тутъ прийшли?«

»Ходімъ у печєри«, говорить мінї, та зь цимъ слівомъ и йде, а я за нею. »Не ходи, Катре!« прошу; вона йде.

Тємно було у печєряхъ зовсімъ и хóлодь свіжий понімавъ. Де зь-вєрху, у горову розпáлину, сòяшний прómинь ронивъ сєяющу стáгу.

Катря йде усє далі та далі; вже душно мінї. »Вернімось, Катре!« Йде далі.... Вже ми набрели те місце, де камяна постіль помостилася — крейяний обвалъ, а на єму мєньший якъ узголівье. У тій печєрі нав-

вишки буде такъ, що тільки стати схиливши голову чоловіку невеликого зросту: на стіні хресті вибиті, а передь тими хрестами на долівці ямка: стоявъ тутъ хтось роки на молитві, ажъ молячись у землю входивъ.

Катря стояла, дивилася и думала, — не впокійна, три-вोजना... Якъ ирвонé зъ себе коралі дороги — геть одкинула, — тільки вони гурь-гурь розкотілися! Я кинулася збірати: »Що тобі такé, Катре?« А Катря впала коло тії камяної постелі на коліна, розливається слізьми.

»Катре!« покривну: »що ти робишь?«

А вона не слухає, не чує, у слезахъ великихъ!...

Ледві я її вивела зъ тії печери на світъ Божий.

»Що тобі, Катре?«

»Вона якъ стала, якъ гляннула, — чи жъ пізнати її було! Отъ наче довго тинялася по чужихъ, та разомъ несподівано родину усю свою знайшла: заспокоєна та радісна, та сама дивується.«

»Хімо!« каже до мене: »я у чорниці підю.«

Я скаменіла, якъ стояла.

»Буде мині спокій!«, промовляє, радіючи.

»Въ чорниці!« кажу. »А мати жъ? а батько?«

»Ходімъ до-дому, ходімъ!« перехопила мене: »нехай вже мене виражають!«

И до-дому поспішила; а я за нею.

Увійшли у хату. Було саме тоді свято; батько й ма-

ти сиділи у столі говорячи. Катря їмъ вклонилася до нігъ и просить:

»Тату, мамо! Я підю въ чорниці, — я буду Богу молитися.«

Мати такъ руками и силеснула. Батько уставъ.

»Катре! Катре!« покривне мати.

»Я підю у чорниці«, промовляє Катря: »стану Богу молитися.«

»Ти жъ въ насъ одна дитина єдина, ми тобою втіпатись хотіли, а ти насъ думаєшь покинути при нашій старості!« плаче мати.

»Я за васъ буду Бога просити«, каже Катря.

»Годі, дочко, годі!« мовить батько: »Я такого слова щобъ більше не чувъ відъ тебе!«

»То ви мене не пустите?« покривне Катря. »Пустить мене! Не губить моєї душі!«

»Я сказавъ — годі, то й годі!« зновъ мовить батько. »Я ніколи тебе на се не благословлю!«

»Чи жъ тебе Богъ милосердний прийме, якъ родителі не благословлять, мой дитино?« вмовляє мати.

»Пустить мене, не губить моєї душі.... Я підю, пустить мене!...« слово одно Катрине.

Зъ того часу усе просилася у чорниці, просилася та плакала. Нікуди вже не йде — сидить у хаті, плаче.

Тиждень збігъ.

Одного ранку прокинулася ми — нема Катрі. Дé вона?

Я кличу — не озивається; я кинулася скрізь шукати, шукає й матері — нігде нема: ніхто зь сусідь не бачивъ.

»Десь пішла проходитися«, кажемо, а самі вже не опевняємось, вже серце мре.

Нема Катри и опівдня; вечір, ніч — не вертається. Яков-то було матері перетривати; яков ій було батькові оповістити. А батька той день дома не було. Якъ почувъ вінъ, біленький ставъ, зовсімъ біленький....

»Коли?« спитавъ.

»Вчора ранесенько, — прокинулися, вже її нема! Усе своє покинула, пішла!« вбивається матері.

Батько коні запрягъ свіжі й поїхавъ заразъ. Два дні ёго не було, на третій повернувся наче зь-підъ землі.

»Нема?« питає матері, хоть ще здалека ёго самого побачила, и заплакала.

»Нема«, одказавъ.

Ще шукали, ще питали — не чути ніде, ніде нема її, якъ у воду впала.

»Де жь вона пішла? Де вона поділася?« разъ-у-разъ говорять матері. »Можє, десь у великій пригоді, можє....«

Батько нічого свого не каже.

Нема у світі гірше, якъ та невідомість, непевність: що ні заспокоїтьця, ні зажурились добре на дасть; та-кеньки ми жили. Що години Катрю ховали, що години зновъ надію складали, що Богъ її у всёму допоможе и на добре виведе.

Говоримо, було, изь мамою та згадуємо, батько слухає — бровою не сдвигне. Приходили разъ-по-разъ люде одвідати насъ, а найбільшъ тихъ молодіць-жалібниць убігало, що вони, було, въ насъ и нащєбечутця, и наплачутця.

Дуже судила насъ Пилипиha навчя ючи, що самі провинили, а ще дужче журилась сама нашою напастю. Дуже тяжко смутовала Маруся.

Пережили ми осень и зиму; діждали зновъ весні. Чують було чимало для нашого жахання й сподівання. Прочемо, що десь тамъ, въ повіті, бачили дівчину, нікому незнаёму — батько іде питати, обьїжає округі шукуючи. Прочемо, що десь мёрлу знайдено — іде батько на неї подивитися; чи утоплену понято — іде батько її побачити. Певности дожидаємо — плачемо; дознаємось, що не вона — дякуємо, раді, — и зновъ плачемо та сумуємо, що її слідъ запавъ.

Коли кличуть одного рана батька й матері до священника. Мати й налягалася, и зраділа, и заплакала.

»А по що-то?« пита того дяка, що за ними прийшовъ. »Коли знаєте, скажіть намъ, голубчику!«

»Міні батюшка нічого не признавася, то я й не знаю нічого«, одкаже дякъ.

Такий бувъ справді, що самъ собою не знавъ нічого пісенько, и голівка въ ёго була така малєсечка, якъ зєрнятко.

Приходять батько й мати до священника, а він їм каже: »Дитина ваша жива.«

»Господи Боже мій добрий!«

Росказує тоді священникъ, що вона вже въ монастирі далісому, ажъ підъ Києвомъ десь, и отсе листъ ёму пишуть зъ того монастиря, що така дівчина зъ вашого села прийшла у нашъ монастиръ и зосталася, маючи велике жадання чорницею бути. А роспитали въ неї, що родителівъ має замѣжнихъ, то нехай родителі оджалують їй де-що на прожиття, бо вселилася вона у їхъ въ такімъ убожестві, що й не сказати. Чорниці, які милостиві, здарували їй що-мѣга; а ще нехай родителі не забороняють їй спасенія, бо се тяжкий гріхъ їмъ буде, и нехай присилають дочці своє благословеніе. »Молимося Богові«, пишуть, »а васъ прѣсимо, щобъ напутить и навести родителівъ на добрі и хоробші мислі та вчинки.«

»Пишіть дочці благословеніе«, каже священникъ; »не спѣртеся, не відмагайтесь — все рівно їй не вернете, а жалю нарѣбите, и гріхъ вамъ буде.«

»Не вернетця вже!« пита мати та плаче. »Ніколи вже не можна?«

»А вже жъ«, одказує священникъ. »Пишіть благословеніе.«

»Хай же іі Богъ благословить, мою дитину!« промовила мати. »Хай Богъ іі благословить!«

А батько стоить — не говорить.

»То й добре«, хвалить священникъ, поглядаючи на батька. »Я такъ и напишу, що батько й мати благословляють.«

»Ні«, озвѣсь тоді батько: »за мене, за батька, не пишіть, батюшка, — я не благословлю.«

»Якъ же? Та се гріхъ тобі великий!« страхає священникъ.

Батько зновъ нічого не говорить.

»Годі, годі вже!« вмовляє священникъ.

Батько усє нічого не говорить.

»Напишу, що батько й мати благословляють.«

»Ні, батюшка, батько не благословить ніколи — се напишіть, коли хочете: правда буде. Щасливо!«

Уклонився, та й до-дому побравсь.

Мати не просить, не озиваетця — тільки плаче та тужить.

»Що жъ се такє?« говорить священникъ до матери:

»Чи жъ такъ рідну дитину покинете на вбожество, якъ сироту?«

Мати заразъ кинулася до-дому, до батька за грошіма; а батько хочъ самъ не казавъ давати, та й не заборонявъ. Зібрала мати гроши, заразъ однесла священникові, щобъ переславъ Катрі.

»Се добре«, каже священникъ: »колись, може, вінъ и поблагословить, а теперъ напишу, що мати благословила.«

А тутъ люде прочули, идуть — радіють — до насъ: »Дочка ва́ша жи́ва! Дитину вашу́ Богъ береже́! Чи вже чорни́цею? Чи дуже́ дале́ко? Мо́жно одві́дати, хочъ и да́леко. У до́брому місці́ знайшла́ся. Мо́же, вашу́ дити́ну такъ́ Богъ допрова́дивъ.«

Ма́ти до усі́хъ озива́етця то жа́лемъ своі́мъ, слі́зьми, то сло́вомъ, — ба́тьго ні до ко́го не озвѣ́тця. Хто-сь зъ люде́й ёму́ ка́же: »Ва́ша дочка́«. — »Въ ме́не нема́ дочкі́«, одмо́вивъ. »Ва́ша дочка́ чорни́ця«. — »Въ ме́не нема́ дочкі́«, зновъ одмо́вивъ.

Ті́жнівъ у три́, одібра́въ священни́къ зновъ́ листъ, що́ дя́куе Ка́тры ба́тька й ма́тир за ла́ску и за гро́ши, и про́сить, щобъ́ їй не забува́ли.

»Якъ́ же їй тамъ́? до́бре? Чи здо́рова?« тсе́ ма́ти пита́лася.

А священни́къ ка́же: »А вже́ жъ!« А дя́къ: »Хто́ се зна́ти мо́же? Вона́ тамъ́, а ми ту́ть.«

Не споді́ваючись Ка́три, ста́ли ми жи́ти у ти́хому, а невга́вучому смѣ́ткѹ. Ста́рий ба́тьго сиві́е; на́ висо́кому чо́лі морщи́на у всю́ довжъ́ лягла́, гли́бога та пону́ра.

XV.

По усі́хъ ті́хъ випадка́хъ та біда́хъ, ма́ти якось́ стрі́нулася́ изъ Ча́йчихо́ю: запла́кали обидві́, та зъ то́го ча́су поча́ли зновъ́ одна́ до дні́ ходи́ти та въ-кү́пі горю́-

ва́ти. Ча́стішъ хо́дила до насъ́ Ча́йчиха́, бо ма́ти все́ недугува́ла. Зі́йдутця́, згада́ють да́вне — та й смуту́ють. При́йде й Пили́пиха.... Бу́ла и въ не́й сво́й журба́, та ніко́ли вона́ не жа́лилася́, и зъ ро́ду не пла́кала. Отсе́, якъ́ ба́чу їй, при́йде, бу́ло, ся́де ви́ще усі́хъ, погляда́е, на́че су́дить су́домъ, и роска́зуе:

»Мо́я Мару́ся ви́не. Нічо́го їй не ми́ло. Вбіра́етця не́ гля́ючи, що́ бере́ на се́бе. Мі́жъ дівча́та не йде́; за гуля́ння байду́же їй. Тепе́рь сва́тае Похи́ленко — не хо́чу! »А якъ́ ти«, ка́жѹ, »не хо́чешъ до́брохі́ть, то я те́бе́ си́лою відда́мъ«. — »Одда́йте, та ви ми́ні, ма́мо, сві́тъ за́ви́жете, — и ми́ні, и ёму́. Не бу́де у насъ́ въ ха́ті »ні́ лю́бови, ні́ ла́ски. Я ё́го не зна́ю, и не ко́хаю, и »не бу́ду.... Згля́ньтесъ́ хочъ́ на ё́го, за́ що́ до́брому па́-»рубко́ві сві́тъ за́виза́ти!«

»Що́ жъ́«, ка́жѹ, »и ти́ хо́чешъ у чорни́ці? и ти ме́не ду́маешъ́ при мо́й ста́рости покі́нути?«

»Ні́, ма́мо. По́ки васъ́ Госпо́дь на сві́ті де́ржить, я васъ́ ніко́ли не покі́ну.«

»Мо́же, ко́го лю́бить та бо́итця́ призва́тисъ́«, гово́рить ма́ти. »Мо́же, якбо́го сироту́ вбо́гого по́коха́ла.«

»Пита́ла я: »Хто́ тебе́ зъ уму́, зъ ро́зуму зво́дить?« — »Ні́хто́ мене́ зъ уму́, зъ ро́зуму не зво́дить.«

Змо́вкне́ Пили́пиха, зажу́ритця́, не хи́лячи голо́ви; а ма́ти зъ Ча́йчихо́ю про до́лю, та про безта́ланія́ сві́тове́ почну́ть, а зве́дуть усе́ на діто́къ своі́хъ.

»А що, Марусе, голубко«, було кажі їй: »що тсе у світі робитця?«

Вона осміхнєтця міні.

»Якь ти живєшь, Марусе?« питаю. »Чи усє любишь такь само?«

»Такь само«, одкаже.

»Може, вінь хутко ожєнитця; єго мати усє плаче: ожєнісь, та ожєнісь! Хвалилася, що обіщавсь, — ожєнісья....«

»Нехай єму добре буде! Нехай щасливо!«

Такєньки, було, и розмовляє зо мною, часомь співає, ласкава та ввічлива.

И Чайченко зновь між нашу чєлядь уявився. Такий самий, хоробий, може, ще кращий, — бо якь хоробий та любий поболє, абб потерпїть, мїцнїй до єго дурнє сєрце прилягає.... Зновь вінь до всїхь привїтний, зновь зо всїма говорить, и зновь нікого не кохає. Удова єго люблена тоді вже звїнчалася зь якимсь шингарємь.

Маруся бачить єго. Розмови зь нимь не шукала, не наvertsалася єму на очі. Хтб пізнавь, що кохає єго! Тїльки румяніти стала, якь ставь вінь бувати.

»Отсє ти румянієшь....« кажю.

»А мати усє говорять, що занепадаю. Підю — нехай побачать менє румяну.«

»А чого усє ти смутнаа?«

»Не вєсело, Хїмо.«

»Ти усє імь печалисья, — а чого? Єму у світі не гіршь, якь їншимь живєтця!«

»Єму не добре!« вїмовить, и на лицї побїліє.

Якбсь розмовляли та раділися у нась вь хатї Пилипиха, Чайчиха и мати; коли Чайчиха и каже удові:

»Дуже міні ваша дочка, Маруся, мїла: коли-бь міні такю невісточку Господь пославь!«

А Пилипиха каже: »Ванє моа Маруся!«

»Та їй, злаєтця, трбхи получчало, — буде здорова!«

»Не кажїть, получчало: вона ванє!«

»Мїй Яквїв добрий парубокь«, зновь Чайчиха говорить. Я такї єму одь Господа сподїваюся долї. Тєперь вмовляю єго: »Сїну мїй, одружїся!« — »Добре, моа мати«, одкаже: »одружїся, чи не вїяснитця міні зь хоробшою людиною!« На що жь міні кращої питати єму, якь ваша дочка? Кажїть міні, голубочко, кажїть міні до вась старостї слати!«

»Моа Маруся не схбче, — я сїловати не хбчу.«

»Та хочь поспитайте її, любко, хочь поспитайте!«

А ми усє те зь кїмнати чємо зь Марусєю и чємо, якь Пилипиха вїмовила: »Добре, я поспитаю!« Якь вїйшла до садку, и вліче Марусю.

Маруся тоді устала одь шитва свого, їде. Я її за рўку: »Марусє! бтть, дїво!«

»Якє дїво, Хїмо?«

Увійшла у хату.

»Марусе!« пита її мати: »Чи ти підеш за Чайченка за Якова?«

»Піду«, одмовила.

Пилипиha ажъ руки зняла у-гору — здивовалася.

Чайчиха радіє такъ, Боже мій добрий! усіхъ обнімає, цілує, плаче та дякує. И мати вітає, добрить; а смутнішъ їй, мабуть, стало, — мабуть, згадалося.

»Се ти мині корисся, дочко, чи по своїй любові за ёго йдешъ?« пита Пилипиha.

»По своїй любові, мамо.«

»Давно се ти ёго любишъ?«

»Якъ ёго знаю, мамо.«

Більшъ Пилипиha дочкі не питала, тільки промовила:

»Я не бороню тобі, дочко!«

Почали умовлятися та почали радитись: почалося за віно, за весілля.

Заручили їхъ. Гуляло багато людей на заручинахъ. Вінъ бувъ до неї привітний, якъ до іншихъ, тріхи смутний, недбалий. Вона була спокійна та ясна.

Ставъ вінъ до неї ходити що вечора. Іде до неї — не спішитця; прощаєтця зъ нею — не забаритця.

»Марусе!« говорю: »отсе ти за ёго заміжъ идешъ, чи жъ тобі не приходить на думку, що берє вінъ тебе не по великій любові-коханню?«

»Знаю«, каже, »що вінъ мене не кохає; се я давно

и добре знаю, — та вінъ мене и не цураєтця. Вінъ до мене приходить, говорить.... Я ёго розважатиму, я ёму дождатиму, — веселішъ ёму у хаті буде зо мною, якъ теперъ самотньому.«

»Трудно такъ жити, Марусе! Щобъ ти колись не каялася!«

»По чому мині трудно буде? Чого каються? Я ніколи не думаю: трудно, чи важко мині буде; якъ буде, такъ и буде — я перетриваю; я роблю якъ мині моє серце чуже, що лучче.«

XVI.

Повінчали їхъ въ осені.

Мині було тоді важенько. Усе було кажу собі: дурна, дурна голова, нерозумна! Усе було міркую и обміркую добре, — а не помагаєтця.... Почала я тоді частішъ до Марусі ходити — легше, наче, мині стало. Одно, що Маруса була мині завсіді добра, а друге, що цікавість моя: якъ-то вони живуть изъ собою? Почала я до нихъ учащати.

И, було, якъ не прийдешъ до їхъ — сумірно и согласно, та тільки чогось дуже вже порядно, — отъ, кажить, гості усе сидять, а господарівъ и нема. Нема, якъ-то бува часомъ, чоловікъ и жінка гостей вітають: »А ну, чоловіче, внеси зъ комори, що тамъ!« — »А ну лишень, жінко, частуй любихъ гостей!« Що, бачишъ,

живуть вони, якъ свої, и все у їхъ въ-күпі: бблещі и радіші, дүмки и гадки, варты и жарти; чи заговорить одинъ, другий перехопить — докаже.... А молоді Чайченки хочъ и рядкомъ сидітимуть, та була міжъ ними якъ стіна залізна. Чи той підніметця, другий уступає геть, місце дає, — доторкнүтись стережѣтця; вона до єго заговорить, якъ дочка до батька; вінъ до неї — якъ зять до тещи.

Пилипиха сумовала, віддавши Марүсю заміжъ; зъ сүму того занепадати стала.

»Якъ Богъ милує?« пита, було, въ неї мати.

»Самá живу«, одмовить. Того не скаже, що сүмно самій жити, — ні въ світі!

Ходить до дочкы и завідно їй бачити, що тамъ безъ неї свой сямья

»А що, якъ дітки ваші?« спитаємо.

»Була у їхъ въ гостині, то усє гарздъ.«

»Свекрүха вашу Марүсю дүже любить, — якъ свою рідну дитину.«

»Марүся годить свекрүсі, якъ мині годила.«

Зъ Чайченкомъ Пилипиха поводилася звичайненько, унятливо, тільки якъ зъ чужимъ-чужісінькимъ чоловікомъ, що нічого єму казати, ні-объ-чимъ єго поспитати.

»Мій зять«, говорить-було, якъ отъ кажуть: »далєкий повіть.«

»Отсе въ васъ тепереньки двое дітокъ: и дочка, и синь«, дүмає хто улестить, вблжучи.

»Въ мене одна рідна дитина.«

Якъ вже старá Чайчиха її шанувала, якъ вже годила їй — въ неї наче и бчи, и уха позавішувані. Нікому вона такъ низько, та гордо такъ не кланялася, якъ тій бідній Чайчисі, що та, було, ноци не досипляє, — дүма, за що ласки одтала, та якъ зновъ підъ ту ласку підійти? Самá такъ намъ признавалася. Далі стратила надію власкавить Пилипиху: якъ Пилипиха до їхъ у хату, вона тихенько зъ хати, — десь хочъ підъ тиномъ перебүде. »Діждүся, що вона попрощаетця, тоді и увйдү — не можү їй докучати собою, не хочу собою її гнівити: Богъ изъ нею! якъ-би не вона мене смутила, то бь мині таке добре життя було зъ ними. У хаті въ насъ любо, мило! Я вже не знаю, кого я більшъ кохаю, чи свого Якова, чи Марүсю? И тагеньки я дүмаю: чи жь се її дитина, що така вона любяча, та прихильна, ся Марүся!«

Старá не довго ще пожила: на другий рікъ по весіллю вмєрла. Не дүже й боліла.

Якъ її поховали, Пилипиха почала дєнь-у-дєнь до дочкы ходити; до-дому тільки на нічь, а коли, то й ночує у дочкы. Дивитися веселішъ стала.

Заздросна, та радісна що зновъ самá зъ дочкою, вона багáто дє-чого не добачала довго. Вона не вважала, що

Чайченко, сливѣ, дома й не живѣ, тільки навідується; що який вінъ смутний, та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, якъ посѣдить дома. Куди вінъ усѣ поспішається? Чого вінъ якъ на жарині? Чи все те бачила Маруся? Чого вже не догледисся, якъ кохавш!... Маруся нікому не казала; я хотіла якъ-небудь розмову на се навернути, — вона мовчала слухаючи мої ті підходи цікаві, а тіха, добра та ясна у своїй хаті.

Що далі забувалася небіжка Чайчиха, то зновъ Пилипиha робилася похмурніша — важкимъ дѣхомъ стала дихати вона на зїтя. Сперше радїла, що вінъ зь-дому часто отгожається, а тамъ завважила, якъ єго дожидає Маруся, якъ зустрічъ єму виходить. По ніточці до клубочка, якъ-то кажуть, и Пилипиha вже вмічати почала, що дома вінъ не говорить и смутїє, а йде — вибірається зь господи, то й очи блищать.

XVII.

Якъ йти одъ нашої слободї до Лїбчиківъ, то при дорозі шинокъ стоявъ, и шинкувавъ тамъ жидъ Гершко. Давно вже все вінъ державъ той шинкъ, самъ старий дуже. Звісно, якъ ті жиди живуть довговічні: посівіє, побіліє, пожовкне, та й тоді ще живѣ, — ажъ ліхо! Такъ и той Гершко живъ-живъ; а тутъ разомъ вінъ и вмеръ. Отъ и одержавъ шинокъ другий шинкаръ зь нашихъ людѣй, — багатїрь, славили люде, самъ жар-

товливий и злий, а жінка вь єго прехороша, препишна, превесела така, що й часъ не змигнѣтця зь нею.

Се було саме тоді, якъ вмѣрла старá Чайчиха.

Бачимо, що вже Пилипиha тїжнівъ избó два не виходить изъ своєї хати и кроку нікуди, — не буває и Маруся вь неї.

»А що се ви усѣ дома?« питаємо: »Якъ же Господь мїлує?«

»Спасибі, добре.«

»Ви вже давненько у дітогъ не були у своїхъ, — чи вони здоровенькі? Чому Маруся не буває!«

»Вь неї дитина нездужає.«

»Та якъ же вона, молоденька, безъ васъ тамъ допомагається?«

»Нехай сама собі живѣ«, промóвила Пилипиha.

»Що се ви, Богъ изъ вами, голубочко! Чи у насъ зь вами діточокъ поле засіяно? Уже мині Господь пославъ ліхо та горе — єго Бóжа воля, а васъ Господь мїлує, то й шанїйтеся!«

»Я вь своєї дитини ні-за-що! Вона менѣ не шанїє, не поважає: вона менѣ заміняла на свекруху, вона менѣ заміняла на свого чоловіка. Чи зь-рòду вони кохали її, якъ я — мати рідна, питїма мати! Вінъ її не кохавъ — хотіла за єго, а теперъ вінъ до иншої ходить!«

»Та, мóже, се неправда.«

»Неправда? Я вже давно бачу, якъ вінъ зь дому

рвѣтця, якъ вона ёго дожидає, стрічає, а вінъ мимо йде — чи гляне. Я стала назирати. Отъ и дозналась, що хѳдить вінъ у шинѳкъ. Я перше думала: пѳе ніш-комъ. Кажу Марусі: »Чи ти знаєшь, що твій чоловікъ »усе до шинку хѳдить?« Вона зблїдла, якъ крѳйда, мовчить. »Не пускай ёго зъ дому«, говорю їй: »скажи ёму.« — »Якъ я ёго маю не пускати?« одмовляє тоді: »може ёму діло якѳ.« — »Скажи ёму«, наполягаю. Вона такі а ні словѳчка ёму не промѳвила, якъ вінъ пішовъ. Я їй догорїла — вона стояла передо мною, та мовчала. »А, ти віри«, кажу, »материному розуму не ймешъ?« Пішла я за нимъ у-тропі, й назирцемъ ажъ до шинку дохѳжу побачити ни свої бѳи й при людяхъ, — може, дочка віри пойме тоді. Дохѳжу до шинку, де тамъ кўнка яблунь стоїть: чую, розмовляє зъ кимъ-сь мій зять — ёго гѳлосъ. А місяць свѳтить. Блїзче я дивлюся — сидить підъ яблунею молодїця; рукава вѳ неї за білі лѳгтї закасѳванї, у персяхъ вона срїбнихъ, руками у станъ хибкий узалася, бѳи поночі блищать блискучї; слухає, що мій зять говорить, и смѳєця. А зять мій такі рѳчи до неї промовляє: »Якъ тебе не побачу«, каже, »хѳчь годїну, то я зъ нудьги пропадаю, та зъ »тўги: я безъ тебе жити не можу! безъ тебе жити не »хѳчу! Дарма вже, що ти мене занастїла на-віки.... »Нехай я тїльки оттаеньки до тебе прийдў, та гля-»ну, та слѳво твоє, нехай и неласкаве, почую.... А

»вѳора«, каже, »вѳора и позавѳора я усю нїчь підъ »цїєю яблунею стоявъ; чи вже ти того не знала?« — А вона ёму: »Твоє жїнка молодѳ що каже, якъ не »ночўєшь дома?« и смѳєця. — »Нїчого«, одмовивъ їй (правду одмовивъ!) — »Якъ нїчого? «Чи вона жъ тебе »не любить?« — »Не знаю.« — »А чѳму жъ ти вѳ неї »не поспитаєшь за се, га?« Гѳлосно засмїялася. »Ой, »чоловїкъ мій почўє!« Схопилася зъ мїсця, поцїлувала, якъ вразїла, и зникла. Вінъ клігавъ — рукою махну-ла. Пішовъ вінъ за нею у шинѳкъ, а я до дочкї: »А »щѳ, чий правда? Якѳ діло вѳ ёго?« Дивитця на мене. »Недѳбрий вінъ тобі судївся: тебе їмъ Богъ скарѳвъ.« — »Мамо, не гнївїть Бѳга, се ви вже Бѳга гнївите!«, мнї дорїкає дочка моѳ.

»Тодї я усѳ їй розказала, що чўла, що бачила. »Ой, »мамѳ, на що, булѳ, вамъ догледжуватися, на що до-»пїтуватися?« — »А тобі лўчче, якъ дўрять, любити?« — »Вїнь мене не обманює.« — »То щѳ віри не ймешъ мнї?« — »Я ёго нїколи не питала объ сѳму, чи мене »любить«. — »Не питала, чи тебе вінъ любить? Тагъ »ти ёго не кохаєшь, чи щѳ?« — »Кохаю....«

»Спрїтця та змагаєця изо мною.... Таеньки, ажъ поки вінъ повернўся пізно. Повернўся вінъ, а моѳ дочка иде навпрѳтї ёго, двѳри розчиняє, якъ батьковї шанѳвному, якъ чоловіковї лўбому.... »Якъ вже ти »увѳаги на себе не маєшь«, кажу, »то я свого зїтя

»спитаю: де бувъ вінъ до півночи? За якою причиною?
 »у кого?« — Вінъ змішався и въ мисляхъ, и въ словахъ,
 дивитця у-бікъ, а дочка моя: »Годі, мамо! Се ми вже
 »міжъ собою роспитаємось, а вамъ уже часъ спочіти,
 »коли ласка.«

Я вже більшъ нічого не казала, більшъ не слухала,
 середь нѣчи до-дому пішла. Не була зъ того часу у
 їхъ, и не буду.«

»А унучечка ваша дуже слаба?«

»Не велика тамъ слабість, та велике побивання.«

»Журятця вони дуже?«

»Хто вони? Та зять мій чи й знає, що дитя незду-
 жає — вінъ не питає и не дивитця.«

»Не відрікайтеся дітокъ, любко«, просить вже мати
 Пилипику: »не відрікайтеся втіхи своєї!«

»Я сама собі раду ражу«, одкаже на те Пилипиха.

»Подаруйте вже дочці своїй: вона жъ єго дуже такъ
 любить, Якова!« говорить мати.

»И я її дуже люблю!« одказала Пилипиха.

»Хочъ я вже одвідаю Марусю«, кажу матері, та й
 пішла до неї.

Маруса сама була въ хаті, сиділа на лаві, хитаючи
 въ обіймахъ недужу свою дитинку.

»Боже помози, Марусе!« вітаю її.

»Спасибі. Сідай, Хімо.«

»А що дитинці?«

Вона глянула на дитинку й одмовила: »Терпіть ма-
 лєсеньке.«

»Була въ насъ твоя мати, Марусе«, кажу.

»Яка вона була? що говорила?«

»Не хоче до тебе ходіти; казала: не буду.«

»Смутно мині те«, промовила Маруса.

Я вже більшъ нічого не говорила за се, и питати ні
 обь чімъ не питала.

Почали ми тиху розмову — згадування. Згадали наші
 забавки давні, дитячі, — пригадали й дівочі безсумні
 часи.... Не зводячи очей зъ дитинки своєї, Маруса роз-
 мовляла изо мною, хитаючи недуженьке.

Чайченко усє не приходивъ, а вже вечоріло. Уже
 пізно — вінъ не приходивъ. Вона єго дожидала любо:
 що тамъ шурхнє, шелєсне — прислухаєтця пильно; стіх-
 не усє зновъ и нема нікого; вона не зітхнє навіть,
 зновъ дожидає.... Я й пішла такъ — не бачила єго,
 не повернувся при мині.

»Скажи матері моїй, що прийду до неї, якъ моя ди-
 тинка трѣхи одужає«, просила мене Маруса, прощаючись.

А тутъ у кільки днівъ занедужала Пилипиха. По-
 клигали ми до неї усїхъ знатниць и лікарѣкъ; здаєтця
 нікому не впізналася її недуга, яка була. Въ неї лі-
 чоґо не боліло, казала вона, тільки ходила усє кволий
 та кволий, поки не збулася сили своєї — тоді лягла вже,
 знемоглася и лежала понура.

Маруся приїхала зь дитинкою — дитинка ще не зовсім одужала, — усє ще квіліло кришенятко. Я памятаю добре те время, якъ, було, у-ночі не спимо усї, а уліця, село у сні, и всюди тихо. Заквіліть дитятко, схїлитця до єго Маруся гойдати, а Пилипиша блискучими очима въ обѣхъ вдивляється. Вона не вспляла ночей и хвилиночки. Якъ Маруся вже не падала коло неї, якъ Маруся не годїла їй, — не пригорнула ся вже мати до неї ніколи; ніколи не всміхнула ся ласкаво до самої смерти своєї. Що, було, Маруся просить: »Мамо, чогѣ журитесь? чогѣ, мамо, не дбаєте о здоровья своє?« Вона не прийма нічого того. И оттанне слово її було: »Лучче«, мовляла, »ображеному вмєрти, нїжъ такъ на свїті жити.« И вмєрла.

XVIII.

Округї насъ діялось, чўлось, велось. Що радощівъ, а що журбї зваятали ми зь бѣгу; скїльки поженїлось на селї, замїжъ повиходило, народїлося, вмєрло. Якъ радощї проминали и журба втихала, якъ одно по другому наставало усє новє у людєй, — ми жъ усє жили зь своєю старою тўгою.

Батько усє ходївъ по дорогахъ и вертався сивїший та похмурнїший; мати усє смутнїла и слабїшала.

Одъ Катрі вїсти були рїдко, та й то не широкї.

Отсє, було, напросить мати священника, щобъ тудї написавъ та спитавъ про здоровья й життя, то й одпїше Катря на три листї однимъ листочкомъ своїмъ: »Здорова«, напише: »Живу, Бѣгу молїюся за свої грїхи и за вашї.« Скїльки-то слїзъ виливало ся матуєинихъ слїхаючи, а опїсля згадуючи, скїльки благало ся благословєння!

У Маруєинїй хатї ще гїрше повелось: що далї, Чайченко зовсімъ дому одбївся свогѣ. Шинкарка нимъ такъ уже заорудовала, що вінъ у неї підъ тїномъ шинковимъ днїе и ночє, а щобъ шинкаръ не мавъ на єго прїзри (бо ревнївий шинкаръ бувъ), то потрѣху почавъ Чайченко й пїти. Бачили вже єго й пьяного лїде, а не дурно те жъ кажутъ: »Що въ тверєзого на умї, тє въ пьяного на язиці«, — вінъ не встерїгся, мїркнувъ тамъ якєсь слово, чи другє, до шинкарки; хто-сь цікавий підхопївъ та розславивъ по селу, — отъ и поговіръ ставъ недобрий. Тодї усї до Маруєї молодїці зь питаньямъ, та зь жалощами, усї старї бабї зь радами та зь наукою. Тїльки Маруєя на усї питання и жалїння и на радї усї: »Вінъ минї добрий и любий; я єго надъ усє въ свїті шаную.« И жалїбнїці и пораднїці образили ся, — покїнули Маруєю: нехай же терпїть, колї така! Нїхтѣ й одвідати не одвідає. Тїльки й ходїли до неї, що мати да я; ми — частєнько.

Одного разу підхожу горѣду стєжною до хати, — се

було у свято, — ажъ дзвінкий ретіть такий чути, що такъ и розкбчуетця. Гості въ неї якісь?

Дохбжу, уступаю. За столѣмъ сидять Маруся и Чайченко, и гості — молодіця и чоловікъ. Щѣ-то вже за молодіця була красовіця! Я її заразъ пізнала, хочъ ніколи не бачила. Була чорнява, въ румянцяхъ, білолиця, уста червоні сміютця, очи радісні, убрана світло, — змалювати бь таку та дивитись, не впускаючи зь очей, та самому всміхатись на ту красу смілливу та веселу. Тільки отті брови її високі, — изрощені въюнкою чорною гадючкою на чолі білому, чорніли, — щось недобре віщували. Побручъ зь молодіцею, одъ вігна у затінку, сидівъ чоловікъ плечистий, приземковатий, зь чорнимъ щетинастимъ усомъ; чорне волосся посівіло въ ёго косамаи; одъ лівого виска вінъ чорнявий, якъ гракъ, а зь-виду дивівся вінъ зь-підлоба, або зь боку, наче когѣ підгледжувавъ зліми очима своїми.

Маруся, почастувавши усіхъ, одійшла. Я въ неї и питаю: »Хтѣ се въ васъ, Марусе?«

»Шинкаръ изъ жінкою.«

»Чи давно се ходять вони до васъ?«

»Се у-перше прийшли сегодні.«

»Якъ се здумали вони?«

»Та шинкаръ схотівъ неодмінне до насъ.«

»Чого-то?«

»Каже, мене забачити.«

»А ти жь до їхъ підешь?«

»Та ще не знаю, Яківъ ще не казавъ нічого; якъ Яківъ мині скаже.«

Спокійна собі, люба — отъ наче вона безъ жодної думки важкої по квітчастому полю прохжає вечоромъ тихимъ та теплимъ.

Чайченко сидівъ изъ гістьми дуже смутний, зітхавъ часто; шинкаръ поглядавъ на ёго — не ласкавий бувъ поглядъ той: неначе яка іскра спахувала зь чорного ёго ока.... Шинкара усє всміхалася.

»На що пьешъ багато, не пий!« озвалася вона до шинкаря, (а вінъ чарку за чаркою випивавъ).

»Чому не пити мині? Упьюся, мене люба жінка доведе до господи.«

»А якъ не схочу?« задзвиніла вона, жартуючи.

»Не схочешь?« каже; а самъ її міряє поглядомъ — яка. »Або жь хто тебе запитає, чи хочешь?«

Чайченко, слухаючи се, важко зітхнувъ и на шинкарку смутненько дивівся, а шинкаръ на ёго пильно. Маруся вже заговорює, питає, частує — не звівъ очей шинкаръ зь Чайченка; ажъ той самъ схаменувся, самъ ёго поглядъ на собі почувъ, — тоді шинкаръ очи въ землю вривъ.

»Хутко у васъ празникъ«, говорить Маруся до шинкаря: »гостей же до васъ, гостей!«

»Дякувати, мене добрі люде не забувають!« одкаже

шинкарь. »Не такъ за мою щирість, якъ за те, що жінка хороба, славлють, — то прихильному приятелеві мило подивитися на мою кралу!«

Та й засмівся, а такееньки засмівся, що й шинкарька тріхи стрепенулася.

»А вашъ братъ у-другихъ, чи здоровий вінъ зъ молодію жінкою?« питає зновъ Маруся.

»Помяніть єго душу, шановна хазяєчко! Хибя ви ще не чули? То-бъ я вамъ давно вже повістивъ! Жіночку єго молоду взято й завезено кудись.... А вінъ втопився.«

»Якъ? Бже мій! Бже мій! Бідна жъ вона людина!«

»Чого бідна? Вона у розкошахъ теперъ, їй ще по-кращало у світі.... Ну, якъ на мене, то бъ не такъ було: я бъ не втопився, а ні повісився бъ самъ-одінъ, а хибя вже въ-гущі зъ коханкою!«

Схилився до своєї жінки, обкомъ искривъ.

»У-двохъ, кажуть, и вмірати охитнішъ!« додавъ.

Сумно стало. Мова не мовилася.

Стали гості прощатися, и побралися до-дому. Йдучи шинкарька озирнулася на Якова и махнула якось єму рукою, то-бъ-то незарошне. Шинкарь вхопивъ її за руку: »Гбді махать, пора перестати! ходімъ пзо мнєю!«

»Отсе! не дасі добре и зъ хазяйкою попрощатися«, засміялася єму шинкарька. »Чи ти мене загубити боїся, якъ тую голочку?«

»Коли загублю, то вишугаю, бувай на тому певна, голубко моя сива!« відказавъ їй.

И пішли до-дому. Вона, идучи зъ нимъ, щось щетабала и сміялася, брала єго за руку; обернулася ще до насъ, крикнула: »Бувайте здорові!« Шинкарь ишовъ не оглядаючись.

У кілька день ми перечули черезъ людей, що счинилася сварка міжъ шинкаремъ и Чайченкомъ, и що вигнавъ шинкарь Чайченка зъ шинку. А счинилася та сварка за те міжъ ними, казали, що ставъ шинкарь своєю жінку зневажати; вона усе оджартувалася, сміялася, а Чайченко не перемігъ свого сєрця, уступився, — мабїть, вже у єго бриніло. Якъ-жє сцепились вони — така буча збилася, що лєдві розияли їхъ. И казавъ шинкарь Чайченкові: »Не приходъ«, каже, »у шинюкъ більше!« А Чайченко кричитьъ: »Чому?« — »Не приходъ у шинюкъ«, зновъ такъ-само єму шинкарь говорить. — »Чому?« — »А то прийди!« промовивъ шинкарь.

Люде вже їхъ розвели и за Чайченкомъ двєри зачинили.

Шинкарька, кажуть, дуже блїда була, дуже; хочъ и не втерїла на той часъ ні хїсту свого, а ні всіху. Шинкарь же весєлий такий, розвесєлився и жарти піднявъ, повістки распорішивъ — таке!...

А Чайченка зъ того грому нїде не бачивъ ніхто. Я приходжу до Марусі: »Чи все гараздъ, Марусе?«

»Чоловік нездужа«, смутно вона міні одказала.

»Коли се вінъ занедужавъ?«

»Та вже три дні. И не їсть, и не п'є.«

А вже по тій сварці три дні вийшло.

»Та де жъ вінъ?«

»Лежить у кімнаті.«

А вінъ тоді кличе: »Маруся!«

Вона схопилася, кинулась до ёго.

»Хто се до насъ прийшовъ?« питає.

»Се Хіма прийшла мене одвідати.«

Нічого більшъ не казавъ и не питавъ. Маруся до мене вийшла.

Я тоді їй говорю:

»Маруся, чи знаєшъ ти, що позавчора було?«

»Не знаю. Що було? Яківъ повернувся недужий. Вчора въ-ранці прибігла шинкарка, задихана уся, до мене: »Нехай Яківъ не приходить, бороню ёму — въ насъ біда! Чувешъ? — не приходь, бороню тобі!« кривнула на Якова, »въ насъ біда. Мій буде казати, що у ярма-рокъ іде, що до приятеля іде, — не йми віри, не приходь.« И побігла відъ насъ. Я більшъ нічого не знаю. Міні сумно, и боюся, що ёму буде недобре!«

Змовгли ми, та й сидимó собі мовчущі. Багато дечого міні й чуюся и згадувалось!...

»Жаль!« кажу: »жаль, та не вернетця!«

»Чого жаль?« спитала Маруся.

»Життя молодого, віку загубленого дарма.... Чи я жъ вже тобі не казала, чого жалко?«

»Міні не жаль нічого«, говорить.

Зновъ змовгли — сидимó. Вже вечіръ пізний. Дітки поспули, сплять спокійно сині маленькі, а на городі вітеръ шумить вербами, на-дворі чорно; блискавиця поблискує.

»Куди теперъ підешъ у негодю таку?« каже Маруся; »заночуй у мене.«

А вже дощ гурчить, гурчить и гримъ, и блискавиця, й вітеръ.

»Добре, зостануся — заночую въ тебе.« И зосталася.

Чайченко лежавъ неспокійно, въ тривозі, на ліжку, — зітхавъ усє; Маруся прислухалася, а до ёго не виходила: не насміла біднесенька. Разъ, чи два зъ-вечора вінъ покликавъ її, спитавъ: хто въ хаті въ неї; наче забувавъ, що я прийшла. А що далі въ ночі, то все частішъ, частішъ її кликавъ, и все каже: »Хто-сь прийшовъ до насъ!« — »Нема нікого.« — »Хтось прийшовъ: я чувъ — у-двери стукато; хтось підъ дверима, — відчині!« Вона одчинить, — нема. Трошки згодомъ, зновъ її шле: »Підъ ворітьми хтось стоить!« то: »Підъ вікномъ хто-сь добуваєтця!« Вона усє виходила дивитись, вкликала, дожидала, — нікого не було цілу нічь тую чорну, вітрану.

Міні почуюся, що Чайченко плакавъ; Маруся не спала, хочъ до мене й не озивалася словомъ.

На світанні, чуюмо, стугають тихенько, тамь міцнішъ. Маруся вибігла; я за нею. »Хутче, скорішъ!« гукавъ намъ у-слідъ Чайченко.

Одчиняемо ворота, а підъ ворітьми шинкаръ.

»Здорові були!« до Марусі. »А де вашъ чоловікъ?«

»Дома.«

»Коли бъ ви до мене ёго виклинули, коли дома вінъ.«

»Вінъ нездужає, лежить.«

»Не можна й подивитись на ёго?«

»Не здужає. На-що се вамъ такъ кінче ёго треба?«

»Я ёму изъ ярмарку доброго гостинця привізъ. Нездужає, кажете? А я, може, ёго де стріну по дорозі! Щасливо!« Швидко пішовъ, швидко.

Маруся розказує чоловіку. Вінъ не дає своїмъ питаннямъ промовляти їй; велівъ їй ще та ще розказувати: Вона розказувала.

XIX.

Ще хмари чорні, важкі вологнісь по небу, а тільки зъ краєчку рожево зорялося одъ східъ-сонця. Ми вже й не лягали спати. Ранку дїждали, — я беруся до-дому йти. Попрощалася, пішла.

Се було въ неділю. Бачу, идучи, що коло шинку людей скупчилося багато, гомонять такееньки. Близче схожу — жінкобъ бачу тутъ, и бачу — ще їхъ біжить до-

рбами; бачу, двѣри збитіи виносять зъ шинку.... »Що-то таке?« питаю людей. — Шинкаръ зъ жінкою забився! Почали мині усє розказувати молодіці; тискають мене подивитись на обохъ.

Оббе на долівці лежали, сполочені крובью. Въ неї ніжъ у персяхъ великий стримівъ; руками вона ёго якъ стїснула за шію, такъ и замѣрли рўки — впились. Сорочки на їхъ порвані, подрані, намісто її розсіпане у крові: дуже, мабїть, вона одбивалась. Вона ёго задушила, видно, — бо не було на ёму ніякої порази, и лежавъ вінъ счорнівши. Вона лежала біла-біла, зъ чорними бровами. Ягъ прийшли чоловіки до шинку, — зачїнено; почали стукати, — не відчиняють. Надійшли ще люде, бачать — щось не певно; вибили двѣри, а вони оббе лежать....

Я метчїй до Марусі.

»Боже мїй правий!« промовила тільки Маруся.

А Чайченко вже кричитьъ: »Хто прийшовъ до насъ?«

»Лїхо сталося«, кажў голосно.

»Якє лїхо?«

»Забївся шинкаръ зъ жінкою.«

Тїхо.... Ажъ-бсь увїйшовъ вінъ до насъ у хату білий-білий! »Що, що?« питаєтця. Самъ шапку хапає, свїту на себе вдягá. Маруся біла ёго.

»Правда сємў?« запитавъ вінъ Марусі.

»Правда«, промовила Маруся.

»Я на свої очі оббхъ бачила«, говорю ёму.

»Я сама піду подивлюся, Ягове; ще розпитаюся!« заговорила Маруся.

»Иди, йди, Марусе, та хутко вертайсь. Скажи усю правду! Вертайсь хутко!« Пробить її, якъ дитина малá.

Маруся побігла. Вінъ дожидавъ, не мовлячи слова, духу не зводячи, блідий, замлілий.

Повернулася вона: »Правда!« каже.

Ставъ Чайченко плакати дуже.

Біда тая зовсімъ ёго скрутила; у голові ёму завернуло наче; почне говорити, то путанину такъ, що й не розберешъ. Занедужавъ тяжче, гірше, — тільки живий та теплий.

Громада тимъ-часомъ дала вже віду справнику. Набігли судські у-триконъ зъ бубенцями, изъ дзвониками; по-трое, по-двоє їхъ позирають зъ вóза. Заразъ усіхъ людей зібрали; заразъ де-якихъ повязали. Прислали по Чайченка — ходивъ вінъ до шинку часто. Чайченка тóді гарячка палила; безъ пам'яті, сливё, бувъ вінъ. Не вважають, — беруть, везуть ёго судити судо́мъ. Питають: одкази ёго нерозумні, чудні.... Вкинули ёго у темну комору, звязали ёму рúки. Марусю женуть геть відъ ёго.

Вона до насъ дітокъ своїхъ завелá — покинула, а сама зновъ такі пішла туди до ёго.

«Не пúстять, Марусе!« кажемо їй.

»Я ближче буду до ёго.« Пішла.

Де-якихъ людей хутко повипускали и оправдили, хочъ нікого и не було виновáтого, а інші, и багáто ще були за сторожею, поки ахъ доброї рáди не послухали, — тоді й імъ вільний шляхъ дали. А рáда була така: справника *подякувати*. Хто вже бувъ у бувальцяхъ, то заразъ и зробивъ такъ, не вповаючи на безневинность свою, а хто угинавсь, той сидивъ довго. Рáду такъ подававъ усімъ справниківъ чи слугá, чи приятель, чи родичъ, хто ёго, нікчемного, зна. У чорному козубу, зъ чирвонимъ комірцемъ ходивъ, шапка кругленька зелена, зъ себе худий, жовтий, очі ямкуваті, зубатий такий! Вінъ радивъ усімъ дякувати, а хто не слухавъ, то вінъ грозивъ, наполягавъ. Справникъ самъ не казавъ нічого, — дожидавъ: цілий день стоить на порозі, рúки въ кишеняхъ, на шії чирвона плетена хустка — самъ пикатий, усатий, витришкуватий, — стоить та свіще: якúсь жовнірську ходу висвіщує. Хибá чай испивáє, то перестáне, а випивъ самовáрь чаю — зновъ на порозі, зновъ свіще....

Подякувала Маруся — її пустили до чоловіка побачитись. Вона на другий день зновъ пробитця, зновъ дякує, — стали її пускати що-дня. Сидивъ Чайченко тиждень ще, — вона усё ходила до ёго. Грóшей вже не було, стала спродувати товáрь. »Отсе добра жонá!« хваливъ справникъ зъ порога, якъ вона проходила мимо ёго.

Вже судь вибірався зь нашого села виїздити на-завтра, вже Чайченка випустили були, — коли вишукавсь якийсь рідичь шинкарю небіжчику, що скаржити прийшовъ: ніби шинкаръ колись єму узивавъ Чайченка »своімъ ворогомъ«, и казавъ, »що тісно імъ обомъ у світі жити!« Зновъ судь судити почавъ; зновъ питання — Чайченка зновъ узяли за сторожу, а тамъ у два тижні повезли єго у місто, посадили въ острозі.

Маруся за нимъ пішла. »Прощай!« каже мині.
»Спродай усє, пересилай грóши.«

»Маруся«, говорить їй мати, »усє ти спродуєшь, а въ тебе дітки....«

»Я знаю.... Я не забуваю....«

Попрощалася зь нами, дітокъ пригорнула, — пішла.

Її до острогу не впускають.

»Мій чоловік тамъ«, доводить вона усімъ.

»Твій чоловік повинувачений — єму тамъ и сидіти, тобі не можна.«

»И я вінна.«

»У чому вінна ти?«

»Вінна й я, коли вінъ вінний.«

»Годі! иди геть собі!« кажуть їй, жаліючи.

Вона не йде.

»Що-жъ, ти признаєся, що вінна ти?« питають въ неї зновъ.

»Вінна.«

Казали їй руки изв'язати. Посадили міжъ злодіями, міжъ убійниками, молоду та добру. Два місяці изъ тижнемъ вибула вона зь чоловікомъ тамъ, поки їхъ випустили.

Дітки въ насъ були. Усє питають: »Де мама?« усє клічуть: »Мама!«

Маруся не одмінилася; тільки пішла молоденька, а повернулася сіва, якъ голубка.

А я ще, стрічаючи її, дивуюся, що вона краси своєї не стратила: ті жь очи, чоло те жь; коли вона стала другу хустку зав'язувати — ажъ шовкова сивина забіліла!

Оселилися вони зновъ у своїй хаті, у глухімъ дворі, бо вже не було тамъ нічого живого, щобъ голось подало, щобъ криломъ стрепенуло — усє вже спродане було.... Дітки гомонять самі одні, и вже така їмъ утішка єь того, якъ горобці прилетять — зацвірінкають; або голубъ попогуде: не полбахать, самі притулця підъ тіномъ, радіючи.

Чайченко усє хорівъ, усє болівъ; відъ людей наче ховався: зь хати не виходивъ, хибá пізно, крадькома, за горілкою у чуже село. Пити вінъ ставъ дуже.

Я єго бачила двічі. Одного разу, вінъ сидівъ безъ жодного діла, склавши руки, очи приплющовавъ — десь, сильне въ єго голова боліла. Другого разу бачила — вінъ спавъ. Маруся дивилася на єго такимъ поглядомъ, якъ и перше, прихильна була, якъ перше. *Кого* вона любила ще? *Якого* кохала? Якъ зазнати чо-

ловіка у красі його, у квітці, в силі; якъ зазнати його доброго, а часъ піде, та усє измѣже, — то інше покажетця, ніжъ гадалося. »Мислі жъ мої, мислі! до кого жъ ви прийшли?« сказати, та й годі! »Багато жалю мого буде, — не буде вже моєї любові!«

XX.

Менє свѣтало два женихи.... Еге-жъ! Здається мені часто чоловікъ Палій, що якъ вь його дитина втопилась, хата згоріла, — вінъ ишовъ улицею, та весілля забачивъ, и каже: »А ті люде ще женятця!« Згадувався мені чоловікъ Палій.... Свѣтало жъ двѣе. Перший женихъ вбогий бувъ парубокъ, добрий, смутний — я не пішла за його. Не було вь мене кохання смутокъ його розважати, не було грѣшей хату неогоржену впридобити — не схотіла робачкомъ стати.... Вінъ пожурився за мною, та зь іншою оженився. Другий женихъ бувъ багатий, наровливий: кѣнче хотівъ менє взяти за себе. Їмү мати його забороняла, просила: не жадалося їй за свого сина, чепурного, сироту брати, — вінъ такі матір присілувавъ, що вона ще сама менє вмовляла. Я не пішла. Сей бувъ мені зовсімъ не до сподоби: ревнивий, незвичайний — вінъ и любивъ якось, наче бився.

Якъ вже одцуралася я його свѣтанню, то треба було жити, якъ на чекү: боялась його сама-одна стрінути. Якъ вінъ очима на мене свѣтивъ! Мати жалкувала, що

я не пішла заміжъ; батько тільки дослухавъ: їмү байдуже було усє зь того часу, якъ Катря покинула. Вінъ обь неї не говоривъ, та вже й ні обь чому не говоривъ. Сумовавъ, ходивъ по дорогахъ; багативъ не дбаючи. Его Катря одцуралася, вінъ усіхъ за те відцурався людей: и своїхъ ріднихъ, и чужихъ. И вже до смерти такий остався самотний и неласкавий. Якъ занедававъ вінъ на смерть, то мати просили священника, щобъ написавъ Катрі, чи не приїде вона зь батькомъ попрощатись. Написавъ священникъ, и грѣши їй послали.

Тяжко було одного дня батькові дуже; мати сиділа біля його, та й каже: »Друже мій! дитина наша приїде до насъ.«

Вінъ разомъ підвівся самъ, дивитця на неї. Мати зновъ каже: »Катря до насъ приїде.«

Дожидали Катрі, — Катрі не було. Смерть вже за плечима. Старий дожидавъ — якъ дожидавъ! и мертвивъ, и оживавъ. А ні слова ніколи не промовивъ — чому не іде, чи буде — а ні одного! Тільки зь вечора казавъ: »Я помру завтра.« На-завтра и вмеръ вінъ.

Якъ поховали його, то вь кілька днівъ листъ одъ Катрі прийшовъ, що, пише: »Милитимуся за батька мого дүшу, а грѣши, що мені прислани, на цѣркву Божу віддала, — будуть поминать, будуть грѣхи избирать....«

Зновъ жалѣся.

Булá вь насъ у слободі бублешниця, а вь неї наймичка — велика, чорнява дівчина, роботяща, а вже не

поторбча така, якъ рідко, — то було стрінеся изъ нєю, питаешъ: »Що робіли ви?« — »Воду носіли, бублики пеклі«, одгаже вона спокійно. — »А завтра що робітимете?« — »Воді принесемь, бублики спечемь.« — »А позавтрему?« — »Будемо воду носіти, будемо бублики пекті.«

Вмерь въ їхъ хазяїнъ — дівчина тріхи заклопоталася, піки єго поховали.

»А що въ вась?«

»Въ насъ хазяїнъ вмерь, и поховали.«

»А теперъ ягь?«

»Воду носімо, бублики печемь.«

Дівчина було говорить спокійно, стоить свіжа; а тутъ и слухати ніяково: дивуєся, якъ се вона живе доволна такеньки, що бублики пече?... Бувають такі въ Бѣга!

Намъ день минавъ, день розсвітався, весна йшла гріючи; наближувалася зима зъ морозами — усє здавалося якось нудно, якось докучливо.... Були въ насъ давні радощі; були въ насъ старі сумовання — до їхъ теперъ душа не озивалася, не стрепехалося серце. Коли бь!... то бь не такъ, зовсімъ не такъ було!

Тоді, якъ серце та душа живі, то вийдешъ, забачишъ дєрево, що вже роки стоить знакоме, а тутъ вітаєся: яке дєрево! зеленіся, дєрево, розвивайся! отсе, ягь шелестіть! Глянешъ на поля, на лугі: які поля, які лугі! ажъ смієтця щось въ тобі....

А вже ягь життя лічишъ своє понеділкомъ та не-

ділею, то все тобі байдуже: що новє — то заклопоче тільки сь-першу; а що старє, то вже такє старє буде, такє знаєме та безвтішне!

Такеньки ми жили. Коло насъ одні люде вмірали, нарожались другі.... Часомъ звали насъ на весілля — ми ходили на весілля.... Найчастішъ я ходила до Марусі.

Марусі не такъ жилося, якъ намъ. Піла вона хочъ одъ гіроби, та одъ живобі воді. Йї сонечко не такъ світило, якъ намъ; йї и пташкі иначій щебетали.

XXI.

Чи великий, чи малий часъ збігъ — мати занедужала. Сказавъ би, рада вона своїй недүзі була: »Отсе й мині вмірати«, каже, »отсе и мой година! Біжі, Хімо, до священника: просі, нехай піше заразъ до Катрі, щобъ приїхала поховати матірь. Біжі, любко, не баріся!«

Зновъ написавъ листъ священникъ, зновъ туді гроши послали.

»Отсе, не іде Катря!« мутитця мати: »Хто жъ менє оплаче! Мабіть, не пускають ії тамъ; коли бь я відужала, то бь я вже сама до неї поїхала одвідати, побачити. Чи побачу ії вже коли? Коли бь я одужала, то бь я ії одшукала, де вона.... Чи я вже ії не побачу?«

Одъ Катрі такий самий листъ одібрали, що: »Моли-тимуся за материну дүшу, а гроши на поминання віддала — будуть поминать, гріхи будуть одпрішувати.«

»О дитино мила! не побачу вже я тебе!« промовила мати, и заплакала.

»Поховай мене, Хімо!« говорить мині: »Поховай мене гарненько. Тобі буде нехай наша хата, се тобі нехай буде. Помяни мене, голубко! Сядь до мене ближче, любко! близенько сядь!« усє прохала мене.

Передь смертю говорила: »Можє, коли побачишь Кятрю мою, можє, буде нездужати, боліти, — послужі їй, сєрце, не покинь!«

Усє Бєгу молилась, все молилася — до останнєї годіни. Тїхо и сумно вмєрла.

Якь її поховали, то зновь Катрі знати давали, що мати вже вмєрла, що zostалися їй лані, степі и гроби. Тоді одписала Катря, що буде самá, приїде самá опоряджати, що їй у-спáдку досталося. Ми стали її дожидати.

Діждали.

Якь бачу той візь, критий, палубчастий, що притягає до нашого двору. Було се ранкомь, — ранокь славний, ясний, пахучий: у-ночі дощъ перепавъ.

Я вибігла за ворота. »Катренько, де ти?«

Нїхтò не обізвався мині. Вилáзила пєрше зь вóза обліста, румяна чорниця и хрестила мене. За нею Катря.

Катря те жь мене перехрестила; лєдві на мене глянула вона — и за чорницею у хату увійшла. Я за ними уступила. Чи жь вона мене не памятає — забула? Сєрце, що було стрепенулося, то притиснуло єго тяжко.

»Охъ, якь же втомилися ми«, почала румяна чорниця, скидаючи зь себе чòрні свої ряси, одну по другій. »Вже їхали ми, їхали, та й годі сказали!«

Гласъ вь неї бувъ такий, що для глухихъ добрий. Катря стояла у стòла, розбїраючи чòтки у рукахъ.

Була ще вона зь сєбе дуже хороша, хочь якь змарніла и бчи впали, и самá, якь нїтєа, бїленьєа стала. Вона якòсь заохолòла.... На духъ-мару вона похòдила зь своїмъ нездвигєннимъ обличчямъ, изъ своїмъ поглядомъ безпирчаснимъ. А ще, вь тїй довгій рясї чòрній, у тїй чòрній покривальницї!...

Хочь-бї вона щò вь мене спитала! Хочь-бї до мене слово промовила!

Чорниця зновь говорить: »Втомилися якь, Бòже мїлий! Лєдві дїхаємо!«

А тамъ додає: »Вже сòнечко підбїлося на снїдання.« Глянула на Катрю; Катря стоїть: не чує, не озиваетця.

»Сєстро!« до Катрі посмикаючи її мїцнєнько за рукава: »треба намъ підживїтися?«

»Якь завволите, сєстро Меланїя«, одказала Катря.

Я лєдві дочула: безодголòсно тавечки вона гомонїла.

»Дивчїно!« приєликає мене сєстра Меланїя: »ходї лишєнь блїзче, — якь на имя?«

»Хїмою звать«, кажу.

»Хїмо, чи не дала бь ти намъ поснїдати?«

»Заразъ изготую«, кажу.

Почалá я готувáти снідáння, а чорни́ця за мно́ю у ко́мбру, пшо́на одмі́ряє у глечикъ, одсипáє му́ки у миску, сметáни у полумисокъ; слив'я́нку набіра́є; хлї́бъ кра́є; порозчи́няла столи́, достáла скáтірку, стї́ль застелáє — жвáва та хапкáя, Гбсподи-свїте!

Кáтры усé стоя́ла самá. Сестра́ Мелáнія одхилї́ла її рукóю одъ стóлу, накривáючи; Кáтры сї́ла на лáвці тоді́.

Готóве снідáння, — стáли сні́дати. Сестра́ Мелáнія Кáтры блї́зче поса́дила. Кáтры послóхала, близéнько при-сýнулась, а ї́сти ні́чого не ї́ла вона́, окрімъ малéсенький шмáточокъ хлї́ба изъ водóю. Сестра́ Мелáнія сні́дання впо́рала. Мáла вона́ трї́дцять и два зúби бї́лі та здорóві та роботáщі. О, які́ жъ зúби! Усé молóбла нї́ми, якъ жóрномъ добримъ.

По сні́данню, стáла сестра́ Мелáнія до Кáтрі говорї́ти;

»Сéстро! трéба усé тепéрь добре впо́ряджáти, трéба хúтче, щóбъ тутъ намъ не забарї́тися.« А бчи́ вь не́ї почалї́ прижмúрюватисъ; говорáчи, якóсь мимовї́льне мостї́ла вона́ близче до се́бе двї́ велї́кі́ подушкї́ у краплї́стихъ тэмнихъ пошї́вкахъ, щó зъ вóзу я внеслá.

»Не трéба барї́тисъ«, ще промóвила зї́тхáючи. »О... о!...« вї́мовила ще разъ, вже́ зовсї́мъ на подушкї́ схилї́вшись голово́ю. Спáла. Мúхи по-надъ не́ю гулі́; мúхи її́ кусáли — спáла.

Кáтры сидї́ла, схилї́вши гóлову. Чи молї́лася вона́? бо шептáла щóсь и румя́нцемъ закрасї́лася живї́мъ. Я

до не́ї блї́зко підступї́ла, и кажу́: »Кáтре, чи ти вже менé зовсї́мъ забúла? Чи не пі́знаєшь?«

Румя́нці одъ разу́ збї́гли зъ її́ облі́ччя; обернúла на мéне вже́ безпрї́часні́ бчи́ свої́ и одказáла мнї́: »Я тебé пам'ятáю.«

»Чомú жъ се́ така́ до мéне неласкáва? Чóмъ не заговóришь до мéне?«

»Усї́ словá прáжні́. Трéба молї́тисъ...«

»Кáтре, чи ти знáєшь, щó Марúся зáмїжъ пі́шла?«

»Бóже благословї́!«

»За Чáйченка пі́шла.«

»Бóже благословї́!«

»Вона́ нещáсна дúже.«

»Бóжа во́ля!«

Усé мнї́ одказу́є, якъ нáче по псалтї́ру читáє.

»Чи ти ко́лі згáдувала́ насъ? згáдувала́ люде́й?«

»Я молóся за васъ и за вє́їхъ люде́й?«

»Спасї́бі. А ти вже́ менé тепéрь и трóхи не любї́шь?«

»Госпóдь повелї́въ усї́хъ любї́ти, — и ворогї́въ.«

»То ти менé якъ вóрога жалóуєшь, чи щó? Чи жъ у тебе́ вже́ нема́ и вь свї́ті́ ні́кого́ любóго? нема́ ні́чого́ мї́лого?«

»Мнї́ усї́ рї́вні, за вє́їхъ молóся.«

»И вє́ї ворогї́ тобї́?«

»Кóженъ чоловї́къ дрóгóму вóрогъ велї́кий, вóрогъ лихї́й!« промóвила зъ бпаломъ. Очи́ заї́скрились, за-

дрижали уста: пізналася мині давня Катря. Огнемъ да пбломямъ відъ неї пахнуло, якъ колись.

»А сем'я? а родина?« кажу.

»Усі, усі! Прихляють до себе душу, боронять до Бóга!«

»Такъ усіхъ кидати?«

»Кидати, кидати! Вь Бóзі спасєніє! Бóже мій! Бóже мій! помилуй насъ!« покликнула сумно.

»Амінъ!« одказала зь лавки сестра Меланія глухо. Переспала вона свій дзвінний гóлосъ. »Амінъ!« ще разъ каже; та й позіхнула тåкеньки, що вь мене рукава замаяли, а які мұхи по столу лазили, то посбчувалися, якъ насіння одъ вітру. Дóвго ще потяглася на лавці. Далі устала, прибралася у ряси: »Ходімъ вже до батюшки«, приказує Катрі.

И пішли. И мині веліла йти изь собою сестра Меланія, дорóгу показувати.

Пóки ми дійшли до священникового двóру — біля цєркиви стоївъ зь двомå коминами и зь рундучкомъ підъ піддашша, — пóки дійшли, кажу, то вже сестра Меланія зовсімъ чуйна була: хочь óчи одъ спання помаліли, та дивілися густо и жваво.

Священникъ стрівъ насъ, увівъ у кімнату.

Сестра Меланія посіла у якомусь великому кріслі, що вь нємұ мало було придоби, а багáто цвяхівъ. Катря стáла біля неї, а я по-за Катрею.

»Сідáйте жь бо, батюшка!« прóсить сестра Меланія. Батюшка сівъ прóти неї та й закашлявся.

»А щó се кашель васъ напáвъ, батюшка?« пита сестра Меланія. »Липового цвїту напійтеся у-вєчері, нáнічъ. Та чогó се ви такі на видұ жóвті? Чи не жовтєніця? И посівіли ви зовсімъ, а мáбутъ ще не дуже й старі: боліли на гóлову?«

Батюшка самъ бувъ розумний и розсудливий, та смірний, — сторопівъ, слухаючи її, та на неї дивлячись, тільки головою кивáвъ.

»Отсе ми до васъ прихали зь вáшою давнєю порохвінкою«, починає дрўгу вже рїч сестра Меланія: »Вона мнї прирўчена. Спáдокъ їй одъ родитєлівъ, якъ знаєте.... Вона усє оджалувала на манастіръ. Ми прихали усєго того роздивїтися, опорядїти. Вамъ звїсно, що тутъ їй належить: покажіть мині, кóли ласка вáша бóде. Рáзомъ вь-гупі зь вáми для Гóспода Бóга нáшого потрудимось.«

Тоді пішли по степáхъ, по ланáхъ оглядати; громадських людєй кликали цїнувати. Сестра Меланія нікала скрїзь по всїхъ куткáхъ, мутїлася, підбїгала, приглядáла, прислухáла. Катря ходїла за нею слїдомъ, не глядячи округї. Мїсця знакомї колó неї процвітали, вона не вважáла. Нїгдє не припинїлася, и рáзу не оглянулася. Вь хáту якъ ми повернулися, то тамъ вже людєй понахóдило багáто. Вітали Катрю, питáли.

Вона ніче нікого зъ-роду не бачила и нічого не знала: хто й які прийшли.

Одчинили скрині, стали лічити грóши, які тамъ були. Батьюшка усé зашептувавъ и записувавъ; сестра Меланія тежъ собі пірцёмъ черкала. Катря усé стояла оддалікъ, не глédючи.

Люде потрóху розійшлися.

»Ви добре се знаєте, батьюшка, що хата цій дівчині приділена відъ небіжчиківъ?« питáлася батьюшки сестра Меланія ажъ двічі.

»Знаю добре«, говорівъ батьюшка.

»Та вона жъ далéка родичка, а дочка́ ё рідна...«

»Така́ була воля їхъ. Вони́ дівчину́ жалували.«

»И дру́гі знають те?«

»Якъ же! свідки ё.«

»А!...« ка́же.

Більшъ вже не питáла.

XXII.

Прийшла Маруся до Катрі. Була вона тиха, смутна и ласкава.

»Знае?« спитáла мене.

»Знае«, кажу, »та їй за все байдуже.«

Катря її съ-першу не пізнала, а на вітання одказáла: »Благослові, Господи!«

»Се Маруся«, говорю їй.

Тоді вже пізнала и зновъ ка́же: »Бо́же благослові!« Маруся стояла передъ нею.

»Сідай, Марусе!« проше.

Вона не схогла, чи не вчула, стояла и дивилася на Катрю. Катря непорухома сидла. Більшъ не було нікого въ хаті.

»Катре«, промóвила до неї Маруся: »чóмъ ти слова не промóвишь? Чи мині звелішь говорити, Катре?«

»Що?« питá Катря, »щó говорити?«

»Вачъ, Маруся вже сива стала зовсімъ«, кажу, знявши хустку зъ Марусі.

Подивившиися, ка́же: »Сива.«

Посідила Маруся мóвчки и попрощáлась. Катря її хрїстить.

»Катре!« промóвила Маруся: »въ мене діти...«

»Бо́же їхъ благослові!« одказáла Катря, по своєму звичаю.

Якъ сама вже вона нічимъ людськимъ не мутілася, то вже й не вважáла, якъ въ іншихъ сёрце колотилося.

Маруся до-дóму пішла.

На третій день Катря изъ сестрою Меланією поїхали. Маруся ще приходила попрощáтися. Катря прощáлась такъ са́мо, якъ віталасъ. Хочъ-би вона лице запечалила! хочъ-би озирну́лася разбóчокъ!

»Якъ одмінілася!« промóвила Маруся, дивлячись у слідъ за тимъ вóзомъ крїтимъ, по дорóзі.

»А памятаешъ, яка була вона?« кажү.

»Якъ же!... добре памятаю.«

Ще ми постояли, подивились. Марүся пішла до своєї господи, а я її провела и въ неї тріхи посиділа.

Яківъ усє хорівъ, усє болівъ. Давно вже вінъ не робивъ нічого не здолавъ. Падала коло всєго сама Марүся. Багато було їй діла въ господі, велико печалі на серці.

Весело, якъ є кімъ радіти, та й те добре, коли є обь кімъ поплакати. Ей-же-Богу моєму, добре! Гірка та жива вода, кажү вамъ....

Вихожу я одь Марүсі и вона мене до воріть доводить, а за нею дітки топотять дрібненько-важєнько.

»Подивись«, каже вона, »подивись, Хімо, усї тройко у єго вілились — мої чорнявенькі!«

И згорнүла їхъ усїхъ до себе. А вони, хто зъ паличкою у руці, хто зъ хлібомъ, зъ пісочкомъ въ жміньці, жвавенько дівлятця.... Тіха и вбога хата зъ вишневимъ садкомъ.

И живу собі придобно на своїй селідбі. Сусіди до мене ходять, а я зновъ до їхъ — одвідуємось. Радимось, якъ горіди засіваємо; въ-күпі нашъ одпочівокъ у свято.

Часъ зъ чась, а кь вечору близче....

ОГЛАВЪ.

	Стр.
Два сині	5
Не до пари	17
Ледащія	29
Чари	57
Три ділі	71

406155.

Копія з
1811

ІМЕНІ І. Мечникова

ц 3р

~~М.В. С.~~

НБ ОНУ імені П. Мечникова

Бібліотека імені І. І. Мечникова

